

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

PANTEION UNIVERSITY OF SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ ΝΕΟΤΕΡΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΝΕΟΤΕΡΗ & ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

Η ΕΘΝΙΚΗ ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ ΣΤΟΝ ΠΟΛΙΤΙΚΟ ΛΟΓΟ ΤΟΥ ΠΑΣΟΚ

Από την ίδρυση του ΠΑΣΟΚ έως την αναγνώριση της «Εθνικής Αντίστασης».

Οι καταβολές του, η διαμόρφωση, και η επίδραση του.

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Σπύρος Ζαβιτσάνος

ΑΘΗΝΑ 2021

Αριθμός Μητρώου: 1119M006

Σύμβουλος Σπουδών: Κώστας Κατσάπης

Τριμελής εξεταστική επιτροπή:

Κώστας Κατσάπης, ΕΔΙΠ, Πάντειο Πανεπιστήμιο

Δέσποινα Παπαδημητρίου, Αν. Καθηγήτρια, Πάντειο Πανεπιστήμιο

Ευάγγελος Καραμανωλάκης, Αν. Καθηγητής, ΕΚΠΑ

Copyright © Σπύρος Ζαβιτσάνος, 2021

All rights reserved. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας διπλωματικής εργασίας εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της διπλωματικής εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τον συγγραφέα.

Η έγκριση της διπλωματικής εργασίας από το Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών δεν δηλώνει αποδοχή των γνώμων του συγγραφέα.

Περίληψη

Η παρούσα διπλωματική εργασία επικεντρώνεται στον πολιτικό λόγο του ΠΑΣΟΚ για την Εθνική Αντίσταση, όπως αυτός αρθρώνεται μέσα από τα πολιτικά του έγγραφα, τις τοποθετήσεις του προέδρου και των στελεχών του, την αρθρογραφία στον κομματικό Τύπο (την εφημερίδα «Εξόρμηση» και το περιοδικό «Αγωνιστής»), καθώς και εντός του κοινοβουλίου, κατά την διάρκεια της συζήτησης του νομοσχεδίου για την αναγνώριση της Εθνικής Αντίστασης. Αναζητούνται οι καταβολές του λόγου αυτού, από τις πρώτες μετεμφυλιακές δεκαετίες ως και την μεταπολίτευση και η εξέλιξη του, μέσα από την πολιτική διαμάχη, η δομή, η λειτουργία και η λειτουργικότητα του, στο πλαίσιο της προϋπάρχουσας πολιτικής διαιρετικής τομής της «εθνικοφροσύνης» και της εξέλιξης της στη διαιρετική τομή «Δεξιά – Αντιδεξιά». Επιχειρείται τέλος να παρουσιαστεί η επίδραση του πολιτικού λόγου του ΠΑΣΟΚ, στην διαμόρφωση της συλλογικής μνήμης, για την περίοδο της Αντίστασης.

Λέξεις – κλειδιά : Εθνική Αντίσταση, ΠΑΣΟΚ, εθνικοφροσύνη, Δεξιά – Αντιδεξιά, συλλογική μνήμη.

Abstract

This dissertation focuses on the political discourse of PASOK (Socialist Political Party) on the National Resistance, as articulated through its political documents, the positions of the president and the party executives, the articles in the party press, the newspaper «Exormisi» and the magazine «Agonistis», as well as within the parliament during the discussion of the bill for the recognition of the "National Resistance". The origins of this discourse are sought from the after-civil-war period until the political transition from dictatorship to democracy and its evolution, through political controversy, its structure, function and functionality, to the context of the pre-existing political cleavage of a «nationalistic viewpoint» and its progression towards the divisive marker of «Right - Anti-Right». Finally, an attempt is made to present the influence of the political discourse of PASOK on the formation of the collective memory for the period of the «Resistance».

Keywords: National Resistance, PASOK (Panhellenic Socialist Movement), nationalistic viewpoint, Right - Anti-Right, collective memory

Συντομογραφίες

ANTANT: Εγκάρδια Συνεννόηση (Entente Cordiale)

ΑΣΠΙΔΑ: *Αξιωματικοί* Σώσατε Πατρίδα *Ιδέα* Δημοκρατία *Αξιοκρατία*

ΔΣΕ : Δημοκρατικός Στρατός Ελλάδος

ΕΑΜ : Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο

Ε.Δ.Α : Ενιαία Δημοκρατική Αριστερά

ΕΔΕΣ : Εθνικός Δημοκρατικός Ελληνικός Σύνδεσμος

ΕΔΗΚ : Ένωση Δημοκρατικού Κέντρου

ΕΔΗΝ : Ελληνική Δημοκρατική Νεολαία

Ε.Κ : Ένωση Κέντρου

ΕΚΚΑ : Εθνική και Κοινωνική Απελευθέρωσις

ΕΛΑΣ : Ελληνικός Απελευθερωτικός Στρατός

ΕΛΔ : Ένωση Λαϊκής Δημοκρατίας

ΕΠΟΝ : Ενιαία Πανελλαδική Οργάνωση Νέων

ΕΠΕΚ : Εθνική Προοδευτική Ένωσις Κέντρου

ΕΡΕ : Εθνική Ριζοσπαστική Ένωσις

ΕΣΣΔ : Ένωση Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών

ΙΔΕΑ : Ιερός Δεσμός Ελλήνων Αξιωματικών

ΚΕΔΚΕ : Κεντρική Ένωση Δήμων και Κοινοτήτων Ελλάδος

ΚΚΕ: Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδος

NATO : Οργανισμός Βορειοατλαντικού Συμφώνου

ΟΠΛΑ : Οργάνωση Προστασίας Λαϊκών Αγωνιστών

ΠΑΜΕ : Πανδημοκρατικών Αγροτικών Μέτωπον Ελλάδος

ΠΑΚ : Πανελλήνιο Αγωνιστικό Κίνημα

ΠΑΣΟΚ: Πανελλήνιο Σοσιαλιστικό Κίνημα

ΠΕΑΕΑ : Η Πανελλήνια Ένωση Αγωνιστών Εθνικής Αντίστασης

ΠΕΕΑ : Πολιτική Επιτροπή Εθνικής Απελευθέρωσης

Περιεχόμενα

Περίληψη.....	3
Abstract	3
Συντομογραφίες.....	4
Εισαγωγή	7
Κεφάλαιο πρώτο.....	9
Από το τέλος του εμφυλίου έως την μεταπολίτευση	9
Η Ένωση του Κέντρου και οι εκλογές του 1961	12
Ο Ανένδοτος	13
Οι εκλογές του 1963 και του 1964	15
Κυβέρνηση της Ενώσεως Κέντρου	17
Ο Γοργοπόταμος.....	20
Η Αποστασία.....	22
Η αναβίωση της «εθνικοφροσύνης» στη Χούντα	24
Η Αντίσταση στα σχολικά βιβλία της Χούντας.....	26
Πανελλήνιο Απελευθερωτικό Κίνημα	30
Η δημοκρατία στο απόσπασμα.....	36
Κεφάλαιο δεύτερο	41
Πολιτικές διαιρετικές τομές στην Ελλάδα	41
Η πολιτική διαιρετική τομή.....	41
Εθνικός διχασμός	42
Η διαίρεση της «εθνικοφροσύνης»	44
Δεξιά -Αντιδεξιά	46
Δεξιά – Αντιδεξιά στην μεταπολίτευση.....	48
Κεφάλαιο τρίτο.....	52
Η εθνική αντίσταση στον πολιτικό λόγο του ΠΑΣΟΚ	52
Εισαγωγή	52
Ιστορική προσέγγιση της Αντίστασης μέσα από επετείους	53
Οι παρεμβάσεις του Ανδρέα Παπανδρέου.....	63
Επαναπατρισμός των πολιτικών προσφύγων.....	65
Το αίτημα αναγνώρισης της «Εθνικής Αντίστασης».....	67
Τα κομματικά κείμενα.....	68

Εθνική Λαϊκή Ενότητα (Ε.Λ.Ε.).....	77
Από την προεκλογική περίοδο του 1981 έως την αναγνώριση	80
Κεφάλαιο τέταρτο	86
Η αναγνώριση της Εθνικής Αντίστασης	86
Η κοινωνική αποδοχή του αιτήματος της αναγνώρισης	86
Η συζήτηση του Νομοσχεδίου	90
Ο πολιτικός λόγος του ΠΑΣΟΚ μέσα από το Νομοσχέδιο.....	103
Κεφάλαιο πέμπτο	108
Μνήμη – Λήθη – Ιστορία.....	108
Η επέτειος του Γοργοπόταμου.....	111
Εκπαιδευτική μεταρρύθμιση	116
Τα σχολικά βιβλία ιστορίας.....	117
Η Μνήμη στο χώρο.....	122
Ο δρόμος είχε την δική του ιστορία.....	124
Μνημεία	128
Μνημονικοί τόποι – Μουσεία.....	132
Συμπεράσματα	136
Πηγές	141
Βιβλιογραφία.....	141

Εισαγωγή

Η Κατοχή, η Αντίσταση και ο Εμφύλιος σημάδεψαν ανεξίτηλα την πολιτική, οικονομική και κοινωνική ζωή της Ελλάδας για πολλές δεκαετίες. Η οικοδόμηση του μετεμφυλιακού κράτους ακριβώς πάνω στην διαίρεση μεταξύ νικητών και ηττημένων οδήγησε την ελληνική κοινωνία σε διχασμό. Η πολιτική ζωή της Ελλάδας εισήρθε στον αστερισμό της «εθνικοφροσύνης». Η διαιρετική τομή της «εθνικοφροσύνης» κυριάρχησε στην πολιτική ζωή για πολλές δεκαετίες. Η διαιρετική αυτή τομή ήρθε να αντικαταστήσει την προϋπάρχουσα διαιρετική τομή «βασιλικών –βενιζελικών». Από την μια πλευρά της «εθνικοφροσύνης», στο στρατόπεδο των νικητών του «Εμφυλίου», συνυπήρχαν αντίπαλα τμήματα της προϋπάρχουσας διαιρετικής τομής, μιας και εκτός από την συντριπτική πλειοψηφία των παλαιών βασιλικών, ένα μεγάλο τμήμα του βενιζελικού στρατοπέδου, που αντιπροσωπεύτηκε από τα κόμματα του Κέντρου, εντάχθηκε σ' αυτήν. Στην άλλη πλευρά της «εθνικοφροσύνης» βρέθηκαν οι «ηττημένοι» του «Εμφυλίου», οι κομμουνιστές δηλαδή, οι αριστεροί συνολικά και οι λεγόμενοι «συνοδοιπόροι», τμήματα της παλιάς βενιζελικής παράταξης που ριζοσπαστικοποιήθηκαν κατά την διάρκεια της Κατοχής και της Αντίστασης.

Ήταν λοιπόν λογικό η περίοδος του Εμφυλίου, αλλά και της Αντίστασης να αποτελεί σημαντικό παράγοντα διαμόρφωσης του πολιτικού λόγου των κομμάτων όλου του πολιτικού φάσματος, μιας και το τραύμα του Εμφυλίου ήταν και παρέμενε βαθύ για πολλές δεκαετίες. Η αφήγηση και η ερμηνεία των γεγονότων δεν ήταν φυσικά, ούτε ενιαία στο πολιτικό λόγο των παρατάξεων, ούτε και γραμμική, αλλά εξαρτιόνταν από την πολιτική συγκυρία μέσα στην οποία εκφράζονταν και τον στόχο που κάθε φορά καλούνταν να υπηρετήσει. Από την λήξη του Εμφυλίου ως και την δεκαετία του 1980, οι αναφορές στα γεγονότα της περιόδου εκείνης, αλλά και οι διαφορετικές προσεγγίσεις τους, ήταν συχνές. Ήταν επίσης και έντονες και διχαστικές.

Η παρούσα εργασία έχει ως στόχο να παρουσιάσει την επίδραση που είχε στον πολιτικό λόγο του ΠΑΣΟΚ η Εθνική Αντίσταση και ο Εμφύλιος. Θα εξετάσουμε συνοπτικά τον πολιτικό λόγο της Ενώσεως Κέντρου (Ε.Κ.) και της Ενιαίας Δημοκρατικής Αριστεράς (Ε.Δ.Α), του Κέντρου και της Αριστεράς της μετεμφυλιακής περιόδου, μιας και κατά βάση αυτόν τον πολιτικό χώρο κατέλαβε εκλογικά το ΠΑΣΟΚ. Την εξέλιξη του λόγου αυτού θα διερευνήσουμε στην περίοδο

της χούντας, η οποία αποτέλεσε την ύστατη προσπάθεια να ανακοπεί η πορεία προς την υπέρβαση των εμφυλιακών διαχωρισμών και της εδραίωσης της δημοκρατίας για όλους τους πολίτες, χωρίς τους διχαστικούς διαχωρισμούς της εθνικοφροσύνης. Θα εξετάσουμε τον πολιτικό λόγο του Πανελλήνιου Απελευθερωτικού Κινήματος (Π.Α.Κ), της οργάνωσης που προηγήθηκε του ΠΑΣΟΚ και αποτέλεσε βασικό κορμό του, καθώς και τον πολιτικό λόγο και την προσέγγιση του Ανδρέα Παπανδρέου στα γεγονότα της περιόδου.

Στην μεταπολίτευση θα παρουσιάσουμε το λόγο του ΠΑΣΟΚ μέσα από ομιλίες, προεκλογικούς λόγους, κομματικά κείμενα και κυρίως μέσα από τα δημοσιεύματα της εφημερίδας *Εξόρμηση* και του περιοδικού *Αγωνιστής*, που απηχούσαν πιστά τις απόψεις και της θέσεις του κινήματος. Θα παρουσιάσουμε τον κοινοβουλευτικό του λόγο, μέσα από τις τοποθετήσεις του ιδίου του Α. Παπανδρέου, αλλά και υπουργών και στελεχών του κινήματος στην συζήτηση για το νομοσχέδιο αναγνώρισης της Εθνικής Αντίστασης. Θα διερευνήσουμε την ύπαρξη, την λειτουργία και την συνοχή της διαιρετικής τομής της «εθνικοφροσύνης» και της μετατροπής της στη νέα διαιρετική τομή «Δεξιά – Αντιδεξιά». Θα εξετάσουμε την προσαρμογή της αφήγησης για την Εθνική Αντίσταση, αλλά και την λειτουργικότητα της στο δίπολο μνήμη - λήθη.

Θα εστιάσουμε στην μετουσίωση του πολιτικού λόγου σε πολιτική πράξη, την αναγνώριση της Εθνικής Αντίστασης και την αποκατάσταση των αγωνιστών της, την ένταξη της ενιαίας Εθνικής Αντίστασης στον επίσημο πολιτικό λόγο μέσα από το σχολικό βιβλίο της ιστορίας που εκδόθηκε το 1984, την καθιέρωση επετειακών εκδηλώσεων, την ονομασία δρόμων, την ανέγερση μνημείων, την λειτουργία μουσείων και την ανάδειξη μνημονικών τόπων.

Κεφάλαιο πρώτο

Από το τέλος του εμφυλίου έως την μεταπολίτευση

Μετά το τέλος του Εμφυλίου

Από το τέλος του Β' Παγκοσμίου πολέμου έως και την ίδρυση της Ενώσεως Κέντρου, (Ε.Κ.), ο χώρος του Κέντρου παρουσιάζεται διασπασμένος. Τα τρία κύρια κόμματα του Κέντρου ήταν, το Κόμμα Φιλελευθέρων του Σοφοκλή Βενιζέλου, το Δημοκρατικό Σοσιαλιστικό Κόμμα του Γεωργίου Παπανδρέου και η ΕΠΕΚ του Νικόλαου Πλαστήρα. Τα δυο πρώτα κόμματα τοποθετούνται ξεκάθαρα στην πλευρά των νικητών του Εμφυλίου και συναγωνίζονται με το Λαϊκό Κόμμα, αρχικά και με τον Εθνικό Συναγερμό και την Ε.Ρ.Ε. στην συνέχεια, για τα πρωτεία της «εθνικοφροσύνης». Η ΕΠΕΚ διαφοροποιείται προσπαθώντας να εκπροσωπήσει, εκτός από το Κέντρο και την μη κομμουνιστική Αριστερά. Το πολιτικό τοπίο συμπληρώνεται με την ίδρυση της Ε.Δ.Α., το 1951, η οποία στεγάζει πολιτικά τους αριστερούς πολίτες, που δεν μπορούν να «χωρέσουν» στο αφήγημα της «Εθνικοφροσύνης». Η Ε.Δ.Α. ήταν για μεγάλο χρονικό διάστημα ταυτισμένη, πολιτικά και κοινωνικά, με τον «κομμουνισμό» και την ΕΑΜική παράδοση. Ήταν για τους «εθνικόφρονες» η παράταξη της «ήττας», και τα μέλη, οι ψηφοφόροι, τα στελέχη της χαρακτηρίζονταν «μη εθνικόφρονες» Έλληνες.

Ο πολιτικός λόγος όλων των κόμματος για την περίοδο αυτή ήταν επηρεασμένος από την διαιρετική τομή της «εθνικοφροσύνης».¹ Τα κόμματα του συνόλου του πολιτικού φάσματος, αν και ήταν υποχρεωμένα να λειτουργήσουν στο πλαίσιο αυτής της τομής, προσέγγιζαν τα γεγονότα της Αντίστασης και του Εμφυλίου διαφορετικά, ανάλογα, κυρίως με τις πολιτικές και εκλογικές προτεραιότητες της συγκυρίας και πάντως με επιφυλακτικότητα και πολλές φορές με αμηχανία. Το δεξιό πολιτικό φάσμα, οι νικητές, αποσιωπούν την Εθνική Αντίσταση του 1941- 44 και αντιμετωπίζουν την περίοδο συνολικά έως το 1949, ως «κομμουνιστική ανταρσία» με σκοπό την ανατροπή της δημοκρατίας και την εγκαθίδρυση κομμουνιστικού καθεστώτος. Στον λόγο τους απουσιάζει ο όρος «Εθνική Αντίσταση» καθώς και ο όρος «εμφύλιος πόλεμος» που αποκαλείται «συμμοριτοπόλεμος». Ήταν εμφανής η

¹ Ο ρόλος και η επίδραση των διαιρετικών τομών θα αναλυθούν σε ξεχωριστό κεφάλαιο στην συνέχεια.

προσπάθεια να ξεχαστεί η περίοδος της Αντίστασης. Την ίδια πολιτική ακολουθούν ο Σ. Βενιζέλος και ο Γ. Παπανδρέου. Ο λόγος τους, στα πλαίσια του εκλογικού ανταγωνισμού, τόσο με την Δεξιά όσο και μεταξύ τους, περιστρέφεται γύρω από τον δικό τους ρόλο στην νίκη των εθνικοφρονων δυνάμεων και την αποτροπή της επικράτησης των κομμουνιστών². Χαρακτηριστικό ήταν το αφήγημα του Γ. Παπανδρέου για τα Δεκεμβριανά και το ρόλο του στην νίκη εναντίον του ΕΑΜ, όπου και θεωρεί τον εαυτό του πρωταγωνιστή της νίκης αυτής, της νίκης της «εθνικοφροσύνης». Με την ίδρυση της Ε.Δ.Α., οι εμφυλιοπολεμικές αναφορές των κομμάτων του Κέντρου πληθαίνουν, ακριβώς για να καταδείξουν τις πολιτικές τους διαφορές με την Ε.Δ.Α. και να περιχαρακωθούν πολιτικά και εκλογικά. Έτσι η Αντίσταση αποσιωπάται και ο Εμφύλιος υπερτονίζεται. Ένας ακόμη λόγος που συμβαίνει αυτό, είναι το γεγονός ότι, έπρεπε να εξαφανιστεί από την πολιτική επικαιρότητα η προσχώρηση σημαντικής μερίδας, στελεχών και προσωπικοτήτων, της βενιζελικής παράταξης στην ένοπλη αντίσταση και κυρίως στον ΕΑΜ³.

Ο πολιτικός λόγος που αρθρώνει ο Ν. Πλαστήρας και η ΕΠΕΚ διαφοροποιείται σημαντικά⁴. Εκφράζει την ανάγκη υπέρβασης της διαιρετικής τομής της «εθνικοφροσύνης», την συμφιλίωση, την λήθη⁵, τον εκδημοκρατισμό και γι' αυτό πολύ συχνά τοποθετείται από τους αντιπάλους, κυρίως από την Δεξιά, εκτός της «εθνικοφροσύνης»⁶. Η Δεξιά χαρακτήριζε τον Πλαστήρα «πολιτικό μισθοφόρο του ΚΚΕ⁷». Την έννοια της «εθνικοφροσύνης» αμφισβητεί ο λόγος του Πλαστήρα⁸, τόσο ως προς τις προθέσεις αυτών που την εκφράζουν, όσο και ως προς την αποτελεσματικότητα της για την πρόοδο και την ευημερία των λαϊκών στρωμάτων. Θεωρούσε δε, τον υπάρχοντα εθνικό διχασμό της «εθνικοφροσύνης», ως συνέχεια

² Πασχαλούδη Ελένη, «Ένας πόλεμος χωρίς τέλος», εκδόσεις επίκεντρο Αθήνα 2010, σελ.. 112.

³ Πασχαλούδη Ε, Η χρήση του παρελθόντος στον πολιτικό λόγο: τα γεγονότα της δεκαετίας του 1940 στον πολιτικό λόγο των κομμάτων του Κέντρου (1950-1964) στο: Μπάδα Κ. (επιμ), « Μνήμες και Λήθη του Ελληνικού Εμφυλίου πολέμου», εκδόσεις επίκεντρο, Αθήνα 2008, σελ.. 276.

⁴ Πασχαλούδη Ε, Ένας πόλεμος χωρίς τέλος, ο.π, σελ.. 173-174.

⁵ Λιναρδάτος Σπύρος, «από τον εμφύλιο στη χούντα», τόμος Α', 1949-1952, εκδόσεις Παπαζήση Αθήνα 1977, σελ. 129.

⁶ Ο Βασιλιάς Παύλος στο λόγο του στη Θεσσαλονίκη (17/11/1951) δηλώνει: «...σήμερον συμβιβασμός με τους κομμουνιστάς και τους συνοδοιπόρους δεν χωρεί [...], συνοδοιπόροι θεωρούνται και οι πλαστηρικοί...», στο ίδιο, σελ. 181.

⁷ Παπαδημητρίου Δέσποινα, «από το λαό των νομιμοφρόνων στο έθνος των εθνοφρόνων» η συντηρητική σκέψη στην Ελλάδα 1922-1967, εκδόσεις Σαββάλας, Αθήνα 2006, σελ. 248.

⁸ Δέδε Κατερίνα, Ο σύντομος πολιτικός βίος της ΕΠΕΚ. Η ανάδυση του Κέντρου στη μετεμφυλιακή Ελλάδα, Αθήνα, εκδ. ΕΙΕ, 2016, σελ. 138-140.

του προϋπάρχοντος διχασμού των «βενζελικών – αντιβενζελικών». Στον πολιτικό λόγο της ΕΠΕΚ υπάρχουν, αν και λίγες, αναφορές στην «Εθνική Αντίσταση» πάντα με θετικό πρόσημο, ως ηρωική προσπάθεια των Ελλήνων ενάντια στον κατακτητή⁹. Θεωρεί τον Εμφύλιο, ως τραγωδία που επέτεινε την καταστροφή της Ελλάδας από την Κατοχή. Να επισημάνουμε ότι, ο Πλαστήρας χρησιμοποιεί τον όρο «Εμφύλιος», σε αντίθεση με την Δεξιά που, όπως αναφέραμε, χρησιμοποιεί τον όρο «συμμοριτοπόλεμος», αποδεχόμενος έτσι την φύση του πολέμου, ως αδελφοκτόνου. Ο πολιτικός λόγος της ΕΠΕΚ εστιάζει στην οικονομική ανάκαμψη της χώρας¹⁰, σε αντίθεση με τα άλλα πολιτικά κόμματα, που εστιάζουν στην εξάλειψη του κομμουνισμού. Ο διαχωρισμός της Εθνικής Αντίστασης από το ΚΚΕ και η αποδοχή της Αντίστασης συνολικά, και του ΕΑΜ¹¹ συμπεριλαμβανομένου, ως πράξης αντάξιας του έθνους, η καταδίκη του δοσιλογισμού και των ταγμάτων ασφαλείας, ανοίγει ουσιαστικά ένα παράθυρο ευκαιρίας στους αγωνιστές της να βγουν από το πολιτικό, κοινωνικό και οικονομικό περιθώριο, και τους καλλιεργεί μια ελπίδα ομαλής επανένταξης¹². Στον πολιτικό λόγο της ΕΠΕΚ το σύνολο όλων των παραπάνω μπορεί να συνοψισθεί στο εκπεφρασμένο αίτημα της «Αλλαγής¹³».

Η Ε.Δ.Α. είχε να επιτελέσει ένα τιτάνιο έργο στο μετεμφυλιακό περιβάλλον. Στο πλαίσιο της διαιρετικής τομής της «εθνικοφροσύνης» έπρεπε να αποδεικνύει συνεχώς την νομιμότητα της, η οποία συνεχώς ήταν σε αμφισβήτηση¹⁴ από όλες τις πλευρές του πολιτικού φάσματος, και παράλληλα να διατηρεί τον αριστερό της χαρακτήρα, να εκφράζει τον ηττημένο ΕΑΜικό κόσμο, που είχε να αντιμετωπίσει, πέρα από την καχυποψία και την χλεύη των νικητών, τις διώξεις τις φυλακίσεις, την εξορία, την περιθωριοποίηση. Τα πολιτικά αιτήματα της Ε.Δ.Α., που συσπειρώνει ένα σοβαρό ποσοστό των αντιστασιακών, είναι η αποκατάσταση της δημοκρατίας, η απελευθέρωση των πολιτικών κρατουμένων, η κατάργηση των πιστοποιητικών κοινωνικών φρονημάτων και η αμνηστία για τα πολιτικά αδικήματα. Ο πολιτικός

⁹ Στο ίδιο, σελ. 218.

¹⁰ Στο ίδιο, σελ. 271-2.

¹¹ Στις 27/9/1952, στην εφημερίδα «Προοδευτική Αλλαγή» δημοσιεύεται ενυπόγραφο άρθρο του διευθυντή της εφημερίδας Νίκου Παπαπολίτη και αδελφού του υπουργού της κυβέρνησης της ΕΠΕΚ, με τίτλο: «ΤΟ ΕΑΜ» που καταλήγει «ας τιμήσουμε όλοι το ΕΑΜ. ΖΗΤΩ ΤΟ ΕΑΜ», αν και το άρθρο προκάλεσε τεράστιες αντιδράσεις και στο ίδιο το κόμμα της ΕΠΕΚ και ανάγκασε τον Πλαστήρα να το αποδοκιμάσει είναι ενδεικτικό των απόψεων που επικρατούσαν σε μια σημαντική μερίδα της ΕΠΕΚ. Λιναρδάτος Σ, «από τον εμφύλιο στη χούντα», τόμος Α', 1949-1952, ο.π, σελ. 520-523.

¹² Πασχαλούδη Ε, «Ένας πόλεμος χωρίς τέλος», ο.π, σελ. 172-194.

¹³ Λιναρδάτος Σ, «από τον εμφύλιο στη χούντα», τόμος Α', ο.π, σελ. 25-27.

¹⁴ Αναφέρεται ως «μεταμφίεση» του ΚΚΕ(Βραδυνή 3/10/1953) στο: Παπαδημητρίου Δ, «από το λαό των νομιμοφρόνων στο έθνος των εθνικοφρόνων», ο.π, σελ. 232.

λόγος της Ε.Δ.Α. για το πρόσφατο παρελθόν εστιάζεται στην αντιστασιακή δράση του 1941-44, εξάρει τον ρόλο του ΕΑΜ- ΕΛΑΣ κατά την διάρκεια της Κατοχής και ταυτίζεται με αυτόν ως πολιτικός φορέας, αλλά αποσιωπά συνειδητά την περίοδο του Εμφυλίου. Δίνει, με αυτό τον τρόπο, δυνατότητα έκφρασης στους αγωνιστές της Αντίστασης, που θεωρούσαν τιμή την συμμετοχή τους σε αυτήν και ταυτόχρονα δίνει ελπίδα για εξάλειψη των εις βάρος τους διακρίσεων¹⁵.

Η Ένωση του Κέντρου και οι εκλογές του 1961

Η ήττα του Πλαστήρα στις εκλογές του 1952 και η παντοκρατορία του Παπάγου και του Ε.Σ. οδήγησε τον πολιτικό χώρο του Κέντρου σε μια σειρά διασπάσεων, μετονομασιών, πρόσκαιρων και εφήμερων ενώσεων και την δημιουργία μικρότερων κομμάτων, όπου με πρωτοβουλία του Γ. Παπανδρέου αρχίζουν οι διεργασίες ενοποίησης του κατακερματισμένου χώρου του Κέντρου. Η προσπάθεια τελεσφορεί και η ίδρυση της Ενώσεως Κέντρου (Ε.Κ.) το 1961 είναι γεγονός. Στην κυβέρνηση βρίσκεται πλέον η Ε.Ρ.Ε., το κόμμα που ίδρυσε ο Καραμανλής διαδεχόμενος τον Παπάγο, μετά τον θάνατο του τελευταίου. Η βασικότερη αιτία αυτής της ενωτικής προσπάθειας στον χώρο του Κέντρου ήταν τα αποτελέσματα των εκλογών του 1958, όπου η Ε.Δ.Α. αναδείχτηκε αξιωματική αντιπολίτευση. Η περίοδος μετά τις εκλογές του 1958 χαρακτηρίζεται από την αναθέρμανση του εμφυλιοπολεμικού κλίματος, τόσο στον πολιτικό λόγο, όσο και στην πολιτική πράξη. Η ανάδειξη της Ε.Δ.Α. σε αξιωματική αντιπολίτευση σήμανε ένα καμπανάκι ανησυχίας στην Δεξιά¹⁶, που έβλεπε τους «ηττημένους» του «Εμφυλίου» να διεκδικούν πολιτικό χώρο με σημαντική αύξηση του ποσοστού τους και ένα καμπανάκι κινδύνου για τον χώρο του Κέντρου, που έβλεπε την πιθανότητα να απολέσει για πάντα την δυνατότητα διεκδίκησης της εξουσίας από το δυνάμωμα της ΕΔΑ¹⁷. Η συνένωση λοιπόν των κατακερματισμένων δυνάμεων του κέντρου έμοιαζε μονόδρομος.

Ο πολιτικός λόγος της Ε.Κ. στην προεκλογική περίοδο του 1961 στοχεύει στο να αναδείξει το πολιτικό κέντρο, ως λύση ανάμεσα σε δυο πολιτικά άκρα, που

¹⁵ Πασχαλούδη Ε, «Ένας πόλεμος χωρίς τέλος», ο.π, σελ. 195-203.

¹⁶ Γρηγοριάδης Σόλων, «Ιστορία της σύγχρονης Ελλάδας» 1941-1967, εκδόσεις Χ.Κ. ΤΕΓΟΠΟΥΛΟΣ ΑΕ, Αθήνα 2011, τόμος 7, σελ. 12.

¹⁷ Βούλγαρης Γιάννης, «Η Μεταπολιτευτική Ελλάδα 1974-2009», εκδόσεις ΠΟΛΙΣ Αθήνα 2013, σελ. 62-63.

διαιώνιζαν την πόλωση με καταστροφικά για τον τόπο αποτελέσματα¹⁸. Υπόσχεται λοιπόν, με το βλέμμα στραμμένο στους ψηφοφόρους της Ε.Δ.Α. του 1958 και δυνητικούς δικούς της ψηφοφόρους, πλήρη εκδημοκρατισμό, κατοχύρωση των ατομικών, πολιτικών και κοινωνικών δικαιωμάτων για όλους χωρίς διακρίσεις, κατάργηση των έκτακτων μέτρων, και της αστυνομικής αυθαιρεσίας, αιτήματα που έθεσε η ΕΔΑ στις εκλογές του 1958¹⁹. Οι άμεσες αναφορές στην Αντίσταση και στον Εμφύλιο είναι φειδωλές και γίνονται κυρίως για να καθησυχάσουν το πιο συντηρητικό ακροατήριο. Αντίθετα η Ε.Δ.Α. στις εκλογές του 1961 αυξάνει τις αναφορές στην Αντίσταση, εξάρει τον πατριωτισμό του ΕΑΜ και μάλιστα προχωρά στην ταύτιση της Ε.Ρ.Ε. και της Δεξιάς ή τουλάχιστον τμήματος της, με τις προδοτικές δυνάμεις των συνεργατών των κατακτητών και του δοσιλογισμού²⁰. Οι επιθέσεις για τον ρόλο των δεξιών πολιτικών κατά την διάρκεια της Κατοχής αγγίζουν και τον ίδιο τον Κ. Καραμανλή με αφορμή την υπόθεση Μέρτεν²¹. Επίσης στηλιτεύει την απουσία της Δεξιάς από τους αγώνες της Εθνικής Αντίστασης και θεωρεί την Δεξιά υπεύθυνη για τον Εμφύλιο. Καταγγέλλει την δράση του αστυνομικού κράτους κατά των μελών και οπαδών της Ε.Δ.Α. και την παρομοιάζει με την δράση των κατακτητών. Οι εκλογές του 1961 διεξήχθησαν μέσα σε κλίμα ακραίας πόλωσης και αστυνομικής βίας με στόχο, τόσο τους οπαδούς της Ε.Δ.Α. όσο και της Ε.Κ. και εκτεταμένης νοθείας βασισμένης στο περίφημο σχέδιο «Περικλής»²².

Ο Ανένδοτος

Το αποτέλεσμα των βουλευτικών εκλογών του 1961 ανέδειξε απόλυτο θριαμβευτή την Ε.Ρ.Ε. (50,81% και 176 έδρες). Η Ε.Κ. αναδείχθηκε αξιωματική αντιπολίτευση, (33,65%) η Ε.Δ.Α., που κατήλθε στις εκλογές ως ΠΑΜΕ απώλεσε σημαντικό ποσοστό και κατέλαβε την τρίτη θέση (14,62%). Η Ε.Κ. και η Ε.Δ.Α.

¹⁸ Πασχαλούδη Ε., «Ένας πόλεμος χωρίς τέλος», ο.π, σελ. 153.

¹⁹ Αντωνίου, Γιώργος και Ελένη Πασχαλούδη, «Το άψογο πρόσωπο της ιστορίας θολώνει: η αναγνώριση της εαμικής Αντίστασης και το πολιτικό σύστημα (1945-1995)», στο Βασίλης Γούναρης (επιμ.), Ήρωες των Ελλήνων. Οι καπετάνιοι, τα παλικάρια και η αναγνώριση των εθνικών αγώνων, 19ος -20ός αιώνας, Αθήνα, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων για τον Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία, 2014, σ. 268.

²⁰ Πασχαλούδη Ε., «Ένας πόλεμος χωρίς τέλος», ο.π, σελ. 232.

²¹ Λιναρδάτος Σ., «από τον εμφύλιο στη χούντα», 1955-1961, τόμος Γ', εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1978, σελ. 555-561, 383-387.

²² Νικολακόπουλος Ηλίας, «Η καχεκτική δημοκρατία, κόμματα και εκλογές», 1946-1967, εκδόσεις ΠΑΤΑΚΗ, Αθήνα 2001, σελ. 268-272.

κατήγγειλαν το αποτέλεσμα, ως προϊόν βίας και νοθείας και αρνήθηκαν να αναγνωρίσουν την νίκη της Ε.Ρ.Ε.. Η αμφισβήτηση αυτή καθόρισε την πολιτική συμπεριφορά, τον πολιτικό λόγο και την πολιτική πρακτική της Ε.Κ. έως τις εκλογές του 1963 και έγινε γνωστός ως «Ανένδοτος Αγώνας»²³. Η αμφισβήτηση της νίκης της Ε.Ρ.Ε. από την Ε.Κ., στα πλαίσια του κοινοβουλευτικού της ρόλου, ήταν έντονη. Μαζί με την Ε.Δ.Α. δεν παραβρέθηκαν στην εναρκτήρια συνεδρίαση της βουλής, δεν πήραν μέρος στις προγραμματικές δηλώσεις της κυβέρνησης, κατέθεσαν προτάσεις μομφής, ανέδειξαν το ζήτημα της βίας και της νοθείας σε πολλαπλές συνεδριάσεις, ζήτησαν την σύσταση ειδικού δικαστηρίου. Όμως η σημαντικότερη παρέμβαση όλων, ήταν η αλλαγή της πολιτικής διαχείρισης της αμφισβήτησης του αποτελέσματος. Παράλληλα με την συνολική αμφισβήτηση της πολιτικής της Ε.Ρ.Ε. στο πλαίσιο του κοινοβουλίου, η Ε.Κ. εγκαινίασε ένα νέο τρόπο πολιτικής πράξης διοργανώνοντας μεγάλες ανοιχτές συγκεντρώσεις σε όλη την επικράτεια, ξεκίνησε αυτό που θα λέγαμε «πορεία προς τον λαό». Η πραγματοποίηση ανοιχτών συγκεντρώσεων με ομιλητή τον Γ. Παπανδρέου και συμμετοχή πλήθους ανθρώπων και ιδιαίτερα της νεολαίας, ανήγαγε τον λαό σε ενεργό παράγοντα της πολιτικής διαμάχης. Η πολυετής καταπίεση μεγάλης μερίδας του λαού, ειδικά στη επαρχία, βρήκε αγωνιστική διέξοδο²⁴. Ήταν ένα βήμα έκφρασης της συσσωρευμένης δυσφορίας του λαού, ένα βήμα πολιτικοποίησης, ειδικά της νεολαίας, που μέσω της δράσης, έβρισκε τρόπο πολιτικής έκφρασης²⁵. Μεγάλες συγκεντρώσεις, απεργιακές κινητοποιήσεις, φοιτητικά συλλαλητήρια, έδιναν νέο πολιτικό τόνο απέναντι σε μια αμήχανη Ε.Ρ.Ε., που προσπαθούσε με ημίμετρα να ξορκίσει την λαϊκή δυσαρέσκεια. Η διαδικασία αυτή ήταν μια πρώτη απόπειρα να μετατραπεί η Ε.Κ. από ένα κόμμα πολιτευτών και κομματαρχών σε ένα κόμμα μαζών. Η επιτυχία του «Ανένδοτου» ισχυροποίησε την θέση του Γ. Παπανδρέου στην Ε.Κ. καθιστώντας τον αδιαφιλονίκητο αρχηγό του χώρου του πολιτικού κέντρου, με ευρύτερη απήχηση στο χώρο της Αριστεράς και του έδωσε την δυνατότητα να εκφράσει με μεγαλύτερη πειστικότητα το ΕΑΜογενές, μη κομμουνιστικό του τμήμα²⁶. Εκτός από αυτό, δυο ήταν τα σημαντικά πολιτικά επιτεύγματα του «Ανένδοτου». Έδωσε την ευκαιρία να βρεθούν σε κοινούς αγώνες οι οπαδοί της Ε.Κ. και της Ε.Δ.Α. και έτσι να σφυρηλατηθούν μεταξύ τους, στο επίπεδο

²³ Στο ίδιο, σελ. 276, 293-295.

²⁴ Κάτρης Γιάννης, «Η γέννηση του νεοφασισμού» εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1974, σελ. 152.

²⁵ Νικολακόπουλος Ηλίας, «Η καχεκτική δημοκρατία, κόμματα και εκλογές», 1946-1967, ο.π., σελ. 296-297.

²⁶ Βερναρδάκης Χριστόφορος, Μαυρήs Γιάννης, «Κόμματα και κοινωνικές συμμαχίες στην προδικτατορική Ελλάδα», εκδόσεις ΕΞΑΝΤΑΣ Αθήνα 1991, σελ. 185-186 222-223.

της κοινωνίας, πολιτικοί δεσμοί, στη βάση της αντιδεξιάς συσπείρωσης. Στον «Ανένδοτο» κυρίως, οφείλεται η έναρξη της υποβάθμισης της διαιρετικής τομής της «εθνικοφροσύνης», από την νέα αναδυόμενη τομή «Δεξιά – Αντιδεξιά»²⁷. Ο πολιτικός λόγος, που εκφράζεται στην διάρκεια του «Ανένδοτου» από την Ε.Κ., εστιάζει στο δημοκρατικό μέλλον, που θέλει να αφήσει πίσω το εμφυλιακό παρελθόν του φόβου, των διακρίσεων, της διαίρεσης και του αποκλεισμού. Ένα παρελθόν που αναμοχλεύεται από την Δεξιά στο πλαίσιο της «εθνικοφροσύνης». Η «εθνικοφροσύνη», από τον «Ανένδοτο» και μετά, ξεθωριάζει, σημαντικά, στα μάτια της πλειοψηφίας του λαού.

Το γεγονός που συγκλόνισε την κοινή γνώση και εξόργισε τον δημοκρατικό κόσμο ήταν, το δίχως άλλο, η δολοφονία του βουλευτή της Ε.Δ.Α. Γ. Λαμπράκη. Ο ιδιαίτερα αγαπητός βουλευτής, πρωτοπόρος του κινήματος Ειρήνης στη Ελλάδα, δολοφονήθηκε στην Θεσσαλονίκη από εντεταλμένα μέλη του παρακρατικού μηχανισμού²⁸²⁹. Η κηδεία του εξελίχθηκε σε μαζική ειρηνική διαδήλωση³⁰. Η αντιδεξιά λαϊκή συσπείρωση είχε αποκτήσει την εμβληματική της μορφή. Ο Μίκης Θεοδωράκης ίδρυσε οργάνωση νεολαίας που πήρε το όνομα του δολοφονημένου βουλευτή και έμεινε γνωστή ως «Λαμπράκηδες»³¹. Η Ε.Δ.Α. και η Ε.Κ. κατηγόρησαν τον Καραμανλή και την Ε.Ρ.Ε., ως υπεύθυνους, για την ύπαρξη του παρακράτους και τους απέδωσαν την ηθική αυτουργία στην δολοφονία του Λαμπράκη³².

Οι εκλογές του 1963 και του 1964

Το έντονο κλίμα πολιτικής αναταραχής συνεχίστηκε ως τις εκλογές του 1963. Σημαντική πολιτική αλλαγή ήταν ο σχεδόν πλήρης έλεγχος της Ε.Δ.Α. από το παράνομο ΚΚΕ³³ που χρησιμοποιούσε την Ε.Δ.Α. ως όχημα. Στο κατώφλι των εκλογών του 1963 ένας σημαντικός αριθμός συνεργαζόμενων πολιτευτών αποχωρεί

²⁷ Πασχαλούδη Ε, «Η χρήση του παρελθόντος στον πολιτικό λόγο: τα γεγονότα της δεκαετίας του 1940 στον πολιτικό λόγο των κομμάτων του Κέντρου (1950-1964), ο.π, σελ. 287.

²⁸ Νικολακόπουλος Η, «Η καχεκτική δημοκρατία, κόμματα και εκλογές», 1946-1967, ο.π, σελ. 298.

²⁹ «...(αυτό που)..έφερε στην επιφάνεια, η δολοφονία Λαμπράκη, ήταν η ύπαρξη υπεκράτους, που ήταν στην υπηρεσία υπερκυβέρνησης και δρούσε βάσει ενός άγραφου υπερσυντάγματος..... ο Καραμανλής ... βρίζοντας θεούς και δαίμονες ούρλιαξε: «Ποιος επιτέλους κυβερνάει αυτόν τον τόπο;»». Κάτρης Γ, «Η γέννηση του νεοφασισμού», ο.π, σελ. 147.

³⁰ Γρηγοριάδης, Σόλων, «Η Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας» 1941-1974, εκδόσεις Χ.Κ. ΤΕΓΟΠΟΥΛΟΣ ΑΕ, Αθήνα 2011, τόμος 7, σελ. 60.

³¹ Βερναρδάκης Χ. Μαυρή Γ, «Κόμματα και κοινωνικές συμμαχίες στην προδικτατορική Ελλάδα», ο.π, σελ. 159.

³² Παπαδημητρίου Δ, «από το λαό των νομιμοφρόνων στο έθνος των εθνικοφρόνων», ο.π, σελ. 268.

³³ Νικολακόπουλος Η, «Η καχεκτική δημοκρατία, κόμματα και εκλογές», 1946-1967, ο.π, σελ. 308.

από Ε.Δ.Α. και προσχωρεί στην Ε.Κ.. Τα εκλογικά αποτελέσματα των εκλογών του 1963 δικαιώνουν την Ε.Κ. και τον αρχηγό της. Για πρώτη φορά, μετά από μια δεκαετία, η Δεξιά δεν είναι πρώτο κόμμα, και αν και η διαφορά μεταξύ των δυο κομμάτων της Ε.Κ. και της Ε.Ρ.Ε. ήταν μικρή, ο συμβολισμός ήταν σημαντικός³⁴. Ο Γ. Παπανδρέου μη έχοντας αυτοδυναμία, είχε τρεις δυνατότητες: να συνεργαστεί με την Ε.Ρ.Ε., να συνεργαστεί με την Ε.Δ.Α. να προσφύγει εκ νέου σε εκλογές. Ακολούθησε την τρίτη επιλογή, καθώς οι άλλες δυο δεν ήταν πρακτικά εφικτές. Η συνεργασία με την Ε.Ρ.Ε. θα ακύρωνε στην πράξη την σημασία του «Ανένδοτου» και όλη την προηγούμενη ρητορική της Ε.Κ. και του αρχηγού της και θα θόλωνε το αφήγημα της αντιδεξιάς συσπείρωσης. Η συνεργασία με την Ε.Δ.Α. ήταν επίσης προβληματική γιατί θα έδινε επιχειρήματα στη Ε.Ρ.Ε. για τον ρόλο του Γ. Παπανδρέου ως υποκινούμενου και ελεγχόμενου από το ΚΚΕ και θα τοποθετούσε αυτομάτως την Ε.Κ. στην συνείδηση συντηρητικότερων ψηφοφόρων του Κέντρου, έξω από την «εθνικοφροσύνη» κάτι για το οποίο δεν ήταν ακόμη έτοιμοι, αλλά ούτε και ο ίδιος ο Παπανδρέου επιθυμούσε. Σχηματίστηκε βραχύβια κυβέρνηση από την Ε.Κ. με πρωθυπουργό τον Γ. Παπανδρέου και έλαβε ψήφο εμπιστοσύνης αθροίζοντας τις ψήφους της Ε.Κ. και της Ε.Δ.Α.³⁵³⁶. Αμέσως υπέβαλε την παραίτηση της και προκηρυχθήκαν νέες εκλογές (16/2/64). Στο διάστημα των πενήντα ημερών της κυβερνητικής θητείας της Ε.Κ. καθιερώθηκε η δωρεάν παιδεία, ρυθμίστηκαν τα αγροτικά χρέη και έγινε η απελευθέρωση των περισσότερων πολιτικών κρατούμενων. Η προεκλογική περίοδος είχε αρχίσει με απόλυτο στόχο για την Ε.Κ. την κατάκτηση της αυτοδυναμίας. Η Ε.Κ. συνεχίζει και σε αυτήν την προεκλογική περίοδο την ίδια τακτική με αυτή της προηγούμενης εκλογικής αναμέτρησης. Αναφέρεται στην Εθνική Αντίσταση αποκαθιστώντας την συμμετοχή σε αυτήν όλων των αγωνιστών και του ΕΑΜ συμπεριλαμβανόμενου και τονίζει την κοινή δράση κατά την διάρκεια της Κατοχής και την αντιπαραβάλλει με εκείνη των δοσίλογων που είχαν βρει καταφύγιο

³⁴ Κάτρης Γ, «Η γέννηση του νεοφασισμού», ο.π, σελ. 162.

³⁵ Νικολακόπουλος Η, «Η καχεκτική δημοκρατία, κόμματα και εκλογές», 1946-1967, ο.π, σελ. 326.

³⁶ Η υπερψήφιση της κυβέρνησης Ε.Κ.. από την Ε.Δ.Α. δημιούργησε μέγα θέμα καθώς η κυβέρνηση θεωρήθηκε κομμουνιστική από το σύνολο της Δεξιάς. Αξιοσημείωτο γεγονός, υπήρξε επίσης, η εκλογή, ως προέδρου της βουλής, του Η. Τσιριμώκου, ο οποίος είχε συμμετάσχει, κατά την διάρκεια της «Κατοχής» στο ΕΑΜ. Για την ανάδειξη του στο αξίωμα του προέδρου της βουλής (έλαβε 167 ψήφους), άθροισε τις ψήφους της Ε.Κ.. και της Ε.Δ.Α.. Η Δεξιά θεώρησε την εκλογή αυτή εθνικό έγκλημα, όχι μόνο γιατί αναδείχτηκε πρόεδρος της βουλής αντάρτης κομμουνιστής, αλλά και γιατί για στην εκλογή του προσμετρήθηκαν οι ψήφοι της Ε.Δ.Α.. Κάτρης Γ, «Η γέννηση του νεοφασισμού», ο.π, σελ. 163-5.

στην αγκαλιά της Δεξιάς. Τόνιζε μάλιστα με κάθε ευκαιρία την απουσία του Κ. Καραμανλή από τους εθνικούς αγώνες κατά την διάρκεια της Κατοχής. Εξακολουθεί βέβαια να διατηρεί τις απαραίτητες αποστάσεις από την Ε.Δ.Α., φοβούμενη την ταύτιση μαζί της και τις επιπτώσεις της ταύτισης αυτής, όχι μόνο στο ευρύτερο πολιτικό περιβάλλον, τα ανάκτορα, τον στρατό και τον Αμερικανικό παράγοντα, αλλά και στο ανομοιογενές πολιτικά, κομματικό της ακροατήριο, όπου συνυπήρχαν μαζί με την κεντροαριστερή, θα λέγαμε, τάση και η συντηρητική που εκφράζονταν κυρίως από Σ. Βενιζέλο.

Η Ε.Δ.Α. άσκησε πολύ προσεκτική κριτική προς την Ε.Κ. και τον αρχηγό της και κατεύθυνε τα βέλη της αποκλειστικά προς την Ε.Ρ.Ε., την αποχώρηση της οποίας από την εξουσία θεωρούσε απαραίτητη για την λαϊκή ανακούφιση από τα δεινά που εκείνη είχε συσσωρεύσει στον τόπο. Ο Εμφύλιος εξακολουθούσε να απουσιάζει από τον προεκλογικό λόγο της Ε.Δ.Α., που εστίαζε και πάλι στο ΕΑΜ και στην ενότητα του λαού κατά την διάρκεια της Κατοχής, προβάλλοντας την στο παρόν, ως αναγκαίο στοιχείο για την νίκη κατά της Δεξιάς. Φαίνεται ότι η Ε.Δ.Α. επένδυε στην διατήρηση του αντιδεξιού μετώπου και την υπέρβαση της διαίρεσης της «εθνικοφροσύνης». Σε αυτό το πλαίσιο κατέρχεται με συνδυασμούς σε τριάντα μια εκλογικές περιφέρειες και καλεί τα μέλη της να υπερψηφίσουν στις υπόλοιπες είκοσι τέσσερις τους συνδυασμούς της Ε.Κ. Η κίνηση αυτή είχε περισσότερο συμβολικό χαρακτήρα στην προσπάθεια ενότητας της λαϊκής βάσης στη λογική της αντιδεξιάς συσπείρωσης.

Οι εκλογές του 1964 διεξήχθησαν με δυο σημαντικές πολιτικές απουσίες. Ο Σ. Βενιζέλος είχε αποβιώσει λίγο πριν τις εκλογές αφήνοντας μόνο και αδιαμφισβήτητο αρχηγό του κέντρου τον Γ. Παπανδρέου. Η σημαντικότερη όμως ήταν η απουσία του Κ. Καραμανλή που είχε αποχωρήσει από την αρχηγία της Ε.Ρ.Ε. και την χώρα, αφήνοντας την θέση του στον Π. Κανελλόπουλο. Το αποτέλεσμα των εκλογών αποτέλεσε θρίαμβο της Ε.Κ. (52,73%)³⁷.

Κυβέρνηση της Ενώσεως Κέντρου

Η νίκη της Ε.Κ. ήταν απ' όλες τις απόψεις ένα συνταρακτικό γεγονός. Η απώλεια της κυβερνητικής εξουσίας από την δεξιά παράταξη ήταν βαρύτατο πλήγμα για την «εθνικοφροσύνη». Η άνοδος στον πρωθυπουργικό θώκο του Γ. Παπανδρέου

³⁷ Στο ίδιο, σελ. 328.

μετά την πολιτική διαδρομή του «Ανένδοτου», θεωρήθηκε από την συντριπτική πλειοψηφία του ελληνικού λαού, όχι ως νίκη της Ε.Κ., αλλά ως νίκη της δημοκρατίας. Η ενότητα στην λαϊκή βάση της Ε.Κ. δεν είχε την αντιστοίχιση της στην κοινοβουλευτική ομάδα του κόμματος, που αν και είχε ανανεωθεί σημαντικά εξακολουθούσε να αποτελεί, σε μεγάλο βαθμό, άθροισμα πολιτευτών με ιδιοτελείς και αλληλοσυγκρουόμενες βλέψεις και φιλοδοξίες. Τις εσωκομματικές αυτές αντιθέσεις όξυνε το γεγονός της υπουργοποίησης του Α. Παπανδρέου. Η υπουργοποίηση του Αντρέα και η δημοφιλία που απολάμβανε³⁸, καθώς και οι προωθημένες του θέσεις, δημιούργησαν ανασφάλεια για την μελλοντική διαδοχή του Γ. Παπανδρέου σε αρκετούς βουλευτές του κόμματος μεταξύ των οποίων και ο Κ. Μητσοτάκης³⁹. Ο Α. Παπανδρέου τελικά παραιτήθηκε από την κυβέρνηση.⁴⁰ Άρχισε όμως να δραστηριοποιείται με μεγαλύτερη άνεση, τόσο με την επίσκεψη του στην Κύπρο, όσο και με τις περιοδείες του στην επαρχία, αλλά και την δημιουργία λαϊκών ερεισμάτων,⁴¹ κυρίως με την δημιουργία της νεολαίας του κόμματος, την ΕΔΗΝ και των δημοκρατικών συνδέσμων^{42,43}. Το πολιτικό περιβάλλον μέσα στο οποίο ήταν υποχρεωμένη να πολιτεύεται η νέα κυβέρνηση της Ε.Κ. παρέμενε εχθρικό, ιδίως μετά τον θάνατο του βασιλιά Παύλου και την άνοδο στο θρόνο του νεαρού Κωνσταντίνου. Το κράτος με τους μηχανισμούς του ήταν δομημένο από την Δεξιά και ήταν δύσκολα ελέγξιμο και φυσικά ο στρατός ποτισμένος με την ιδέα της «εθνοκροσύνης», αποτελούσε απρόβλεπτο παράγοντα. Το σίγουρο ήταν ότι, στο στράτευμα ασκούσαν μικρότερη ή μεγαλύτερη επιρροή τα ανάκτορα και ασφυκτικό έλεγχο ο αμερικανικός παράγοντας, χωρίς να παραβλέπουμε την λειτουργία συνδέσμων αξιωματικών, όπως ο ΙΔΕΑ, σε μια περίοδο έντασης μάλιστα του Ψυχρού Πολέμου.

Στην εξωτερική πολιτική το κυπριακό ζήτημα βρίσκονταν σε έξαρση και εξαιτίας αυτού η ένταση στις ελληνοτουρκικές σχέσεις κυριαρχούσε. Στην εσωτερική

³⁸ Βερναρδάκης Χ. Μανυράς Γ, «Κόμματα και κοινωνικές συμμαχίες στην προδικτατορική Ελλάδα», ο.π., σελ. 298-299.

³⁹ Γρηγοριάδης, Σ, «Η Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας» 1941-1974, τόμος 7, ο.π., σελ. 126-127, Λιναρδάτος Σ, «από τον εμφύλιο στη χούντα», 1964-1967, τόμος Ε', εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 198, τόμος Ε', σελ. 127, 180-2.

⁴⁰ Νικολακόπουλος Η, «Η καχεκτική δημοκρατία, κόμματα και εκλογές», 1946-1967, ο.π., σελ. 348.

⁴¹ Παπανδρέου Ανδρέας, «Η Δημοκρατία στο απόσπασμα», εκδόσεις Α.Α ΛΙΒΑΝΗ Αθήνα 2006, σελ. 245-246.

⁴² Στο ίδιο, σελ. 304.

⁴³ Στα εγκαίνια των γραφείων των δημοκρατικών συνδέσμων μια ημέρα πριν το πραξικόπημα, ο Α. Παπανδρέου προτρέπει στην ομιλία του τα μέλη των δημοκρατικών συνδέσμων να απευθύνουν το πολιτικό τους κάλεσμα, όχι μόνο στη νέα γενιά, αλλά και στην ώριμη γενιά της Εθνικής Αντίστασης. στο: Κρητικός Παναγιώτης, «Αντίσταση κατά της Δικτατορίας» 1967-1974, εκδόσεις Καλέντης, Αθήνα 1996, σελ. 64.

πολιτική για την κυβέρνηση κυρίαρχο ζητούμενο ήταν ο εκδημοκρατισμός της δημόσιας ζωής. Στην κατεύθυνση αυτή η κυβέρνηση προσπάθησε να περιορίσει το παρακράτος, διαλύοντας ορισμένες οργανώσεις⁴⁴, και καταργώντας κάποιους κρατικούς κατασταλτικούς μηχανισμούς, προσπάθησε να εξυγιάνει το συνδικαλισμό και να μεταβάλει την παγιωμένη κατάσταση στο στράτευμα με μικρή μάλλον επιτυχία⁴⁵. Οι κυβερνητικές δυστοκίες όμως, δεν επηρέαζαν το κλίμα ελευθερίας και αισιοδοξίας που επικρατούσε στην λαϊκή βάση.

Οι μεγάλες συγκεντρώσεις συνεχίστηκαν με κορυφαίο παράδειγμα την πραγματοποίηση της πορείας ειρήνης, που οργάνωσε η Ε.Δ.Α., με συμμετοχή μεγάλου πλήθους⁴⁶. Οι δημοτικές εκλογές επισφράγισαν την φθίνουσα πολιτική επιρροή της Ε.Ρ.Ε. και την άνοδο αντίστοιχα τόσο της Ε.Κ. όσο και της Ε.Δ.Α., η οποία κατάφερε να κερδίσει αρκετούς σημαντικούς δήμους⁴⁷. Οι δημοτικές εκλογές υπήρξαν επίσης απόδειξη για την όσμωση των δυνάμεων του Κέντρου και της Αριστεράς στην βάση και την ρευστότητα των μεταξύ τους διαχωριστικών γραμμών. Η λαϊκή βάση των κομμάτων είχε επιλέξει την συστοίχιση της στην αντιδεξιά συσπείρωση την νέας διαιρετικής τομής «Δεξιά – αντιδεξιά» που αρχίζει να παγιώνεται⁴⁸, αφήνοντας μόνη της την Ε.Ρ.Ε. να παλεύει με το φάντασμα της «εθνοκοφροσύνης». Η Ε.Δ.Α. προσφέρει στο οπλοστάσιο αυτής της συσπείρωσης, ως πρόταγμα, την ΕΑΜική αντίσταση και την ανάγκη αναγνώρισής της, για να λειτουργήσει, μέσα από διαφορετική από αυτή της Δεξιάς ανάγνωση, ως σύμβολο ενότητας και αγώνα. Η Ε.Δ.Α. προσπάθησε δυναμικά, με την ενεργοποίηση του λαού και ιδιαίτερα της νεολαίας, να κινηθεί προς αυτή την κατεύθυνση. Το αίτημα της ΕΔΑ για την αναγνώριση του ΕΑΜ, στο πλαίσιο της Εθνικής Αντίστασης, δεν έγινε δεκτό από την Ε.Κ.⁴⁹, όχι τόσο γιατί ο Γ. Παπανδρέου ήταν έντονα «αντικομμουνιστής», αλλά γιατί αντιμετώπιζε επιθέσεις και κατηγορίες ότι «παραδίδει

⁴⁴ Εκείνο το διάστημα διαλύονται έντεκα παρακρατικές οργανώσεις, ενώ εναντίον αυτής της προσπάθειας συνασπίζονται η Δεξιά, ο βασιλιάς, η αστυνομία, η δικαιοσύνη. Στο: Λιναρδάτος Σ, «από τον εμφύλιο στη χούντα», 1964-1967, τόμος Ε', ο.π, σελ. 24.

⁴⁵ Νικολακόπουλος Η, «Η καχεκτική δημοκρατία, κόμματα και εκλογές», 1946-1967, ο.π, σελ. 342-343.

⁴⁶ Για την πορεία ειρήνης η Ακρόπολις (17/5/1964) έβλεπε ανασύνθεση μιας ατμόσφαιρας ΕΑΜικής τρομοκρατίας, στο: Παπαδημητρίου Δ, «από το λαό των νομιμοφρόνων στο έθνος των εθνοκοφρόνων», ο.π, σελ. 257.

⁴⁷ Νικολακόπουλος Η, «Η καχεκτική δημοκρατία, κόμματα και εκλογές», 1946-1967, ο.π, σελ. 345-346.

⁴⁸ Νικολακόπουλος Ηλίας, Η εκλογική επιρροή των πολιτικών δυνάμεων, στο Λυριτζής Χ – Νικολακόπουλος Η (Επιμ), «Εκλογές και κόμματα στη δεκαετία του 80» Εξελίξεις και προοπτικές του πολιτικού συστήματος, εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 1990, σελ. 205.

⁴⁹ Νικολακόπουλος Η, «Η καχεκτική δημοκρατία, κόμματα και εκλογές», 1946-1967, ο.π, σελ. 346.

την χώραν εις το κομμουνισμόν».⁵⁰ Ο Γ. Παπανδρέου όμως δεν μπορούσε να αγνοήσει την νέα κοινωνική δυναμική, που είχε αναπτυχθεί μετά τον «Ανένδοτο» και προχώρησε σε μια σειρά από ενέργειες προς την κατεύθυνση της νομιμοποίησης της αντιστασιακής δράσης.

Ο Γοργοπόταμος

Η κυβέρνηση του Γ. Παπανδρέου επέλεξε να προχωρήσει στην καταρχήν έμμεση αναγνώριση του ΕΑΜ, μέσω της Εθνικής Αντίστασης, διοργανώνοντας εκδηλώσεις προς αυτόν το σκοπό. Ο εορτασμός της απελευθέρωσης της Αθήνας από τους κατακτητές ήταν μια από αυτές⁵¹. Η εκδήλωση οργανώθηκε από την κυβέρνηση με την συμμετοχή του πρωθυπουργού και των αρχηγών των κομμάτων της αντιπολίτευσης. Η σημαντικότερη όμως προσπάθεια σε αυτήν την κατεύθυνση, ήταν η απόφαση της κυβέρνησης να συμμετέχει στον εορτασμό της ανατίναξη της γέφυρας του Γοργοποτάμου. Εκδηλώσεις για την επέτειο του Γοργοποτάμου είχαν πραγματοποιηθεί και τα δυο προηγούμενα χρόνια, με πρωτοβουλία της Ε.Δ.Α. και την συμμετοχή εκπροσώπων των αντιστασιακών οργανώσεων, χωρίς όμως οι εκδηλώσεις αυτές να ξεφύγουν από τον τοπικό τους χαρακτήρα και με μικρή απήχηση⁵². Η κυβέρνηση επέλεξε να προσδώσει στην εκδήλωση πανηγυρικό χαρακτήρα και επισημότητα και με αυτό τον τρόπο να την καθιερώσει, ως γιορτή τιμής και μνήμης της Εθνικής Αντίστασης. Η επιλογή της επετείου του Γοργοποτάμου εξυπηρετούσε την λογική της ενιαίας Αντίστασης, μιας και στην ανατίναξη της γέφυρας συμμετείχαν, τόσο ο ΕΛΑΣ όσο και ο ΕΔΕΣ, μαζί με βρετανούς σαμποτέρ και γι' αυτό διέθετε μεγαλύτερη συμβολική αξία.

Στην εκδήλωση η κυβέρνηση εκπροσωπήθηκε από τον υφυπουργό Εθνικής Αμύνης Μ. Παπακωνσταντίνου και συμμετείχαν επίσημοι φορείς και βουλευτές. Η συμμετοχή ήταν πολύ μεγάλη, είκοσι χιλιάδες περίπου άνθρωποι παρευρέθηκαν και η παρουσία της νεολαίας ήταν έντονη⁵³. Η Ε.Δ.Α. επιθυμούσε να προβάλει το πάγιο

⁵⁰ Λιναρδάτος Σ, «από τον εμφύλιο στη χούντα», 1964-1967, τόμος Ε', ο.π, σελ. 88.

⁵¹ Πασχαλούδη Ελένη, «Η Εθνική Αντίσταση στον επετειακό χάρτη της μεταπολεμικής Ελλάδας», σελ. 4-5.

⁵² Γρηγοριάδης, Σ, «Η Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας» 1941-1974, τόμος 7, ο.π, σελ. 128.

⁵³ Λιναρδάτος Σ, «από τον εμφύλιο στη χούντα», 1964-1967, τόμος Ε', ο.π, σελ. 113.

αίτημά της για την επίσημη αναγνώριση της Εθνικής Αντίστασης⁵⁴ και την καθοριστικής σημασίας συμβολή σε αυτήν του ΕΑΜ. Το πλήθος φώναζε συνθήματα υπέρ της αναγνώρισης και δυσφόρησε έντονα όταν απαγορεύτηκε η κατάθεση στεφάνων από τις αντιστασιακές οργανώσεις⁵⁵. Αποδοκίμασε επίσης έντονα την κατάθεση στεφάνων από τους εκπροσώπους του στρατού και της χωροφυλακής. Η ένταση κορυφώθηκε και οι επίσημοι αποχώρησαν εσπευσμένα. Μέσα σε αυτό το κλίμα της έντασης ακούστηκε μια έκρηξη, που προκλήθηκε από ανατίναξη νάρκης, με αποτέλεσμα το θάνατο δεκατριών ανθρώπων και τον τραυματισμό αρκετών άλλων. Το γεγονός προκάλεσε έντονη πολιτική διαμάχη μεταξύ των πολιτικών παρατάξεων. Η Ε.Δ.Α. ισχυρίστηκε ότι επρόκειτο για οργανωμένο σχέδιο με στόχο την Αριστερά. Η Ε.Κ. υιοθέτησε την άποψη του δυστυχήματος από έκρηξη παλιάς νάρκης⁵⁶ και επιτέθηκε στην Ε.Δ.Α., την κατηγορήσε για το χάος που δημιουργήθηκε πριν την έκρηξη καθώς επίσης ότι θέλησε να μεταβάλει μια επέτειο συμφιλίωσης και λήθης των παθών, όπως ήταν η πρόθεση της κυβέρνησης, σε επέτειο μνήμης του Εμφυλίου. Η αντίδραση της Ε.Ρ.Ε. προέβαλε για μια ακόμη φορά τον «κομμουνιστικόν κίνδυνον» και επιτέθηκε στην κυβέρνηση, κάτω από αυτό το πρίσμα, για το σύνολο της πολιτικής της και στην Ε.Δ.Α., χαρακτηρίζοντας τον Η. Ηλιού, ως αρχηγό «σφαγέων και δολοφόνων»⁵⁷. Η έρευνα που ακολούθησε για τα γεγονότα κατέληξε στο συμπέρασμα ότι επρόκειτο για τυχαίο γεγονός, για έκρηξη παλαιάς νάρκης⁵⁸. Το πόρισμα της έρευνας αμφισβητήθηκε έντονα από την Ε.Δ.Α.⁵⁹.

Το σίγουρο είναι ότι, τα γεγονότα του εορτασμού της επετείου του Γοργοποτάμου ανέδειξαν την επιδραστική δύναμη της μνήμης της περιόδου 1941-1949 στην ελληνική κοινωνία και στον πολιτικό λόγο των κομμάτων. Η προσπάθεια του Γ. Παπανδρέου για έμμεση αναγνώριση της «Εθνικής Αντίστασης» είχε δυο στοχεύσεις. Να υπερβεί τις εμφυλιοπολεμικές διαιρέσεις και να αποδυναμώσει με αυτό τον τρόπο πολιτικά την Δεξιά, αφενός και αφετέρου, να διαχωρίσει την

⁵⁴ Στο ίδιο.

⁵⁵ Στο ίδιο.

⁵⁶ Γρηγοριάδης Σ., *«Η Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας» 1941-1974*, τόμος 7, ο.π., σελ. 129-130.

⁵⁷ Λιναρδάτος Σ., «από τον εμφύλιο στη χούντα», 1964-1967, τόμος Ε', ο.π., σελ. 118.

⁵⁸ Στο ίδιο, σελ. 115, 120.

⁵⁹ Στο ίδιο, σελ. 115.

Αντίσταση από τον κομμουνισμό και να δημιουργηθούν έτσι οι προϋποθέσεις για συνεργασία της Ε.Κ. με την μη κομμουνιστική αριστερά⁶⁰.

Η Αποστασία

Οι σχέσεις του πρωθυπουργού Γ. Παπανδρέου με το παλάτι ήταν τεταμένες. Οι επιχειρούμενες αλλαγές στην ηγεσία του στρατού, η υπόθεση ΑΣΠΙΔΑ⁶¹ και υποτιθέμενες σχέσεις του Α. Παπανδρέου με την οργάνωση αυτή, καθώς και η εσωκομματική αμφισβήτηση από μερίδα βουλευτών της Ε.Κ, οδήγησαν στην παραίτηση της κυβέρνησης τον Ιούλιο του 1965. Η αντιδημοκρατική στάση του βασιλιά Κωνσταντίνου και η άρνησή του να συναινέσει στην αλλαγή του υπουργού Αμύνης Π. Γαρουφαλιά⁶² από τον πρωθυπουργό ήταν μόνο η αφορμή. Την παραίτηση της κυβέρνησης Παπανδρέου ακολούθησαν αρκετές απόπειρες να σχηματιστούν κυβερνήσεις, από βουλευτές της Ε.Κ., που είχαν διαχωρίσει την θέση τους από τον Γ. Παπανδρέου⁶³, με τις βασιλικές ευλογίες και με κοινοβουλευτική στήριξη από την Ε.Ρ.Ε.. Η «Αποστασία», όπως καθιερώθηκε να ονομάζεται, εξόργισε την λαϊκή βάση της Ε.Κ. και όχι μόνο. Μια σειρά δυναμικών μαζικότατων εκδηλώσεων έλαβε χώρα στην επικράτεια⁶⁴. Οι διαδηλώσεις είχαν ως στόχο να στηριχθεί ο Γ. Παπανδρέου και η Δημοκρατία και σε αυτές συμμετείχαν οπαδοί της Ε.Κ. και της Ε.Δ.Α.. Η αίσθηση, που είχε παγιωθεί σε ευρύτατα τμήματα του λαού, ότι, στο πρόσωπο του Γ. Παπανδρέου χτυπιέται η έννοια της Δημοκρατίας, ανέδειξε και καθιέρωσε τον αποπευθέντα πρωθυπουργό σε «Γέρο της Δημοκρατίας»⁶⁵. Οι

⁶⁰ Πασχαλούδη Ε, «Η Εθνική Αντίσταση στον επετειακό χάρτη της μεταπολεμικής Ελλάδας», ο.π, σελ. 6.

⁶¹ Λιναρδάτος Σ., «από τον εμφύλιο στη χούντα», 1964-1967, τόμος Ε', ο.π, σελ. 183-192.

⁶² Στο ίδιο, σελ. 201-213.

⁶³ Κεντρικό ρόλο στις κινήσεις αυτές των βουλευτών διαδραμάτισε ο Κ. Μητσοτάκης με κύριο στόχο την αποδυνάμωση του Α. Παπανδρέου και την δική του ενδυνάμωση στην «κούρσα» διαδοχής του Γ. Παπανδρέου., στο ίδιο , σελ. 229-230.

⁶⁴ Γίνεται λόγος και για «εξαγορά» κάποιων βουλευτών με χρήματα και υποσχέσεις για υπουργικούς θώκους. Κυρίαρχο ρόλο στις κινήσεις αυτές, αλλά και γενικότερα στα «Ιουλιανά» διαδραμάτιζε ο αμερικανικός παράγοντας. Κάτρης Γ, «Η γέννηση του νεοφασισμού», ο.π, σελ. 219-220, 227-232.

⁶⁵ Βερναρδάκης Χ., Μαυρίης Γ, «Κόμματα και κοινωνικές συμμαχίες στην προδικτατορική Ελλάδα», ο.π., σελ. 160-161.

⁶⁶ Βούλγαρης Γ, «Η Μεταπολιτευτική Ελλάδα» 1974-2009, ο.π, σελ. 69.

λαϊκές κινητοποιήσεις, τα «Ιουλιανά»⁶⁷, όπως αποκαλούνται, ανέδειξαν emphatically την αντίθεση Μοναρχίας – Δημοκρατίας και έθεσαν επιτακτικά την ανάγκη ισχυροποίησης, πολιτικής και θεσμικής του κοινοβουλευτισμού⁶⁸. Οι διαδηλωτές στρέφονταν κατά του θεσμού της βασιλείας και του ιδίου του Κωνσταντίνου και της μητέρας του Φρειδερίκης, αλλά και κατά των αποστατών βουλευτών της Ε.Κ.

Ο Γ. Παπανδρέου κηρύσσει νέο «Ανένδοτο»,⁶⁹ με σύνθημα «ποιός κυβερνάει τη χώρα, ο βασιλιάς ή ο λαός»⁷⁰. Η λαϊκή βάση της Ε.Δ.Α. και της Ε.Κ. βρίσκεται στο δρόμο επικαλούμενη το 114 άρθρο του συντάγματος. Ο Γ. Παπανδρέου ζητά εκλογές, ως μόνη λύση στην κρίση που έχει δημιουργηθεί. Με το αίτημα των εκλογών συμφωνεί και η Ε.Δ.Α.. Το κοινό αίτημα για εκλογές με αναλογικό εκλογικό σύστημα και η κοινή συμμετοχή στον νέο «Ανένδοτο» δημιουργεί ένα νέο πολιτικό σκηνικό. Σε όλη τη διάρκεια των λαϊκών κινητοποιήσεων η λαϊκή βάση της Ε.Κ. και της Ε.Δ.Α. συμπορεύονταν, οι εκτιμήσεις για το πολιτικό διακύβευμα ήταν κοινές, τα αιτήματα ήταν κοινά και θέσεις τους δεν παρουσίαζαν μεγάλες διαφορές⁷¹. Καθ' όλη την διάρκεια της κρίσης ο Α. Παπανδρέου τήρησε πιο ακραία στάση⁷² από τον πάτερα του απέναντι στον θρόνο, τους αποστάτες και την Δεξιά, έχοντας συσπειρώσει γύρω του 40 βουλευτές της Ε.Κ., που κινούνταν σε κεντροαριστερή κατεύθυνση⁷³. Ο Α. Παπανδρέου μπαίνει στο στόχαστρο του δεξιού κράτους με πρόσχημα την συμμετοχή του στη υπόθεση ΑΣΠΙΔΑ⁷⁴. Η ανώμαλη αυτή κατάσταση θα μπορούσε να εκτονωθεί μόνο μέσω εκλογών. Εκλογές, που η Ε.Κ. θα κέρδιζε σίγουρα με αυτοδυναμία. Ο πραγματικός νικητής θα ήταν ο Α. Παπανδρέου με την ενίσχυση της κεντροαριστερής τάσης της Ε.Κ. και την ισχυροποίηση του ρόλου του.

⁶⁷ Βερναρδάκης Χ., Μαυρή Γ, «Κόμματα και κοινωνικές συμμαχίες στην προδικτατορική Ελλάδα», ο.π., σελ. 240-241.

⁶⁸ Στο ίδιο, σελ. 242.

⁶⁹ Γρηγοριάδης Σ., «Η Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας» 1941-1974, τόμος 7, ο.π, σελ. 159-160.

⁷⁰ Λιναρδάτος Σ., «από τον εμφύλιο στη χούντα», 1964-1967, τόμος Ε, ο.π., σελ. 239.

⁷¹ Παπανδρέου Α., «Η Δημοκρατία στο απόσπασμα», ο.π, σελ. 306.

⁷² Βούλγαρης Γ., «Η Μεταπολιτευτική Ελλάδα» 1974-2009, ο.π, σελ. 70.

⁷³ Στο ίδιο, σελ. 67.

⁷⁴ Βερναρδάκης Χ., Μαυρή Γ, «Κόμματα και κοινωνικές συμμαχίες στην προδικτατορική Ελλάδα», ο.π, σελ. 299-300.

⁷⁵ Νικολακόπουλος Η, «Η καχεκτική δημοκρατία, κόμματα και εκλογές», 1946-1967, ο.π, σελ. 368-369.

⁷⁶ Παπανδρέου Α, «Η Δημοκρατία στο απόσπασμα», ο.π, σελ. 307-311.

Η αναβίωση της «εθνικοφροσύνης» στη Χούντα

Η δικτατορία επιβλήθηκε την 21^η Απριλίου του 1967 από μια ομάδα αξιωματικών του στρατού μεσαίου βαθμού και γι' αυτό ονομάστηκε και χούντα των συνταγματαρχών. Η κατάργηση του κοινοβουλευτικού πολιτεύματος συνδυάστηκε από διώξεις, φυλακίσεις, βασανιστήρια⁷⁷, εκτοπίσεις πολιτών, που διαπνέονταν από προοδευτικές αντιλήψεις. Ο δημόσιος λόγος των συνταγματαρχών στηρίζονταν στο απλό και ίσως απλοϊκό σκεπτικό ότι, το έθνος κινδύνευε από τον «κομμουνισμό» και ο στρατός, ο πάντοτε άγρυπνος φρουρός του έθνους, επενέβη για να σώσει το έθνος από τον κίνδυνο αυτό και η επέμβαση αυτή του στρατού, έσωσε την χώρα και ειδικότερα το «υγιές» τμήμα του έθνους από τον κίνδυνο διολίσθησης στον κομμουνισμό εξαιτίας της παρακμής του πολιτικού συστήματος. Ο πολιτικός λόγος της χούντας αντλούσε τα πολιτικά του όπλα από το οπλοστάσιο της μετεμφυλιακής «εθνικοφροσύνης». Ο ρόλος του στρατού, ως φρουρού του έθνους, θεμελιώθηκε κατά τον Εμφύλιο. Το μετεμφυλιακό κράτος μετέτρεψε τον στρατό, τον νικητή του Εμφυλίου, που αποσόβησε την κομμουνιστική απειλή, σε θεματοφύλακα και κηδεμόνα του έθνους⁷⁸. Αυτή η ταύτιση στρατού και έθνους βρήκε την ιδανική έκφραση της στο πρόσωπο του «αναμορφωτή» της πολιτικής ζωής στρατάρχη Παπάγο. Στον πολιτικό λόγο των συνταγματαρχών κυριαρχεί η διαίρεση «εθνικόφρονες» από την μια, κομμουνιστές, «μιάσματα», «εαμοβούλγαροι» από την άλλη. Οι κομμουνιστές αποκτούσαν στον λόγο αυτό δαιμονικές διαστάσεις. Ένα άλλο ιδεολόγημα της χούντας ήταν η υπεροχή της ελεύθερου Δυτικού κόσμου έναντι του καταπιεσμένου από τον κομμουνισμό της ΕΣΣΔ, ανατολικού. Πρόκειται για μια κατασκευή των ΗΠΑ στο πλαίσιο της, πολιτικής του Ψυχρού Πολέμου, και του ανταγωνισμού των δυο υπερδυνάμεων. Η χούντα θεωρούσε ότι η χώρα ανήκε δικαιωματικά στον ελεύθερο δυτικό κόσμο με τον οποίον μοιράζονταν τα ίδια ιδεώδη.⁷⁹ Η συμμετοχή της Ελλάδος στο ΝΑΤΟ, στην διεθνή συμμαχία εναντίων των κομμουνιστών, νομιμοποιούσε την χούντα και για την επιβολή δικτατορίας και για τις διώξεις των κομμουνιστών. Η υποστήριξη που πρόσφερε ο αμερικανικός παράγοντας στην χούντα, στο πλαίσιο της έντασης του αντικομμουνισμού στην διάρκεια του ψυχρού πολέμου, ήταν κραυγαλέα.

⁷⁷ Κάτρης Γ, «Η γέννηση του νεοφασισμού», ο.π, σελ. 257-298.

⁷⁸ Μητσέλος Σπύρος, «Πατρίς θρησκεία οικογένεια», *Η παρουσία του τρίπτυχου στον επίσημο λόγο της δικτατορίας*, Διπλωματική εργασία, ΙΟΝΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ, ΚΕΡΚΥΡΑ 2012, σελ. 37.

⁷⁹ Μητσέλος Σ, «Πατρίς θρησκεία οικογένεια», ο.π, σελ. 44-45.

Οι αναφορές των χουντικών στο παρελθόν, ειδικά στο Εμφύλιο, ήταν αρκετές, πανομοιότυπες με αυτές του μετεμφυλιακού λόγου της «εθνικόφρονος» παράταξης. Σύμφωνα με το πολιτικό αφήγημα των συνταγματαρχών, οι κομμουνιστές πλημύρισαν την Ελλάδα στο αίμα στην προσπάθεια τους να εγκαθιδρύσουν κομμουνιστικό καθεστώς, στην αντίπερα όχθη του κομμουνισμού είναι οι «εθνικόφρονες» δυνάμεις, οι οποίοι που εμφορούνται από τα εθνικά ιδεώδη, που οι συνταγματάρχες συνόψισαν σε δυο τρίπτυχα: «Πατρίς Θρησκεία Οικογένεια» και «Ελλάς Ελλήνων Χριστιανών». Όποιο τμήμα του λαού δεν μπορούσε να ταυτιστεί με αυτά ήταν εχθρός του έθνους. Οι κομμουνιστές παρουσιάζονταν σαν άτομα μειωμένης ηθικής, πολέμιοι της θρησκείας και εχθροί της οικογένειας και της πατρίδας και αποδίδονται σε αυτούς ευθύνες για τις θηριωδίες των Γερμανών κατά την διάρκεια της Κατοχής⁸⁰. Υπό αυτό το πρίσμα ενέταξε στην Εθνική Αντίσταση, για την δράση τους ενάντια στους κομμουνιστές, τα Τάγματα Ασφαλείας (Ν.Δ 179/1969). Ως προς τα πολιτικά κόμματα, ο λόγος της δικτατορίας είναι καταγγελτικός. Υποτίθεται πως είχαν διαβρωθεί και δεν μπορούσαν να αντιμετωπίσουν ικανοποιητικά τα κοινωνικά και οικονομικά προβλήματα με αποτέλεσμα να εκθρέψουν τον «κομμουνιστικό κίνδυνο». Η κριτική αυτή αφορούσε και την Ε.Ρ.Ε., αλλά σαφώς κατευθύνονταν προς την Ε.Κ., στην οποία απέδιδε τις ταραχές στη διάρκεια των «Ιουλιανών». Η ριζοσπαστικοποίηση της Ε.Κ., η δημιουργία της κεντροαριστεράς από τον Α. Παπανδρέου και η συμπόρευση με την Ε.Δ.Α., καθώς και η βέβαιη επικράτησή της στις επερχόμενες εκλογές, αποτελούσε κίνδυνο που η δικτατορία (ισχυριζόταν πως) ανέκοψε.⁸¹ Όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται το περιοδικό της χούντας «Η Νέα Ελλάς της 21 Απριλίου»: «Και εχρειάσθη η 21^η Απριλίου διά να μη απωλεσθή η νίκη του Γράμμου κατά των κομμουνιστοσυμμοριτών το 1949 και μεταβληθώμεν εις ηττημένους⁸²».

Οι εφημερίδες, που συνέχισαν να κυκλοφορούν, λειτουργούσαν υπό το άγρυπνο βλέμμα του λογοκριτή, όπως και όλα τα άλλα είδη έκφρασης, τα βιβλία, η μουσική, οι κινηματογραφικές ταινίες. Το καθεστώς μάλιστα ενίσχυε την παραγωγή κινηματογραφικών ταινιών με εμφυλιοπολεμικά θέματα⁸³. Ενδεικτικοί είναι κάποιοι

⁸⁰ Λαμπρινός Φώτος, «Χούντα είναι θα περάσει;», εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 2013, σελ. 78-79.

⁸¹ Μητσέλος Σ., «Πατρίς θρησκεία οικογένεια», ο.π., σελ. 47-48.

⁸² Τεύχος, 2, 2 Αυγούστου 1967, στο Παπαδημητρίου Δ., «από το λαό των νομιμοφρόνων στο έθνος των εθνικοφρόνων», ο.π., σελ. 291.

⁸³ Λαμπρινός Φ., «Χούντα είναι θα περάσει;», ο.π., σελ. 229.

τίτλοι: «Στα σύνορα της προδοσίας»⁸⁴, «Δραπέτες του Μπουλκές», «Ο τελευταίος των κομιτατζήδων», «Γράμμος». Οι ταινίες αυτές παρουσίαζαν την Αντίσταση κατά των Γερμανών, ως έργο αποκλειστικά του στρατού, εξήραν την αυτοθυσία των Ελλήνων αξιωματικών, υποβαθμίζοντας παράλληλα το ρόλο του λαϊκού στοιχείου ή των αντάρτικων οργανώσεων. Είναι προφανές ότι το καθεστώς επιχειρούσε να εκθέσει τα γεγονότα σύμφωνα με την δική του γνωστή οπτική, που υπηρετούσε τον λόγο και την λογική της μετεμφυλιακής «εθνικοφροσύνης»⁸⁵. Οι ταινίες αυτές κινούνται στα όρια του μελό και είχαν, μάλιστα, σημαντική εμπορική απήχηση⁸⁶. Στο επίπεδο της προπαγάνδας, η χούντα χρησιμοποίησε στο έπακρο την δύναμη του νέου ανερχόμενου μέσου, της τηλεόρασης⁸⁷. Υπήρχαν τα δελτία ειδήσεων που μετέδιδαν την οπτική της δικτατορίας για τα συμβαίνοντα και μετέφεραν τον πολιτικό της λόγο, που πιο πάνω περιγράψαμε, χωρίς φυσικά τον παραμικρό αντίλογο ή την παραμικρή υποψία κριτικής. Ένα άλλο είδος τηλεοπτικής προπαγάνδας ήταν τα σήριαλ, όπως ο «Άγνωστος Πόλεμος», όπου πρωταγωνιστής ήταν ένας συνταγματάρχης ο Διαγόρας Βαρτάνης, που μάχονταν ενάντια στους εχθρούς του έθνους. Το σήριαλ ήταν ιδιαίτερα δημοφιλές και υπηρετούσε την προσπάθεια της χούντας να ταυτίσει τον στρατό με το έθνος, μέσα από την ηρωική δράση των Ελλήνων αξιωματικών.⁸⁸

Η Αντίσταση στα σχολικά βιβλία της Χούντας

Η Κατοχή, η Αντίσταση και ο Εμφύλιος παρουσιάζονται στα σχολικά βιβλία, που διδάσκονταν κατά την διάρκεια της χούντας και αναπαράγουν τον πολιτικό της λόγο, εργαλειακά, σε μια προσπάθεια να τον επιβάλουν, να τον επισημοποιήσουν και να εμποτίσουν με αυτόν την νέα γενιά, γνωρίζοντας τον σημαντικό ρόλο του σχολείου σε αυτή την κατεύθυνση⁸⁹. Ενδεικτικό της επιδίωξης της χούντας να επισημοποιήσει τον πολιτικό της λόγο μέσα από την διδασκαλία της δικής της ιστορικής εκδοχής, ήταν το γεγονός ότι επί των ημερών της, για πρώτη φορά, εισήχθη

⁸⁴ «...Εκμεταλλεόμενοι, παραγωγός (Τζαίμς Πάρις) και ο σκηνοθέτης (Ντίμης Δαδήρας) τα ιδεολογήματα του καθεστώτος, προβαίνουν σε μια μελοδραματική υπέρβαση προκειμένου να «καυτηριάσουν» την αντεθνική συμπεριφορά εγχώριων αλλά και ξένων κομμουνιστών. Αξιοσημείωτο το γεγονός ότι τα σύνορα της προδοσίας είναι η πρώτη εμφανώς αντικομμουνιστική υπερπαραγωγή από την λήξη του Εμφυλίου πολέμου.» Λαμπρινός Φ, «Χούντα είναι θα περάσει;», ο.π. σελ. 102-103.

⁸⁵ Στο ίδιο, σελ. 229,230,232.

⁸⁶ Η ταινία «Τα σύνορα της προδοσίας», «έκοψε» 711000 εισιτήρια, Στο ίδιο, σελ. 229-230.

⁸⁷ Η χούντα είχε αντιληφθεί τις προπαγανδιστικές δυνατότητες της τηλεόρασης και προσπάθησε να τις εκμεταλλευτεί με κάθε τρόπο. Ενδεικτική σε αυτή την κατεύθυνση ήταν η απόφαση της να διανείμει δωρεάν τηλεοπτικές συσκευές στην επαρχία, στο ίδιο, σελ. 189-190.

⁸⁸ Στο ίδιο, σελ. 234.

⁸⁹ Για τον ρόλο της σχολικής εκπαίδευσης και ειδικά της διδασκαλίας της ιστορίας στην καλλιέργεια «συλλογικής μνήμης», θα αναφερθούμε σε επόμενο κεφάλαιο.

στην εκπαίδευση η συγκεκριμένη ιστορική περίοδος, καθώς μέχρι τότε δεν υπήρχαν αναφορές για την Κατοχή, την Αντίσταση και τον Εμφύλιο στα σχολικά βιβλία⁹⁰. Στόχος της διδασκαλίας της ιστορίας, κατά την χούντα, ήταν η ανάπτυξη του «εθνικού φρονήματος» και η ανάδειξη των «εχθρών του έθνους»⁹¹. Το πιο χαρακτηριστικό σχολικό βιβλίο ήταν αυτό της ιστορίας⁹² που διδάσκονταν στις μεγαλύτερες τάξεις του Γυμνασίου. Το βιβλίο περιγράφει λεπτομερώς την προγενέστερη της ίδρυσης του ΕΑΜ «προδοτικής» στάσης του ΚΚΕ⁹³. Αναφέρει ότι το μόνο ενδιαφέρον του ΕΑΜ-ΚΚΕ ήταν η κατάληψη της εξουσίας αμέσως μετά την «Κατοχή». Το βιβλίο αφιερώνει αρκετές σελίδες στην πολιτική και διπλωματική δράση της εξόριστης ελληνικής κυβέρνησης και του ελληνικού στρατού στη Μέση Ανατολή.⁹⁴ Οι αναφορές του βιβλίου στην δράση του ΕΑΜ - ΕΛΑΣ στην διάρκεια της «Κατοχής» περιγράφονται, ως προσπάθειες εκκαθάρισης των άλλων αντάρτικων ομάδων.⁹⁵ Αλλά και κατά την περίοδο μετά την απελευθέρωση αποδίδεται στο ΕΑΜ εκτεταμένη επιχείρηση τρομοκρατίας, όσο για τα Δεκεμβριανά τα εντάσσει σε σχέδιο του ΕΑΜ για ένοπλη εξέγερση⁹⁶. Ο Εμφύλιος παρουσιάζεται, ως μνημείο φρικαλεοτήτων και ωμοτήτων από τους κομμουνιστές.⁹⁷ Το ΕΑΜ παύει να μνημονεύεται και την θέση του παίρνει ο όρος «συμμορίτες». Η επέμβαση του Στρατού και η επιβολή της δικτατορίας δικαιολογείται, ως η μόνη λύση για την αποφυγή νέου εμφύλιου πολέμου, από την ανεξέλικτη δράση των κομμουνιστών και του Α. Παπανδρέου.

Στην ίδια αντικομμουνιστική κατεύθυνση και στην εξύμνηση του ρόλου της «Επαναστάσεως της 21^{ης} Απριλίου» κινούνται και τα δυο βιβλία *Αγωγής του Πολίτη*, που διδάσκονταν στα χρόνια της χούντας. Το βιβλίο του Α. Τσιρίμπα⁹⁸, απευθύνονταν σε μαθητές της ΣΤ΄ Δημοτικού. Στο κεφάλαιο των εθνικών εορτών αναφέρει ως τρίτη σημαντικότερη εθνική εορτή, μετά την 25^η Μαρτίου και την 28^η Οκτωβρίου, την 21^η Απριλίου, που έσωσε την πατρίδα από την κομμουνιστική

⁹⁰ Μποντίλα Μαρία, «Η εξέλιξη της αφήγησης του ελληνικού εμφυλίου στα σχολικά βιβλία: καλλιέργεια ή χειραγώγηση της συλλογικής μνήμης;», στο: Μπάδα Κ. (επιμ), *Μνήμες και Αλήθη του Ελληνικού Εμφυλίου πολέμου*, εκδόσεις επίκεντρο, Αθήνα 2008, σελ. 334.

⁹¹ Αβδελά Έφη, «Ιστορία και σχολείο», εκδόσεις Νήσος, Αθήνα 1998, σελ. 34.

⁹² Γρηγορίου Δαφνή, «Συνοπτική Ιστορία της Συγχρόνου Ελλάδος», 1914'-1968, Ο.Ε.Δ.Β, Αθήνα 1972

⁹³ Στο ίδιο, σελ. 130-133.

⁹⁴ Στο ίδιο 136-153.

⁹⁵ Στο ίδιο, σελ. 154-160, 167-8.

⁹⁶ Στο ίδιο, σελ. 179-180.

⁹⁷ Στο ίδιο, σελ. 187, 210-213, 218-230.

⁹⁸ Τσιρίμπα Α, *Αγωγή του πολίτη*, ΣΤ΄ Δημοτικού, εκδόσεις ΟΕΔΒ, Αθήνα 1969

δικτατορία⁹⁹. Στο κεφάλαιο με τίτλο: «ο κομμουνισμός ως εθνικός κίνδυνος», παρουσιάζει την «αντεθνικήν δράσιν» των κομμουνιστών, οι οποίοι, σε συνεργασία με τον «διεθνή» κομμουνισμό, προσπάθησαν να εγκαθιδρύσουν δικτατορία του προλεταριάτου στην Ελλάδα και οδήγησαν στον «συμμοριτοπόλεμο», που συσσώρευσε περισσότερα δεινά από όσα προκάλεσαν τα στρατεύματα κατοχής¹⁰⁰. Συνεχίζει λέγοντας ότι, παρόλο που ο εθνικός στρατός «συνέτριψε» τους κομμουνιστές, αυτοί συνέχισαν την «ύπουλη» δράση τους μέσα από την Ε.Δ.Α. και με τη βοήθεια του κοινοβουλευτισμού, που είχε οδηγήσει στην «Φαυλοκρατία». Καταλήγει λέγοντας ότι, από τον κίνδυνο του κομμουνισμού έσωσε τη χώρα ο «ηρωικός» στρατός και η 21^η Απριλίου. Εξαιρετική εντύπωση προκαλεί το ύφος και η γλώσσα του κειμένου, που προκαλεί αισθήματα τρόμου, αν αναλογιστεί κανείς ότι απευθύνεται σε μαθητές του δημοτικού, ενδεικτικά παραθέτουμε το απόσπασμα: «Όλα προεμήνυνον ότι η κομμουνιστική λαίλαψ έμελλεν εντός ολίγου, να ενσκήψη. Φόβος και απελπισία κατείχε τας ψυχάς των ορθώς και εθνικώς σκεπτομένων πολιτών. Όλοι εγνώριζον καλώς ότι όλα ήσαν έτοιμα, οι φυλακαί δια να τούς δεχθούν τα στρατόπεδα των συγκεντρώσεων διά να τους εγκλωβίσουν, τα λαϊκά δικαστήρια δια να τούς δικάσουν, τα εκτελεστικά αποσπάσματα δια να τους εκτελέσουν. Όλοι εγνώριζον ότι τα κτήματα του ιδρώτος των έμελλαν να δημευθούν και το πολυτιμότερον απ' όλα τα αγαθά την ελευθερίαν, να στερηθούν».

Η λογική του βιβλίου της ΣΤ' Δημοτικού υπάρχει και στην *Αγωγή του Πολίτη* της Γ' Γυμνασίου¹⁰¹. Στο κεφάλαιο «η κομμουνιστική απειλή» αποδίδεται στους κομμουνιστές, ως μοναδική πρόθεση τους κατά την διάρκεια της Κατοχής, την υπεράσπιση των συμφερόντων της Σοβιετικής Ένωσης. Το ΚΚΕ, επισημαίνεται ότι, ίδρυσε το ΕΑΜ και τον ΕΛΑΣ, με σκοπό να εξοντώσει όλες τις άλλες αντάρτικες ομάδες και ακολούθησε αυτό το σχέδιο δολοφονώντας στελέχη των άλλων αντάρτικων ομάδων, ώστε να παραμείνει η μόνη αντιστασιακή οργάνωση. Οι πολεμικές ενέργειες του ΕΑΜ- ΕΛΑΣ είχαν ως στόχο την ισχυροποίηση της θέσης του και την απόκτηση οπλισμού και το κατηγορεί ότι έκανε συμφωνίες σε αυτή την κατεύθυνση με τους αποχωρούντες Γερμανούς και Βούλγαρους¹⁰². Αναφέρει ότι, το

⁹⁹ Στο ίδιο, σελ. 81.

¹⁰⁰ Στο ίδιο, σελ. 211.

¹⁰¹ Παπακωνσταντίνου Θεοφ. «Πολιτική Αγωγή» για την Τάξη του Γυμνασίου, εκδόσεις ΟΕΔΒ, Αθήνα 1970.

¹⁰² Στο ίδιο, σελ. 277.

ΚΚΕ είχε σχέδιο να προκαλέσει επανάσταση με σκοπό την κατάληψη, δια των όπλων, της εξουσίας και σε αυτό το σχέδιο εντάσσει και τα Δεκεμβριανά¹⁰³. Κατηγορείται ο μηχανισμός του ΚΚΕ για άγρια και φρικιαστικά εγκλήματα εναντίων φιλήσυχων πολιτών: λεηλασίες, απαγωγές, δολοφονίες: «...(ότι) εκινήθη με άγριον πάθος δια το έγκλημα, περιφρόνησε και τον πλέον στοιχειώδη ανθρωπισμόν και εσκόρπισεν αδιστάκτως τον θάνατον.» Το βιβλίο αποδίδει την ήττα των κομμουνιστών στα Δεκεμβριανά στην αυτοθυσία του στρατού και των σωμάτων ασφαλείας, αλλά και στην αποφασιστική συμβολή του στρατηγού Σκόμπυ. Γίνεται εκτενής αναφορά στον Εμφύλιο τον οποίον ονομάζει «συμμοριτοπόλεμο», και τον θεωρεί σχεδιασμένο και υποβοηθούμενο, από τον διεθνή κομμουνισμό. Κατηγορεί στη συνέχεια τον ΔΣΕ για την βίαιη στρατολόγηση πολιτών και για το «παιδομάζωμα»¹⁰⁴. Ως αίτιες της αποτυχίας των κομμουνιστών στον «συμμοριτοπόλεμο» αναφέρει την αποφασιστική συμβολή των Αμερικανών, την ενότητα των εθνικών πολιτικών δυνάμεων στην κατεύθυνση της αντιμετώπισης του κομμουνισμού, την ικανότητα και την αποφασιστικότητα του ελληνικού στρατού και την συνειδητοποίηση του «προδοτικού» ρόλου και των προθέσεων των κομμουνιστών από τους Έλληνες πολίτες. Επιχειρείται στην συνέχεια, μια παρουσίαση των απωλειών σε ανθρώπινες ζωές και τις υλικές καταστροφές που προκάλεσε ο «συμμοριτοπόλεμος» και καταλήγει ότι, μετά το τέλος του, οι κομμουνιστικές δυνάμεις προσπάθησαν να ανασυσταθούν, αλλά η επέμβαση της επανάστασης της 21^{ης} Απριλίου υπήρξε σωτήρια, παρόλα αυτά απαιτείται διαρκής επαγρύπνηση.¹⁰⁵

Τα δυο βιβλία *Αγωγή του Πολίτη* καθώς και τα βιβλία της ιστορίας, που διδάσκονταν κατά την διάρκεια της χούντας, ακολουθούν την ιδεολογική γραμμή της, που μπορούμε να συνοψίσουμε ως εξής: ο σοβαρότερος κίνδυνος για την Ελλάδα ήταν ο εγχώριος και ο διεθνής κομμουνισμός και απ' αυτόν τον κίνδυνο έσωσε την χώρα και την προστατεύει η «επανάσταση της 21^{ης} Απριλίου». Ο πολιτικός λόγος της χούντας είναι συνέχεια σε υπερθετικό βαθμό του λόγου της «εθνικοφροσύνης» της μετεμφυλιακής δεξιάς. Οι έννοιες του πατριωτισμού και του αντικομμουνισμού ταυτίζονται στον πολιτικό λόγο και την πολιτική πράξη της δικτατορίας και

¹⁰³ Στο ίδιο, σελ. 278.

¹⁰⁴ Στο ίδιο, σελ. 283.

¹⁰⁵ Στο ίδιο, σελ. 287.

παρουσιάζονται με αυτόν τον τρόπο στα σχολικά βιβλία¹⁰⁶ σε μια προσπάθεια νομιμοποίησης της πολιτικής της μέσα από την ιστορική τους κατοχύρωση¹⁰⁷.

Πανελλήνιο Απελευθερωτικό Κίνημα

Το Πανελλήνιο Απελευθερωτικό Κίνημα (Π.Α.Κ.) ήταν μια από τις αντιστασιακές οργανώσεις, που δημιουργήθηκαν και έδρασαν κατά την διάρκεια της δικτατορίας. Ιδρύθηκε, από τον Α. Παπανδρέου, το 1968 στην Στοκχόλμη της Σουηδίας. Στην ιδρυτική του διακήρυξη προσδιορίζεται ως εθνικοαπελευθερωτικό κίνημα με στόχους την εθνική ανεξαρτησία, την λαϊκή κυριαρχία, την κοινωνική δικαιοσύνη και την δημοκρατική διαδικασία¹⁰⁸. Βασικό στοιχείο της ανάλυσης του Π.Α.Κ. είναι η παραδοχή ότι η χούντα ήταν ξενοκίνητη και η πτώση της το κύριο ζητούμενο, αλλά όχι το μόνο, καθώς θεωρούσε την ανεξάρτηση από τη επιρροή των ξένων δυνάμεων εξίσου σημαντική. Ο αρχηγός του Π.Α.Κ. Α. Παπανδρέου δήλωνε¹⁰⁹: « ... Η ουσία του ελληνικού προβλήματος είναι απλή. Η πατρίδα μας είναι χώρα υπό κατοχή και η κατοχή είναι Αμερικανική. Και λύση του ελληνικού προβλήματος δεν υπάρχει καμία- στο πολιτικό επίπεδο. Η δημοκρατία στην Ελλάδα δεν θα φτάσει χωρίς την πραγματική, την ουσιαστική, την χωρίς όρους απελευθέρωση της από τα δεσμά που χάλκευσε ο αμερικανικός ιμπεριαλισμός στα πλαίσια της Ατλαντικής συμμαχίας. Γι' αυτό ο αγώνας μας είναι εθνικοαπελευθερωτικός....»

Το Π.Α.Κ. πρόσβευε ότι, ο αγώνας του δεν θα τελειώσει με την πτώση της χούντας, αλλά θα συνεχιστεί μέχρι να γίνει η Ελλάδα ανεξάρτητη, ουδέτερη προς τα ψυχροπολεμικά μπλοκ, σοσιαλιστική και δημοκρατική¹¹⁰. Σε αυτόν τον αγώνα το Π.Α.Κ. δήλωνε ότι, θα στηριχθεί στις πλατιές λαϊκές δυνάμεις και θα αντισταθεί στην χούντα με δυναμικές μορφές πάλης¹¹¹. Μετά την ανατροπή της χούντας, την παραδειγματική τιμωρία των ενόχων και την ακύρωση του συνόλου του νομοθετικού της έργου, όπως δήλωνε, θα έπρεπε να πραγματοποιηθεί συντακτική εθνοσυνέλευση,

¹⁰⁶ Μποντίλα Μαρία, «Η εξέλιξη της αφήγησης του ελληνικού εμφυλίου στα σχολικά βιβλία: καλλιέργεια ή χειραγώγηση της συλλογικής μνήμης;», ο.π, σελ. 336.

¹⁰⁷ Στο ίδιο, σελ. 344.

¹⁰⁸ «από το ΠΑΚ στο ΠΑΣΟΚ» Λόγοι, Άρθρα, Δηλώσεις, Συνεντεύξεις του Ανδρέα Παπανδρέου, εκδόσεις Λαδιά, Αθήνα 1976, σελ. 10-11.

¹⁰⁹ Απόσπασμα από το «Στόχοι και επιδιώξεις του ΠΑΚ», στο Κρητικός Παναγιώτης, «Αντίσταση κατά της Δικτατορίας» 1967-1974, ο.π, σελ. 205.

¹¹⁰ Στο ίδιο, σελ. 206.

¹¹¹ Στο ίδιο, σελ. 207-208.

που θα αποφάσιζε για το πολίτευμα της χώρας, το κοινωνικό της σύστημα και την διεθνή της θέση.¹¹² Τα πολιτικά κείμενα του Π.Α.Κ. κάνουν εκτενείς αναφορές στις θέσεις, που θα υποστήριζε το Π.Α.Κ. στην συντακτική εθνοσυνέλευση, όπως την συνταγματική κατοχύρωση ατομικών, πολιτικών, θρησκευτικών, συνδικαλιστικών και κοινωνικών δικαιωμάτων, αλλά και την συνολική αλλαγή του οικονομικού και του κοινωνικού μοντέλου και της πολιτικής εκπροσώπησης.¹¹³

Οργανωτικά το Π.Α.Κ. διαχωρίζεται σε Π.Α.Κ. Εσωτερικού και Εξωτερικού. Το Π.Α.Κ. Εξωτερικού δραστηριοποιήθηκε σε διάφορες πόλεις της Ευρώπης και της Αμερικής. Οι πολιτικές καταβολές των μελών του ήταν διαφορετικές. Συμμετείχαν μέλη της Ε.Κ., της ΕΔΗΝ και της Ε.Δ.Α., αλλά και νέοι που δεν είχαν προηγούμενη πολιτική ή οργανωτική εμπειρία¹¹⁴. Η πολιτική φυσιογνωμία των οργανώσεων διαφοροποιείται ανά χώρα δραστηριοποίησης και εξαρτάται από τις διαφορετικές πολιτικές συνθήκες, που επικρατούσαν σε κάθε χώρα, αλλά και τα ίδια τα μέλη. Οι οργανώσεις της Γερμανίας αποτελούνταν, σε συντριπτικό ποσοστό, από μετανάστες εργάτες, αγροτικής καταγωγής και είχαν έντονες επιρροές από την γερμανική σοσιαλδημοκρατία.¹¹⁵ Οι οργανώσεις του Π.Α.Κ. Ιταλίας αποτελούνταν κυρίως από φοιτητές και ήταν κοντά στις ιδέες της ιταλικής αριστεράς¹¹⁶. Ως γενική διαπίστωση μπορούμε να πούμε ότι, ο πολιτικός λόγος του Π.Α.Κ. ήταν αριστερός – ριζοσπαστικός εναρμονισμένος με το πολιτικό κλίμα που επικρατούσε, μετά και τα γεγονότα του 1968 στον δυτικό κόσμο, αλλά και της ριζοσπαστικοποίησης του ίδιου του Α. Παπανδρέου, του οποίου η ιδεολογική και διανοητική κυριαρχία στις οργανώσεις του Π.Α.Κ. ήταν αναμφισβήτητη¹¹⁷. Το οργανωτικό μοντέλο αποτελείται από δυο ουσιαστικά οργανώσεις μια κλειστή με λίγα μέλη και μια πλατιά, μια κοινωνική, θα λέγαμε, οργάνωση, τους φίλους του Π.Α.Κ.¹¹⁸. Οι κύριες δραστηριότητες του Π.Α.Κ. Εξωτερικού ήταν η διοργάνωση αντιχουντικών εκδηλώσεων, πολλές φορές με ομιλητή τον Α. Παπανδρέου, η έκδοση και διανομή έντυπων με σκοπό την ενημέρωση και την ευαισθητοποίηση της κοινής γνώμης, η

¹¹² «ΠΑΚ Ντοκουμέντα 1972-1974» εκδόσεις ΑΙΧΜΗ, Αθήνα 1977, σελ. 7-8.

¹¹³ Κρητικός Π, «Αντίσταση κατά της Δικτατορίας» 1967-1974, ο.π., σελ. 211-214.

¹¹⁴ Ασημακόπουλος Βασίλης, «Πρώτη φορά Αριστερά». Εκδόσεις Α.Ρ. PUBLICATIONS, Αθήνα 2017, σελ. 138.

¹¹⁵ Στο ίδιο, σελ. 140-1.

¹¹⁶ Στο ίδιο, σελ. 142.

¹¹⁷ Στο ίδιο, σελ. 142-4.

¹¹⁸ Λίγο πριν το τέλος της χούντας οι δυο αυτές οργανωτικές δομές ενώθηκαν και άρχισαν να εκλέγουν πολιτικά όργανα με δημοκρατικές διαδικασίες, στο ίδιο, σελ. 145.

συλλογή χρημάτων και άλλες υποστηρικτικές ενέργειες με σκοπό την οργάνωση της αντιχουντικής αντίστασης.

Στο Π.Α.Κ. Εσωτερικού δραστηριοποιούνται, κυρίως, μέλη και κοινοβουλευτικά στελέχη της Ε.Κ. και την ΕΔΗΝ, που ήταν κοντά πολιτικά και ιδεολογικά στον Α. Παπανδρέου. Ηγετικό ρόλο κατείχε ο Γ. Αλευράς, καθώς και οι Γ. Χαραλαμπίδης, Α. Λιβάνης, Α. Κουτσόγιωργας, Ι. Σκουλαρίκης, Α. Τρίτσης¹¹⁹. Η ανάγκη της λειτουργίας του Π.Α.Κ. στο πλαίσιο του ασφυκτικού ελέγχου των κατασταλτικών μηχανισμών της χούντας, επηρέασε την οργανωτική δομή του ΠΑΚ, που έπρεπε να λειτουργεί στην βάση συνωμοτικών κανόνων σε μικρούς πυρήνες. Για την εμπέδωση της συνωμοτικής λειτουργίας της οργάνωσης υπήρξε και σχετικό εγχειρίδιο¹²⁰. Η οργάνωση ανέπτυξε αντιστασιακή δράση, κυρίως, στην κυκλοφορία έντυπου προπαγανδιστικού υλικού, στην προστασία διωκόμενων αγωνιστών, αλλά και σε πιο δυναμικές ενέργειες, όπως διακίνηση και αποθήκευση εκρηκτικών¹²¹, τοποθετήσεις βομβών¹²² και δολιοφθορές, αποδράσεις, αλλά και συγκεντρώσεις διαμαρτυρίας, διαδηλώσεις¹²³. Πολλές δεκάδες μέλη του Π.Α.Κ. συνελήφθηκαν, βασανίστηκαν, δικάστηκαν και καταδικάστηκαν¹²⁴ κατά την διάρκεια της χούντας για την δράση τους και άλλοι εκτοπίστηκαν ή διέφυγαν στο εξωτερικό. Η ιδεολογική ωρίμανση του Π.Α.Κ. Εσωτερικού δεν ήταν αντίστοιχη με εκείνη του Εξωτερικού και αυτό οφείλεται κυρίως στις συνθήκες ανελευθερίας, που επικρατούσαν στο εσωτερικό και την έλλειψη επαφής με τις πρωτοποριακές ιδέες και τα ρεύματα πολιτικής σκέψης, που ανθούσαν την αντίστοιχη περίοδο στο εξωτερικό.

Οι αναφορές στα πολιτικά κείμενα και τις ανακοινώσεις των οργάνων του ΠΑΚ για το ιστορικό- πολιτικό παρελθόν της Ελλάδας ήταν περιορισμένες. Για τα γεγονότα της Αντίστασης και του Εμφυλίου δεν υπάρχουν ιδιαίτερες αναφορές. Σε ένα κείμενο που γράφτηκε από τον Α. Παπανδρέου στις 29/12/1973 και

¹¹⁹ Όλοι οι αναφερόμενοι καθώς και άλλοι αγωνιστές του Π.Α.Κ., συμμετείχαν με την μεταπολίτευση στο ΠΑΣΟΚ και μάλιστα σε υπουργικές θέσεις.

¹²⁰ Εγχειρίδιο για το πολιτικό δίκτυο του Εσωτερικού του Π.Α.Κ., κυκλοφόρησε σε μικρό σχήμα για να μπορεί να κρύβεται εύκολα και περιέγραφε αναλυτικά τρόπους προφύλαξης και ασφαλούς λειτουργίας. Στο: Κρητικός Π, «Αντίσταση κατά της Δικτατορίας», ο.π, σελ. 219-223.

¹²¹ Στο ίδιο, σελ. 228.

¹²² Τοποθέτηση βόμβας στον εθνικό κήπο από τον Γιάννη Κορωναίο (3-10-1970), στο ίδιο.

¹²³ Σε μεγαλειώδη διαδήλωση εξελίχθηκε η κηδεία του Γ. Παπανδρέου, όπου συμμετείχε πλήθος κόσμου από πολλές και διαφορετικές οργανώσεις.

¹²⁴ Τα ονόματα, η Δράση τους, αλλά και αποσπάσματα από τις απολογίες τους, δημοσιεύονταν καθ'όλη την διάρκεια της χούντας στο ενημερωτικό δελτίο που εξέδιδε το Π.Α.Κ. Εξωτερικού με τίτλο «Ειδήσεις του Π.Α.Κ.», στο «Π.Α.Κ. Ντοκουμέντα 1972-1974».

δημοσιεύτηκε στο *MONTHLY REVIEW* (2/1974) με τίτλο «Η σημασία της Νοεμβριανής λαϊκής εξέγερσης», αφού παρουσίαζε τον αγώνα των φοιτητών και την βίαιη καταστολή του, χαρακτήριζε την εξέγερση του Πολυτεχνείου πολιτική πράξη με στόχους την πτώση της χούντας, την λαϊκή κυριαρχία και την εθνική ανεξαρτησία. Αναφέρθηκε στο χουντικό σύνταγμα και στην επίφαση δημοκρατίας, που αυτό επιβάλλει, θεωρώντας ότι, ενσωματώνει και επισημοποιεί, μετατρέποντας σε νόμους, φάσεις του συστήματος εξουσίας του μετεμφυλιακού κράτους¹²⁵ και συνεχίζει λέγοντας ότι, μετά τον Εμφύλιο η πολιτική ζωή της χώρας ελέγχονταν ή και διευθύνονταν από τον αμερικανικό παράγοντα, με την συνδρομή της Δεξιάς και θεωρεί, την επιβολή δικτατορίας έργο των Αμερικάνων. Για την εξέγερση του Πολυτεχνείου, ο Α. Παπανδρέου θεωρεί ότι, μπορεί να αποτελεί μια «κοινωνική ανάμνηση» του Εμφυλίου, τον οποίον χαρακτηρίζει ιστορική πάλη του λαού για ανεξαρτησία και σοσιαλισμό, «μιας πάλης που υπονομεύτηκε από την εξαρτημένη και δογματική ηγεσία της και που συντρίφτηκε τελικά από τον Βρετανικό και Αμερικάνικο ιμπεριαλισμό»¹²⁶.

Το ενημερωτικό έντυπο *Ειδήσεις του Π.Α.Κ.*¹²⁷ δημοσίευσε άρθρο του Σπύρου Δραΐνα, μέλους της οργάνωσης φίλων του Π.Α.Κ. Τορόντο και πολιτικού επιστήμονα, για το φοιτητικό κίνημα¹²⁸. Στην ανάλυση του αναφέρεται στην «ανώμαλη» πολιτική ζωή της χώρας λέγοντας ότι, τίποτα δεν υπήρξε ομαλό αφότου ηττήθηκαν οι απελευθερωτικές δυνάμεις το 1944-45 από τους Βρετανούς και από την εγκαθίδρυση του Αμερικανικού προτεκτοράτου το 1947.

Το 1973 αρχίζει να εκδίδεται από το Π.Α.Κ. Ιταλίας το περιοδικό *Αγωνιστής*. Στο τεύχος Οκτωβρίου- Νοεμβρίου 1973¹²⁹ δημοσιεύεται άρθρο με τίτλο: «Ζήτω η 28^η Οκτωβρίου 1940». Στο άρθρο παρουσιάζεται η Αντίσταση κατά των κατακτητών και η δημιουργία και η δράση του ΕΑΜ και του ΕΛΑΣ. Αναφέρει ότι, ο ΕΛΑΣ, με αρχηγό του τον «θρυλικό» Άρη Βελουχιώτη απελευθέρωσε μεγάλο μέρος της χώρας. Μετά την απελευθέρωση, ο αγγλικός ιμπεριαλισμός εκμεταλλεύτηκε τα λάθη και τις αδυναμίες του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ και τοποθέτησε κυβέρνηση, που εξυπηρετούσε τα

¹²⁵ «από το ΠΑΚ στο ΠΑΣΟΚ», ο.π, σελ. 66.

¹²⁶ Στο ίδιο, σελ. 73.

¹²⁷ Κυκλοφορούσε με ευθύνη του Π.Α.Κ. σε διάφορες πόλεις του εξωτερικού.

¹²⁸ «Π.Α.Κ. Ντοκουμέντα 1972-1974», ο.π, σελ. 182.

¹²⁹ Στην πρώτη σελίδα του περιοδικού αναγράφεται: περιοδική έκδοση των φίλων του Π.Α.Κ. Φλωρεντίας. Το ίδιο συμβαίνει και στα επόμενα τεύχη του περιοδικού και αλλάζει στο τεύχος αρ. 6 (Απρίλιος – Μάιος 1974) όπου ως εκδότης αναφέρεται η οργάνωση φίλων του Π.Α.Κ. Ιταλίας.

συμφέροντα του, έως το 1947 που αναλαμβάνουν οι Αμερικανοί, οι οποίοι επιβάλουν ένα αστικό κοινοβουλευτικό σύστημα και στην συνέχεια επιβάλουν την Χούντα.

Ο *Αγωνιστής* του Απριλίου - Μαΐου 1974 δημοσιεύει άρθρο με τίτλο: «Η χρεοκοπία της ελληνικής «Εθνικής» αστικής τάξης από το 1821 έως σήμερα». Το άρθρο παρουσιάζει όχι μόνο την απουσία, αλλά και την εναντίωση της αστικής τάξης σε όλους τους ιστορικούς εθνικούς αγώνες. Οι αγώνες ήταν λαϊκοί και αποτελούσαν, σύμφωνα με τον συντάκτη του άρθρου, μια ενιαία σειρά, που αρχίζει με τον εθνικοαπελευθερωτικό αγώνα του 1821 και φτάνει ως την παλλαϊκή εξέγερση του Πολυτεχνείου. Αυτό το σχήμα της συνέχειας και της σύνδεσης των συμβλημάτων αγώνων της επανάστασης του 1821, της Εθνικής Αντίστασης, του Ανένδοτου και του Πολυτεχνείου θα επικρατήσει και θα αναδειχθεί, στην συνέχεια και στο πολιτικό λόγο του ΠΑΣΟΚ. Η «ηρωική» Αντίσταση, σύμφωνα με το άρθρο, στρέφονταν κατά του γερμανικού ναζισμού και του ιταλικού φασισμού και κατά του «ντόπιου» «μοναρχοφασισμού» και είχε στόχο, εκτός από την εθνική λευτεριά και την λαϊκή κυριαρχία. Ο αγωνιζόμενος ελληνικός λαός, όπως αναφέρει το άρθρο, έβαλε τις βάσεις για την οριστική νίκη του και την θεμελίωση ενός «λαοκρατικού» πολιτεύματος με την ίδρυση της ΠΕΕΑ, αλλά η κοντόφθαλμη πολιτική της ηγεσίας του, παγιδεύτηκε στο συνέδριο του Λιβάνου και η ευκαιρία του λαού για νίκη μεταφράστηκε σε υπουργικές καρέκλες στην «Κυβέρνηση Εθνικής Ενώσεως». Το άρθρο καταλήγει λέγοντας ότι, ο λαός ζητούσε «λαοκρατία» ο Γ. Παπανδρέου του έδωσε «δημοκρατία»¹³⁰. Σε αυτό το κείμενο, όπως σε άλλα αντίστοιχα και αργότερα μέσα από το λόγο του ΠΑΣΟΚ στην περίοδο της μεταπολίτευσης, η ηγεσία του ΕΑΜικού κινήματος χρεώνεται με πολιτικά και τακτικά λάθη, που συνέβαλαν στην ήττα του κινήματος.

Στον *Αγωνιστή* (Μάρτιος – Απρίλιος – Μάιος 1973) σε άρθρο με τίτλο « 21^η Απριλίου 1967: μέρα σκλαβιάς για τον λαό μας», αναφερόμενο στους χουντικούς συνταγματάρχες, τους αποκαλεί δοσίλογους που ξέφυγαν από την οργή του λαού, γιατί «η χούντα αποτελείται από άθλια υπολείμματα της γερμανικής κατοχής. Από αξιωματικούς που υπηρετούν σήμερα το πεντάγωνο, όπως υπηρέτησαν τον Χίτλερ στα χρόνια της γερμανικής κατοχής» παρουσιάζεται στο άρθρο αυτό το υπαρκτό θέμα της μη τιμωρίας του δοσιλογισμού της γερμανικής κατοχής και συσχετίζει την

¹³⁰ Πολύ πιθανόν εδώ να αναφέρεται στον λόγο της απελευθέρωσης που εκφωνήθηκε από τον Γ. Παπανδρέου στο σύνταγμα, όπου το συγκεντρωμένο πλήθος ζητούσε «λαοκρατία».

γερμανική κατοχή με την χούντα, την οποία θεωρεί αμερικανοκίνητη. Η ανάδειξη του αποικιοκρατικού ρόλου του αμερικανικού ιμπεριαλισμού ήταν κομβική στον πολιτικό λόγο του Π.Α.Κ. και του ΠΑΣΟΚ στην συνέχεια.

Ο *Αγωνιστής* (Φεβρουάριος – Μάρτιος 1973) δημοσιεύει άρθρο με τίτλο: «Πολιτικοί κρατούμενοι», όπου αναφέρεται στους αγωνιστές που βρίσκονταν στις φυλακές και την εξορία και παρουσιάζει την μακρά «παράδοση» ύπαρξης πολιτικών κρατούμενων στη χώρα, τακτική που ακολούθησαν όλες οι κυβερνήσεις δεξιάς και κεντροδεξιάς και δικτατορικές. Το άρθρο επισημαίνει ότι, οι φυλακισμένοι από την δικτατορία (σημ. του Μεταξά) αγωνιστές δραπετεύαν για να πολεμήσουν τον κατακτητή εντασσόμενοι τον ΕΑΜ – ΕΛΑΣ, οι αγωνιστές αυτοί μετά το τέλος του Εμφυλίου ξαναγέμισαν τις φυλακές και τα ξερονήσια.

Οι αναφορές στην Αντίσταση και τον Εμφύλιο, στα κείμενα του Π.Α.Κ., διακρίνονται από μια ριζοσπαστική οπτική, εναρμονισμένη με την συνολικότερη θεώρηση της πολιτικής κατάστασης της χώρας, ο λόγος του είναι εναρμονισμένος, με τη σοσιαλιστική και αντιιμπεριαλιστική πολιτική ανάλυση του, και υπηρετεί τις ανάγκες του εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα του. Οι στόχοι και οι επιδιώξεις, που έθετε το Π.Α.Κ. στην ιδρυτική του διακήρυξη παρουσιάζουν αξιοσημείωτη ομοιότητα, κατ' αναλογία, με εκείνους της ιδρυτικής διακήρυξης του ΕΑΜ.¹³¹ Και τα δυο κινήματα αυτοπροσδιορίζονται ως εθνικοαπελευθερωτικά. Οι στόχοι της εθνικής ανεξαρτησίας, της λαϊκής κυριαρχίας παρουσιάζονται, ως θεμελιακοί και για τα δυο κινήματα. Εξαιρετικό ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι, και τα δυο ιδρυτικά κείμενα εκφράζουν την πρόθεση τους να υπάρξει, μετά την απελευθέρωση της χώρας, συντακτική εθνοσυνέλευση, στην οποία ο λαός θα αποφασίσει για τον τρόπο διακυβέρνησης του. Σκοπός του ΕΑΜ ήταν το πολίτευμα, που θα προκύψει, να είναι λαοκρατικό¹³² και του Π.Α.Κ. δημοκρατικό - σοσιαλιστικό¹³³.

¹³¹ Γιαννόπουλος Ευάγγελος, «*Η Εθνική Αντίσταση των Ελλήνων κατά των Γερμανών – Ιταλών και Βουλγάρων κατακτητών 1941 -1944 και η αναγνώριση της από το κράτος*» (Νόμος 1285/1982 του ΠΑΣΟΚ), εκδόσεις Τσιβεριώτης Α.Ε, Αθήνα 1997,σελ. 115-116.

¹³² Γληνός Δημήτρης, «*τι είναι και τι θέλει το ΕΑΜ*», στο ίδιο, σελ. 122.

¹³³ «Στόχοι και επιδιώξεις του ΠΑΚ», στο Κρητικός Π, «*Αντίσταση κατά της Δικτατορίας*», ο.π, σελ. 210.

Η δημοκρατία στο απόσπασμα

Το 1972 ο Α. Παπανδρέου εξέδωσε το βιβλίο του «Η δημοκρατία στο απόσπασμα»,¹³⁴ το οποίο χαρακτηρίζει στον πρόλογο του, ως τα πολιτικά του απομνημονεύματα. Η εξιστόρηση διατρέχει μια μακρά περίοδο της ελληνικής πολιτικής ιστορίας από την δικτατορία του Μεταξά ως και την επιβολή της χούντας των συνταγματαρχών. Η αναφορά για την περίοδο της γερμανικής κατοχής και της Εθνικής Αντίστασης εκτείνεται σε αρκετές σελίδες. Για τις οργανώσεις εκτός του ΕΑΜ, κάνει απλά μια αναφορά στον ΕΔΕΣ, και το ΕΚΚΑ. Για το ΕΑΜ αναφέρει ότι, αν και ιδρύθηκε από το ΚΚΕ, δεν ήταν ένα στενό κομματικό δημιούργημα και από επιλογή και των ιδίων των ιδρυτών του, αλλά ένα πλατύ αντιστασιακό λαϊκό κίνημα¹³⁵. Το κίνημα αυτό ανέπτυξε μεγάλη μαζικότητα και αριθμούσε από 500.000 έως 2.000.000 μέλη. Στο πλαίσιο του ΕΑΜ λειτουργούσε ο ΕΛΑΣ, το στρατιωτικό του σκέλος, που αριθμούσε 40.000 έως 50.000 άνδρες και η ΕΠΟΝ, που οργάνωσε την νεολαία και αποτελούσε δυναμικό του τμήμα. Η οργανωτική του δομή υπήρξε εντυπωσιακή. Ο διακηρυγμένος στόχος του ΕΑΜ, εκτός από την απελευθέρωση της πατρίδας, ήταν και η επίτευξη της λαϊκής κυριαρχίας. Η οργάνωση της ζωής στις περιοχές που έλεγχε το ΕΑΜ ήταν πρωτόγνωρη και πρωτοποριακή σε όλες τις εκφάνσεις της πολιτικής και κοινωνικής ζωής. Ο έλεγχος όμως του ΚΚΕ ήταν απόλυτος¹³⁶. Πλησιάζοντας το τέλος του πολέμου και έχοντας τον έλεγχο σχεδόν του συνόλου της επικράτειας, εκτός των μεγάλων πόλεων, το ΕΑΜ, έστρεψε την προσοχή του στα προβλήματα που θα έπρεπε να αντιμετωπίσει στην μεταπολεμική Ελλάδα. Ο Α.Π. αναφέρεται στον ρόλο του Γ. Παπανδρέου και τον χαρακτηρίζει «δημοκράτη πολιτικό». Υποστηρίζει ότι ο Σιάντος (ΚΚΕ) είχε προτείνει στον Γ. Παπανδρέου την αρχηγία του ΕΑΜ, το 1943 και εκείνος αρνήθηκε. Σχολιάζοντας την στάση, που ο Γ. Παπανδρέου τήρησε καθ' όλη την διάρκεια της Κατοχής ως και την απελευθέρωση, αναφέρεται στο υπόμνημα, που έστειλε στους Βρετανούς, τους οποίους προφανώς θεωρούσε ως αρμόδιους να χειριστούν τις ελληνικές υποθέσεις, αναλύοντας την κατάσταση και προβαίνοντας σε προτάσεις¹³⁷, οι οποίες μπορούν να αποδοθούν συνοπτικά ως εξής: ταύτιση της Ελλάδας με την Αγγλία με σκοπό την ανακοπή της γιγάντωσης της ΕΣΣΔ. Ο τελικός σκοπός του ΚΚΕ ήταν να προσδέσει

¹³⁴ Στις σελίδες 84-141 παρουσιάζεται από τον Α.Π., όλη η περίοδος από την δικτατορία του Ι. Μεταξά έως το τέλος του «Εμφύλιου».

¹³⁵ Στο ίδιο, σελ. 94-95.

¹³⁶ Στο ίδιο.

¹³⁷ Στο ίδιο, σελ. 96-97.

την Ελλάδα στο άρμα της ΕΣΣΔ και αυτό έπρεπε να εμποδιστεί με κάθε τρόπο. Στην λογική αυτή πρότεινε συνεργασία της εξόριστης κυβέρνησης με όλους τους πολιτικούς παράγοντες στην Ελλάδα. Εφιστούσε την προσοχή στους Άγγλους στο ότι, δεν έπρεπε να επιστρέψει ο βασιλιάς χωρίς δημοψήφισμα.

Στην συνέχεια της αφήγησής του ο Α.Π. εξυμνεί τον ρόλο και τις διαπραγματευτικές ικανότητες του πατέρα του, ως πρωθυπουργού της εξόριστης κυβέρνησης. Κατά τον Α.Π., ο Γ. Παπανδρέου επέκρινε την στάση του ΕΑΜ, το οποίο και κατηγορήσε για την στάση του, και απέδωσε σε αυτό μερίδιο της ευθύνης για τον Εμφύλιο, που κατά τον ίδιο, είχε αρχίσει με την επίθεση του ΕΑΜ ενάντια στον ΕΔΕΣ (1943). Κάνει εκτενείς αναφορές στις διασκέψεις του Καΐρου, την στάση που ξέσπασε στο ελληνικό στρατό στην Μέση Ανατολή, στάση, που ο Α.Π., δεν αποδίδει στο ΕΑΜ, αν και, όπως λέει, τα αιτήματα των στασιαστών ήταν τα ίδια με του ΕΑΜ. Αναφέρεται επίσης στην συμφωνία του Λίβανου και της Καζέρτας¹³⁸ και τις χαρακτηρίζει ως αδιανόητο λάθος και ήττα για το ΕΑΜ, πρώτον γιατί νομιμοποίησε την εξόριστη κυβέρνηση, χωρίς να ωφελείται από την νομιμοποίηση αυτή, και έτσι έδωσε την δυνατότητα στον Γ. Παπανδρέου να επιστρέψει στην Ελλάδα, ως πρωθυπουργός και δεύτερον, γιατί συμφώνησε να τεθεί ο ΕΛΑΣ υπό τις διαταγές της κυβέρνησης, ουσιαστικά των Άγγλων. Ο Α.Π. αποδίδει το μεγαλύτερο μερίδιο ευθύνης για τον Εμφύλιο στον ανταγωνισμό των Άγγλων με τους Ρώσους για τον έλεγχο της βαλκανικής λόγω της γεωπολιτικής της θέσης. Το θέμα αυτό, της μεταπολεμικής επιρροής έληξε, κατά τον Α.Π., για τους συμμάχους Αγγλία και ΕΣΣΔ με την μεταξύ τους συμφωνία για τον διαχωρισμό των σφαιρών επιρροής. Η Ελλάδα είχε περάσει στον έλεγχο των Άγγλων και αυτό είχε ως αποτέλεσμα οι Άγγλοι να σκληρύνουν την στάση τους έναντι του ΕΑΜ.

Ο Α.Π. αναφέρει ότι οι Άγγλοι πρόσφεραν την στήριξη τους στους πολιτικούς και τις οργανώσεις της άκρας δεξιάς και στους πάντα πρόθυμους δωσίλογους, που υπηρετήσαν με θερμή την δικτατορία του Μεταξά και τους Γερμανούς και τώρα ήταν έτοιμοι να υποστηρίξουν τους Άγγλους κατανοώντας ότι η ύπαρξη και μόνο του ΕΑΜ ήταν θανάσιμος κίνδυνος γι' αυτούς. Η δράση των ομάδων αυτών εναντίον του ΕΑΜ, προκάλεσε αντίδραση στους κόλπους του, όπου είχαν επικρατήσει οι πιο αδιάλλακτοι κομμουνιστές. Ο Γ. Παπανδρέου δεν μπορούσε να υπηρετήσει την

¹³⁸ Στο ίδιο, σελ. 99-102.

στροφή της αγγλικής πολιτικής υπέρ της άκρας δεξιάς, αλλά ούτε να συνταχτεί με το ΕΑΜ. Ο Α.Π. περιγράφει αναλυτικά τα Δεκεμβριανά. Το ΕΑΜ κάλεσε σε συλλαλητήριο για την Κυριακή 4 Δεκεμβρίου¹³⁹. Ο Άγγλος πρεσβευτής Λίπερ διέταξε να διαλυθεί το συλλαλητήριο με την βία. Οι ταγματασφαλίτες και οι παρακρατικοί ανέλαβαν να το διαλύσουν, με τα γνωστά αποτελέσματα. Οι δυνάμεις του ΕΛΑΣ κινήθηκαν προς την Αθήνα. Παράλληλα όμως, η ΟΠΛΑ επιδίδονταν σε εκτελέσεις κυρίως, αλλά όχι μόνο, δωσίλογων. Για τους άντρες της ΟΠΛΑ, ο Α.Π. αναφέρει πως, λειτουργούσαν με τον «φανατισμό αστυνομικών ολοκληρωτικών καθεστώτων» και πολλοί από αυτούς εκτελεστήκαν στην συνέχεια από τον ΕΛΑΣ¹⁴⁰, ενώ κάποιοι συνεργάστηκαν, ως πράκτορες με το κράτος της Δεξιάς. Το ΕΑΜ επιχείρησε να διαπραγματευτεί με τους Άγγλους και έφτασε σε συμφωνία στις 11 Ιανουαρίου, όπου ο ΕΛΑΣ υπόγραψε ανακωχή με τα βρετανικά στρατεύματα. Τον Φεβρουάριο αρχίζουν οι δίκες του ΕΛΑΣ παράλληλα με τις δίκες των Δωσίλογων. Οι ΕΛΑΣίτες καταδικάζονταν σε θάνατο και οι δωσίλογοι σε ελαφριές ποινές, καθώς οι μάρτυρες κατηγορίας φοβόνταν να καταθέσουν και ο Α.Π. αναφέρει ειρωνικά: « Ποιος θα τολμούσε να κατηγορήσει τους συνεργάτες των ναζί που έσωσαν την Ελλάδα από τον κομμουνισμό;¹⁴¹». Οι διωγμοί και η βιαιότητα σε βάρος των ΕΛΑΣιτών ήταν τέτοια, που εξοργίστηκε ακόμη και ο Βρετανός υπουργός Μακ Μίλαν. Οι κυβερνήσεις που αλληλοδιαδέχονταν η μια την άλλη, δεν μπορούσαν να ασκήσουν ουσιαστικό έλεγχο με αποτέλεσμα, το παρακράτος και αστυνομία να δρουν ανεξέλεγκτα με την ανοχή και την υποστήριξη των Βρετανών. Αναφέρει τα γεγονότα της Καλαμάτας (21 Ιανουαρίου 1945) όπου 3000 ένοπλοι Χίτες εισέβαλαν στις φύλακες και απελευθέρωσαν ομοϊδεάτες τους. Τα γεγονότα αυτά και η γενικευμένη βία προκάλεσε εντύπωση διεθνώς. Για την στάση των Σοβιετικών στα ελληνικά πράγματα κατά την συγκεκριμένη περίοδο αναφέρει χαρακτηριστικά πως, ο σοβιετικός πρέσβης στα Ηνωμένα Έθνη Βισίνσκι κατήγγελλε τα γεγονότα και διαμαρτυρήθηκε για την παρουσία βρετανικών στρατευμάτων στην Ελλάδα, αλλά, προς έκπληξη όλων, δεν ζήτησε ούτε καν καταδικαστική απόφαση από το Συμβούλιο Ασφαλείας και θεώρησε το ζήτημα λήξαν. Η στάση αυτή του πρεσβευτή, σε συνδυασμό με το γεγονός της αποστολής σοβιετικού πρέσβη στην Αθήνα,

¹³⁹ Στο ίδιο, σελ. 103.

¹⁴⁰ (Προφανώς για την ανεξέλεγκτη δράση τους), στο ίδιο, σελ. 105.

¹⁴¹ Στο ίδιο.

καταδείκνυε την απροθυμία των σοβιετικών να εμπλακούν, με οποιονδήποτε τρόπο, στα ελληνικά πράγματα.

Οι Άγγλοι επέμεναν στην διενέργεια εκλογών. Το ΕΑΜ μετέβαλε την αρχική αρνητική του στάση και ζήτησε αναβολή τους, οι Άγγλοι όμως προχωρούσαν ακάθεκτοι. Ο Ζαχαριάδης προέκρινε την αποχή, αν και είχε δεχθεί προτροπές από τον αρχηγό του ιταλικού κομμουνιστικού κόμματος Τολιάτι να πάρει μέρος στις εκλογές για να αποτραπεί το μεγαλύτερο κακό, που ήταν η πλήρης επικράτηση του δεξιού παρακράτους¹⁴². Στην συνέχεια, ο Α.Π. αναφέρεται στις εκλογές και τα αποτελέσματα τους και τις διαφορετικές εκτιμήσεις για το ποσοστό της αποχής και μέσω αυτής του υπολογισμό της εκλογικής δύναμης του ΕΑΜ. Ο Α.Π. χαρακτηρίζει λάθος την αποχή του ΕΑΜ από τις εκλογές και θεωρεί τις ευθύνες του ΚΚΕ βαριές. Η εκτίμησή του ήταν πως η συμμετοχή στις εκλογές θα εξασφάλιζε στις ΕΑΜικές δυνάμεις, τουλάχιστον 25%/, άρα και σοβαρό ρόλο στα πολιτικά πράγματα. Η αποχή, εκτιμά ο Α.Π., ήταν εγκληματικό λάθος, μιας και μέσω των εκλογικών βιβλιαρίων όσων απείχαν μπορούσαν να ταυτοποιηθούν και να γίνουν στόχος των παρακρατικών, οι οπαδοί του ΕΑΜ. Τις εκλογές ακολούθησε ένα όργιο βίας και τρομοκρατίας από παρακρατικούς με την ανοχή και τις ευλογίες της Δεξιάς. Έγινε εκκαθάριση του δημόσιου τομέα και απολύθηκαν όλοι οι μη «εθνικόφρονες» υπάλληλοι. Πολλοί δημοκράτες ανέβηκαν στο βουνό. Το δημοψήφισμα για την επιστροφή του βασιλιά (1^η Σεπτεμβρίου) ήταν μνημείο «βίας και νοθείας». Ο Α.Π. αναφέρεται σε διάφορα χαρακτηριστικά βίας και παρακρατικής δράσης. Επισημαίνει στην συνέχεια, την αντικατάσταση των Άγγλων από τους Αμερικάνους. Κάνει λόγο για τον σχηματισμό της κυβέρνησης του αντάρτικου με αρχηγό τον Βαφειάδη, στα στρατιωτικά γεγονότα, την εμπλοκή των Αμερικανών, τα αμφιλεγόμενα μέτρα του ΔΣΕ, όπως η αναγκαστική στρατολόγηση και το «παιδομάζωμα» που μείωναν την δημοτικότητα των ανταρτών, τις διαφωνίες Βαφειάδη – Ζαχαριάδη και την ήττα στο Γράμμο και το Βίτσι. Η αφήγηση του Α.Π. συνεχίζεται με την παράθεση των πολιτικών γεγονότων, της παγίωσης του κράτους της Δεξιάς, την δορυφοροποίηση της χώρας, το ρόλο του Κέντρου, τον «Ανένδοτο» την «Αποστασία» και τέλος την χούντα των συνταγματαρχών.

¹⁴² Στο ίδιο, σελ.. 112.

Συμπερασματικά μπορούμε να πούμε ότι ο Α.Π. θεωρεί το ΕΑΜ κορυφαία λαϊκή αντιστασιακή οργάνωση, που το ΚΚΕ ίδρυσε και καθοδήγησε, αλλά αποτέλεσε πολύ ευρύτερη λαϊκή συμμαχία εκφράζοντας ευρύτερο τμήμα του ελληνικού λαού, σε σχέση με την απήχηση του ΚΚΕ. Αποδίδει στο ΕΑΜ την σημαντικότερη αντιστασιακή δράση κατά την διάρκεια της Κατοχής και επισημαίνει ιδιαίτερα την κοινωνική διάσταση της πολιτικής του. Για τον Γ. Παπανδρέου θεωρεί ότι, λειτούργησε ενεργητικά ως εκφραστής της βρετανικής πολιτικής, τουλάχιστον έως την απελευθέρωση, αλλά αμέσως μετά εναντιώθηκε, τόσο προς την κομμουνιστική πορεία του ΕΑΜ, όσο και την δεξιά παλινόρθωση και το δεξιό παρακράτος. Αποδίδει το σημαντικότερο μερίδιο της ευθύνης του Εμφυλίου στους Βρετανούς, που σχεδίασαν την εξόντωση του ΕΑΜ με την αξιοποίηση των δωσίλογων και των παρακρατικών, ως αντίπαλο δέος, και την χρησιμοποίηση της στρατιωτικής τους δύναμης εναντίων των πραγματικών αγωνιστών, την νεκρανάσταση των πολιτικών της Δεξιάς και την παράδοση, τύποις, σε αυτούς της πολιτικής εξουσίας. Ευθύνες αποδίδει στους Σοβιετικούς, που μετά την συμφωνία της Γιάλτας άφησαν ουσιαστικά τους Άγγλους να «αλωνίζουν» χωρίς την παραμικρή ουσιαστική αντίδραση. Αποδίδει ευθύνες στους Αμερικανούς, που αναλαμβάνοντας τα ηνία από τους Άγγλους συνέχισαν την πολιτική τους. Αποδίδει ευθύνες στην Δεξιά, που πολιτεύθηκε με μένος εναντίον των πραγματικών αγωνιστών και οικοδόμησε το αυταρχικό της κράτος πάνω στο αίμα τους. Αποδίδει όμως ευθύνες και στη πολιτική της ηγεσίας του ΕΑΜ και του ΚΚΕ, κατηγορώντας την για ιστορικά λάθη, όπως το Λίβανο, την Καζέρτα, την δράση της ΟΠΛΑ, και κυρίως την αποχή από τις πρώτες εκλογές.

Κεφάλαιο δεύτερο

Πολιτικές διαιρετικές τομές στην Ελλάδα

Η πολιτική διαιρετική τομή

Η ελληνική πολιτική ιστορία του εικοστού αιώνα βασίζεται σε τρεις μεγάλες πολιτικές, διαιρετικές τομές. Ο ορισμός της πολιτικής διαιρετικής τομής μπορεί να συνοψισθεί ως εξής: «Η πολιτική διαιρετική τομή δηλώνει μια ανθεκτική στο χρόνο πολιτική αντιπαράθεση στην οποία εμπλέκονται μεγάλα τμήματα τον πληθυσμού μιας χώρας. Οι κοινωνικές διαφοροποιήσεις και συγκρούσεις προσλαμβάνουν τη μορφή διαιρετικής τομής όταν λόγω της έκτασης, της έντασης και της διάρκειας τους συμβάλλουν ουσιαστικά στη διαμόρφωση αφενός πεποιθήσεων, αξιών και ταυτοτήτων, αφετέρου οργανωτικών αποκρυσταλλώσεων και συλλογικών συμπεριφορών.»¹⁴³ Τα πολιτικά κόμματα προσλαμβάνουν τις κοινωνικές διαιρετικές τομές και τις μετατρέπουν σε πολιτικές, δεν ενεργούν απλά ως εκφραστές των κοινωνικών διαιρέσεων, αλλά, ως συνδιαμορφωτές των διαιρέσεων αυτών. Τα πολιτικά κόμματα αναλαμβάνουν να προβάλλουν, να σχηματοποιήσουν και να μετασχηματίσουν τις κοινωνικές διαιρέσεις σε πολιτικές διαιρετικές τομές. Ο ρόλος των κομμάτων είναι σημαντικός στην υπόθεση αυτή, καθώς κάθε κοινωνική διαίρεση δεν δημιουργεί αναγκαστικά τομή. Μερικές φορές, μάλιστα, έντονες και σημαντικές διαιρετικές τομές δεν βασίζονται σε σαφή και εμφανή κοινωνική διαίρεση, αλλά

¹⁴³ Μοσχονάς Γεράσιμος, Η Διαιρετική τομή Δεξιάς- Αντιδεξιάς στην Μεταπολίτευση(1974-1990) Περιεχόμενο της τομής και όψεις της στρατηγικής των κομμάτων του «αντιδεξιού υποσυστήματος» .στο: Δεμερτζής Ν.(επιμ.) «Η Ελληνική Πολιτική κουλτούρα Σήμερα», εκδόσεις ΟΔΥΣΣΕΑΣ, Αθήνα 1994, σελ. 160.

έχουν πολιτική και ιστορική αναφορά και πάνω σε αυτές ακριβώς και στο πλαίσιο της κομματικής ή παραταξιακής λειτουργίας, σφυρηλατούν την ενότητα και την συνοχή τους, αποκτούν την απαραίτητη ταυτότητα τους και χτίζουν δεσμούς αλληλεγγύης. Η συλλογική συνείδηση όλων αυτών, που συμμερίζονται την διαιρετική τομή, μεταφράζεται σε οργανωτική δομή στο πλαίσιο του πολιτικού κόμματος. Από την δημιουργία της πολιτικής διαιρετικής τομής και μετά, τα πολιτικά κόμματα δεν μπορούν να την αγνοήσουν και οφείλουν να λειτουργούν στο πλαίσιο, που η διαιρετική τομή ορίζει. Η πολιτική ακόμη και σε τομείς, που εκ πρώτης όψεως δεν έχουν να κάνουν με τον πυρήνα της διαιρετικής τομής, επηρεάζεται σαφώς από αυτήν. Ο πολιτικός λόγος, επομένως, οι πολιτικές θέσεις και πολιτικοί εκπρόσωποι περιορίζονται και οριοθετούνται από την πολιτική διαιρετική τομή. Ακόμη και όταν η πολιτική διαιρετική τομή μεταβάλλεται σε μια νέα, η προηγούμενη δεν ακυρώνεται ή καλύτερα δεν πεθαίνει, αλλά αναβιώνει ως τμήμα της νέας διαιρετικής τομής. Μπορούμε να εντοπίσουμε τρεις πολιτικές διαιρετικές τομές στον ελληνικό εικοστό αιώνα. Πρώτη είναι η διαιρετική τομή «βενιζελικοί- αντιβενιζελικοί», ακολουθεί η τομή «εθνικόφρονες- μη εθνικόφρονες», και τελευταία είναι η τομή «Δεξιά – αντιδεξιά».

Εθνικός διχασμός

Η πρώτη διαιρετική τομή, ο «Εθνικός Διχασμός», δημιουργήθηκε ως αποτέλεσμα της σύγκρουσης του Ελευθέριου Βενιζέλου με το βασιλιά Κωνσταντίνο, που γεννήθηκε με τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και έφτασε στο απόγειο της με την μικρασιατική καταστροφή. Η διαφωνία των δυο ανδρών, είχε να κάνει με τις διαφορετικές τους προσεγγίσεις σε σχέση με την τοποθέτηση της Ελλάδας στο πλαίσιο των διεθνών συσχετισμών, στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Ο Βενιζέλος και το κόμμα των φιλελευθέρων, ήθελε την Ελλάδα στο πλευρό της ANTANT, ενώ ο βασιλιάς Κωνσταντίνος και το κόμμα των εθνικοφρόνων του Δ. Γούναρη, την ουδετερότητα της χώρας, μια ουδετερότητα που ευνοούσε, προφανώς, τις δυνάμεις του Άξονα. Η ευθύνη χάραξης της εξωτερικής πολιτικής ήταν του πρωθυπουργού, αλλά ο βασιλιάς επέμενε να περάσει την δική του γραμμή και ο πρωθυπουργός οδηγήθηκε σε παραίτηση. Η παραίτηση του Βενιζέλου το 1915 σηματοδοτεί την έναρξη του «εθνικού διχασμού». Εντός του 1915 προκηρύχτηκαν εκλογές, τις οποίες κέρδισε εκ νέου ο Βενιζέλος με διατυπωμένη θέση την συμμετοχή της χώρας στον πόλεμο, στο πλευρό της ANTANT, παρά την νίκη του Ε. Βενιζέλου, ο βασιλιάς

επέμεινε στην θέση του για ουδετερότητα. Ο βασιλιάς αποπέμπει τον Βενιζέλο παραβιάζοντας ουσιαστικά το πολίτευμα¹⁴⁴. Ο Βενιζέλος συστήνει επιτροπή «Εθνικής Αμύνης» στην Θεσσαλονίκη και με την βοήθεια των συμμάχων. Έτσι η χώρα αποκτά δυο κυβερνήσεις. Και οι δυο κυβερνήσεις διέθεταν σοβαρά λαϊκά ερείσματα.

Το χάσμα βαθαίνει. Δολοφονίες, λεηλασίες παράνομες συλλήψεις, ταραχές, έλαβαν χώρα στην Αθήνα, με την ενεργοποίηση ενός μηχανισμού καταστολής από την φιλοβασιλική κυβέρνηση¹⁴⁵. Μεγάλες διαδηλώσεις υπέρ του βασιλιά οργανώνονται στην Αθήνα και αντίστοιχες υπέρ του Βενιζέλου στην Θεσσαλονίκη. Ο Κωνσταντίνος εκθρονίζεται και ο Βενιζέλος, με την στήριξη και την συμμετοχή, πολιτική και στρατιωτική των δυνάμεων της ANTANT¹⁴⁶, αποκαθιστά την διοικητική ενότητα της χώρας.. Αρχίζει όμως μια εποχή διώξεων στρατιωτικών και πολιτικών με φιλοβασιλική στάση. Η Ελλάδα είχε διχαστεί βαθιά. Κορυφαίες στιγμές του «εθνικού διχασμού», που πήρε διαστάσεις ακήρυχτου εμφύλιου πολέμου, ήταν η απόπειρα δολοφονίας του Ε. Βενιζέλου και η δολοφονία του Ι. Δραγούμη (1920). Ο διχασμός ήταν σαφώς πολιτικός και η πολιτική αντιπαράθεση των δυο παρατάξεων είχε οδηγήσει το μίσος. Πρέπει εδώ να σημειωθεί ότι, καταλυτικός υπήρξε ο ρόλος των μεγάλων δυνάμεων και το παιχνίδι των συμφερόντων τους στην περιοχή και η άμεση εξάρτηση από αυτές, των ελληνικών επιδιώξεων, ιδίως της επίτευξης των εδαφικών διεκδικήσεων της ελληνικής πλευράς, στο πλαίσιο της Μεγάλης Ιδέας. Ενδιαφέρον επίσης είναι ότι, η διαίρεση είχε και χαρακτηριστικά γεωγραφικά. Οι βενιζελικοί κυριάρχησαν στις λεγόμενες «νέες χώρες», δηλαδή, Κρήτη, Ήπειρο, νησιά του Αιγαίου, Θράκη και οι βασιλικοί - αντιβενιζελικοί στην λεγόμενη «παλιά Ελλάδα», δηλαδή, Πελοπόννησο και Στερεά και τμήμα της Μακεδονίας. Αν και θριαμβευτής με την συνθήκη των Σεβρών στο πολιτικοστρατιωτικό μέτωπο, ο Βενιζέλος ηττήθηκε στις εκλογές του 1920. Η νίκη της βασιλικής αντιπολίτευσης έδωσε το έναυσμα για νέες άγριες διώξεις των βενιζελικών. Με την μικρασιατική καταστροφή και την δίκη και καταδίκη των έξι για εσχάτη προδοσία, οι διώξεις συνεχίστηκαν, με εναλλαγή των ρόλων διωκτών και διωκομένων. Οι δυο πρωταγωνιστές αυτής της διαίρεσης

¹⁴⁴ Χατζηβασιλείου Ευάνθης, *Salus populi suprema lex*: Εσωτερική σύγκρουση και διεθνείς σχέσεις, 1915-1916, στο: *Η Κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης. Η κορύφωση της σύγκρουσης δυο κόσμων*, Πρακτικά Συμποσίου 3 και 4 Οκτωβρίου 2016, Θεσσαλονίκη, σελ. 33.

¹⁴⁵ Μουρέλος Ιωάννης, Το αποκορύφωμα του δράματος, Τα «Νοεμβριανά» του 1916, στο: *Η Κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης. Η κορύφωση της σύγκρουσης δυο κόσμων*, Πρακτικά Συμποσίου 3 και 4 Οκτωβρίου 2016, Θεσσαλονίκη, σελ. 83.

¹⁴⁶ Στο ίδιο, σελ. 87.

απέκτησαν για τους αντίπαλους τους δαιμονικές διαστάσεις. Ήταν η πηγή κάθε κακού, οι υπεύθυνοι όλων των δεινών, οι εχθροί που έπρεπε, πάση θυσία να εξοντωθούν. Η διαμάχη των δυο πλευρών ήταν και για τους δυο μια μάχη μεταξύ του «φωτός» και του «σκοτούς». Η διαίρεση ήταν εκτός από πολιτική, στρατιωτική, γεωγραφική και ιδεολογική, ανάμεσα στον φιλελεύθερο ριζοσπαστισμό του Βενιζέλου και τον αντιδραστικό συντηρητισμό του Κωνσταντίνου.¹⁴⁷ Ήταν όμως μια ιδεολογική διαμάχη στο πλαίσιο της ίδιας τάξης, της αστικής. Ο βενιζελισμός πρέσβευε τον αστικό μετασχηματισμό στηριζόμενος στους πληθυσμούς που ενσωματώθηκαν μετά το 1912, αντίθετα ο αντιβενιζελισμός εξέφραζε και στηρίζονταν στα παραδοσιακά μικροαστικά στρώματα της πόλης και της υπαίθρου¹⁴⁸. Η διαιρετική τομή αυτή άφησε βαθιά τα σημάδια της στον τόπο, για πολλές δεκαετίες, αλλά και στην νέα διαιρετική τομή «εθνικοφρόνων – μη εθνικοφρόνων».

Η διαίρεση της «εθνικοφροσύνης»

Είναι αναμφίβολο, ότι ο εμφύλιος πόλεμος είναι ένα συνταρακτικό γεγονός, που τραυματίζει βαθιά, τόσο αυτούς που συμμετέχουν σε αυτόν, όσο και το σύνολο της κοινωνίας, κατά την διάρκεια του, αλλά και για πολλές δεκαετίες αργότερα. Το ίδιο συνέβη και στον ελληνικό εμφύλιο. Ο Εμφύλιος δημιούργησε, μια έντονη διαίρεση μεταξύ των δυο πλευρών της σύγκρουσης και μετά το τέλος του, διαίρεσε την ελληνική κοινωνία σε «νικητές» και «ηττημένους». Αυτή η διαίρεση ήταν καθολική. Ήταν μια ιδεολογική, πολιτική, κοινωνική, οικονομική και πάνω απ' όλα ψυχολογική διαίρεση. Η απελευθερωμένη από τις κατοχικές δυνάμεις Ελλάδα, ήταν πολιτικά τουλάχιστον, μια άλλη Ελλάδα συγκρινόμενη με την προπολεμική. Η ανάδειξη του ΕΑΜ σε βασική αντιστασιακή οργάνωση κατά την διάρκεια της κατοχής δημιουργούσε νέα πολιτικά δεδομένα. Η απήχηση του ΕΑΜ στον ελληνικό λαό ήταν σημαντική και, παρά τον κεντρικό πολιτικό ρόλο του ΚΚΕ στην δομή και τη λειτουργία του, συσπείρωσε ευρύτερες πολιτικές δυνάμεις και καθιστούσε- το ΕΑΜ- το βασικό πολιτικό υποκείμενο εκείνης της περιόδου. Μεγάλη μερίδα του

¹⁴⁷. Πλουμίδης Σπυρίδων, Συντηρητισμός εναντίον Ριζοσπαστισμού: Η Γλώσσα του Εθνικού Διχασμού, στο: *Η Κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης Η κορύφωση της σύγκρουσης δυο κόσμων*, Πρακτικά Συμποσίου 3 και 4 Οκτωβρίου 2016, Θεσσαλονίκη, σελ. 128-129.

¹⁴⁸ Νικολακόπουλος Η, «η Καχεκτική δημοκρατία», ο.π., σελ. 27.

αστικού δημοκρατικού χώρου, που εκφράζονταν από τον φιλελεύθερο βενιζελισμό προπολεμικά, είχε προσχωρήσει στις ΕΑΜικές γραμμές¹⁴⁹. Σημαντική ήταν επίσης και η παρουσία της νέας γενιάς στις τάξεις του ΕΑΜ, μέσα από την ΕΠΟΝ και βέβαια σημαντικότερη ήταν η ύπαρξη και η πλήρης επιχειρησιακή ανάπτυξη του ενόπλου τμήματος του ΕΛΑΣ. Η ενεργή ανάμειξη των Άγγλων στα ελληνικά πράγματα και ο σχεδιασμός τους, δεν επιθυμούσε να έχει το ΚΚΕ καθοριστικό ρόλο στην μεταπολεμική Ελλάδα και γι' αυτό το λόγο, παρείχαν την εμπιστοσύνη και την στήριξη τους στο προπολεμικό αστικό πολιτικό κατεστημένο και τον ελληνικό στρατό. Από την άλλη, η δυσπιστία του ΚΚΕ για τον ρόλο των Άγγλων¹⁵⁰ και οι εκτιμήσεις του για τις διεθνείς και εσωτερικές εξελίξεις¹⁵¹ οδήγησαν στην ρήξη και τελικά στον Εμφύλιο. Τα Δεκεμβριανά ήταν η αρχή μιας ταραγμένης και αιματηρής περιόδου.

Το τέλος του Εμφυλίου το καλοκαίρι του 1949 εγκαινίασε μια νέα εποχή που κυριαρχείται από την διαιρετική τομή της «εθνοφροσύνης». Στην μια πλευρά της διαίρεσης βρίσκονταν οι «ηττημένοι» του «Εμφυλίου», οι μη «εθνικόφρονες», δηλαδή, οι οπαδοί του παράνομου πλέον ΚΚΕ, και όσοι παρέμειναν κοντά στις θέσεις του, χωρίς να ταυτίζονται μαζί του, προερχόμενοι από την προπολεμική βενιζελική παράταξη, οι οποίοι και είχαν ενταχτεί στο ΕΑΜ κατά την διάρκεια της Κατοχής. Το σύνολο αυτό πολιτικά εκφράστηκε- από την ίδρυση της το 1951 – από την Ε.Δ.Α.. Στο στρατόπεδο της «εθνοφροσύνης» ανήκαν οι δεξιές πολιτικές δυνάμεις- Λαϊκό κόμμα, Εθνικός Συναγερμός, Ε.Ρ.Ε.- υπό την αιγίδα του παλατιού και τον έλεγχο και την καθοδήγηση του αμερικανικού παράγοντα, που είχε αναλάβει, αντικαθιστώντας τους Άγγλους, τον έλεγχο της κατάστασης. Στο χώρο αυτό δεσπόζουν παλαιές προσωπικότητες της βασιλικής – αντιβενιζελικής παράταξης του «εθνικού διχασμού» αλλά και νεότεροι πολιτικοί προερχόμενοι πάντως από την ίδια μήτρα. Στο ίδιο στρατόπεδο, αυτό της «εθνοφροσύνης», βρίσκονταν και οι δυνάμεις του πολιτικού κέντρου -κατακερματισμένες έως την ίδρυση της Ε.Κ.- που διεκδικούσαν την διακυβέρνηση από την Δεξιά συμπλέοντας στα ζητήματα του αντικομμουνιστικού προσανατολισμού με αυτήν. Τα κόμματα του Κέντρου είχαν πολιτική αναφορά στην προπολεμική βενιζελική παράταξη και όλοι οι κύριοι εκπρόσωποι τους προέρχονταν

¹⁴⁹ Στο ίδιο, σελ. 36.

¹⁵⁰ Βερναρδάκης Χ Μαυρή Γ, *Κόμματα και κοινωνικές συμμαχίες στην προδικτατορική Ελλάδα*, ο.π., σελ. 23.

¹⁵¹ Στο ίδιο, σελ. 56-57.

από αυτήν (Ν. Πλαστήρας, Σ. Βενιζέλος, Γ. Παπανδρέου). Το τρικομματικό σύστημα – Δεξιά, Κέντρο, Αριστερά – παγιώθηκε, στην ελληνική πολιτική σκηνή βασιζόμενο στην διαιρετική τομή της «εθνοφροσύνης», αλλά και εξαιτίας αυτής ακριβώς της τομής, στην οποία ενσωματώθηκε και η προηγούμενη διαιρετική τομή.¹⁵² Το κράτος, που οικοδομήθηκε μετά τον Εμφύλιο ήταν βασισμένο στην παραδοχή πως ο λαός ήταν χωρισμένος σε δυο κατηγορίες, στους «εθνικόφρονες» και τους «μη εθνικόφρονες», τα «μιάσματα», τους κομμουνιστές, που ήθελαν να καταλύσουν το κράτος και να επιβάλουν κομμουνιστική δικτατορία, έτσι η «νίκη των Ελλήνων» στο Εμφύλιο, μιας και οι αντίπαλοι δεν ήταν Έλληνες¹⁵³, αλλά κομμουνιστές, θεωρήθηκε νίκη συνολικά του ελεύθερου κόσμου ενάντια στον ολοκληρωτισμό¹⁵⁴. Η εξουσία άνηκε δικαιωματικά στην πρώτη κατηγορία, ενώ η δεύτερη ήταν κατώτερη, στοχοποιημένη πολιτικά και οικονομικά και αποκλεισμένη κοινωνικά. Η δικαιοσύνη λειτουργούσε μεροληπτικά, ο κρατικός και παρακρατικός μηχανισμός ήταν προσανατολισμένος στην κοινωνική, οικονομική, πολιτική και φυσική εξόντωση της δεύτερης κατηγορίας πολιτών. Ο εξοβελισμός των κομμουνιστών από το «εθνικό σώμα» προσέδωσε στην ιδεολογία της «εθνοφροσύνης» ιστορικό περιεχόμενο¹⁵⁵. Κατά την διάρκεια της Κατοχής, η ύπαρξη του ΕΑΜ είχε προσδώσει ταξικά χαρακτηριστικά στην λειτουργία και το διαχωρισμό άρχουσας τάξης – λαού, η ιδεολογία της «εθνοφροσύνης» είχε μόνο πολιτικά χαρακτηριστικά. Η έννοια του έθνους υπερκάλυπτε τις υπαρκτές ταξικές διαφορές. Η διαφοροποίηση και όχι η υπέρβαση της διαιρετικής τομής της «εθνοφροσύνης», συντελείται στην δεκαετία του 1960 και είχε να κάνει με την πολιτική μετατόπιση της Ε.Κ. και την αμφισβήτηση της ουσίας της «εθνοφροσύνης».

Δεξιά -Αντιδεξιά

Οι εκλογές του 1961 που διεξάχθηκαν σε κλίμα βίας και νοθείας, ανεξέλεγκτης δράσης παρακρατικών μηχανισμών και εφαρμογής του σχεδίου

¹⁵² Νικολακόπουλος Η, *Η καχεκτική δημοκρατία, κόμματα και εκλογές, 1946-1967*, ο.π., σελ. 33.

¹⁵³ Παπαδημητρίου Δ, «από το λαό των νομιμοφρόνων στο έθνος των εθνοφρόνων» η συντηρητική σκέψη στην Ελλάδα 1922-1967, εκδόσεις Σαββάλας, Αθήνα 2006, σελ. 211.

¹⁵⁴ Στο ίδιο, σελ. 208.

¹⁵⁵ Στο ίδιο, σελ. 178.

«Περικλής»¹⁵⁶ ήταν μια σημαντική στιγμή για την νέα διαιρετική τομή που ήρθε να λειτουργήσει παράλληλα με την διαιρετική τομή της «εθνικοφροσύνης». Η αμφισβήτηση του αποτελέσματος από την Ε.Κ. και την Ε.Δ.Α. και οι μεγάλες λαϊκές κινητοποιήσεις των δυο κομμάτων του Κέντρου και της Αριστεράς, ενάντια στην Ε.Ρ.Ε. και τις πρακτικές της, έδωσε την δυνατότητα στο λαϊκό στοιχείο να εκφράσει την συσσωρευμένη δυσαρέσκεια του για την δομή και λειτουργία του μετεμφυλιακού κράτους. Ο «Ανένδοτος αγώνας», όπως ονομάστηκε αυτή η λαϊκή κινητοποίηση, έφερε στο προσκήνιο τις επιπτώσεις της κρατικής πολιτικής των διακρίσεων, μετά τον Εμφύλιο, σε κοινωνικό και οικονομικό επίπεδο, για ένα σημαντικό τμήμα του πληθυσμού. Η δράση των δυνάμεων καταστολής και των παρακρατικών, όχι μόνο ενάντια στους οπαδούς της Ε.Δ.Α., αλλά και της Ε.Κ., οδήγησε την λαϊκή βάση και κατ' επέκταση την ηγεσία της Ε.Κ. στην μετατόπιση της προς τα αριστερά, ως αντίδραση στο δεξιό κράτος.¹⁵⁷ Η μετατόπιση του Κέντρου προς τα αριστερά σε όλη την δεκαετία του 1960 και η ευθεία καταγγελία του δεξιού κράτους, άφησε την Δεξιά μόνη της στο στρατόπεδο της «εθνικοφροσύνης» και οδήγησε στην συγκρότηση του αντιδεξιού μετώπου, που παρά τις διαφορές και τις αντιφάσεις στο εσωτερικό του, επιχειρεί την αλλαγή της λειτουργίας και τον εκσυγχρονισμό του κράτους, την καθιέρωση πραγματικής δημοκρατίας. Η αντιδεξιά συσπείρωση αρχίζει να αποκτά και ορισμένα, πρώτα ταξικά χαρακτηριστικά, σε αντίθεση με την διαίρεση της «εθνικοφροσύνης», που εμπόδιζε την ανάδειξη ταξικών αντιθέσεων, εστιάζοντας στην πολιτική αντίθεση. Η επικράτηση της διαιρετικής τομής «Δεξιά – αντιδεξιά»¹⁵⁸ δεν εξάλειψε την τομή της «εθνικοφροσύνης», μείωσε όμως την εμβέλεια της και οδήγησε στην επιβολή της δικτατορίας,¹⁵⁹ μιας και μέσω αυτής της νέας διαιρετικής τομής αμφισβητήθηκε στην πράξη, η πολιτική κυριαρχία της δεξιάς – «εθνικόφρονος» παράταξης, που είχε ουσιαστικά παγιωθεί μετά το τέλος του «Εμφυλίου».

Η δικτατορία των συνταγματαρχών προσπάθησε να επαναφέρει την διαιρετική τομή «εθνικόφρονες – κομμουνιστές». Ο πολιτικός λόγος της χούντας και

¹⁵⁶ Νικολακόπουλος Η, *Η καχεκτική δημοκρατία, κόμματα και εκλογές, 1946-1967*, ο.π., σελ. 268.

¹⁵⁷ Πιερίδης Κωστής. Οι διαιρετικές τομές στη μεταπολιτευτική Ελλάδα: Μεταμορφώσεις της διαίρεσης Αριστερά-Δεξιά στο: *Διαιρετικές τομές και ιδεολογικές αντιπαραθέσεις στη μετεκλογική συνθήκη*, εκδόσεις ΕΝΑ, δελτίο 2, Δεκέμβριος 2019, σελ. 13.

¹⁵⁸ Νικολακόπουλος Ηλίας, Η εκλογική επιρροή των πολιτικών δυνάμεων, στο Λυριτζής Χ – Νικολακόπουλος Η (Επιμ), *«Εκλογές και κόμματα στη δεκαετία του 80»* Εξελίξεις και προοπτικές του πολιτικού συστήματος, εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 1990, σελ. 205.

¹⁵⁹ Μοσχονάς Γ, *Η Διαιρετική τομή Δεξιάς- Αντιδεξιάς στην Μεταπολίτευση*, ο.π., σελ. 16.

η πολιτική της πρακτική εστίαζε στον «κομμουνιστικό κίνδυνο» και την ανάγκη αντιμετώπισης του, την προάσπιση του έθνους και της «εθνικοφρόνου» ελληνικής κοινωνίας. Η διαιρετική τομή «Δεξιά – αντιδεξιά», που αναδείχτηκε δυναμικά την δεκαετία του 1960, είχε παγιωθεί στον λαϊκό παράγοντα και με την μεταπολίτευση επανεμφανίστηκε και απέκτησε μια νέα δυναμική με την παρουσία του ΠΑΣΟΚ στην πολιτική σκηνή και την κυριαρχία του στον αντιδεξιό πολιτικό χώρο.

Δεξιά – Αντιδεξιά στην μεταπολίτευση

Η μεταπολίτευση έφερε σημαντικές αλλαγές στην λειτουργία του πολιτικού συστήματος. Η πρώτη αλλαγή ήταν στον τύπο του πολιτεύματος, η βασιλεία καταργήθηκε και η χώρα έγινε προεδρευόμενη κοινοβουλευτική δημοκρατία. Άλλη σημαντική αλλαγή ήταν η νομιμοποίηση του ΚΚΕ. Ο παρεμβατικός ρόλος του στρατού στην πολιτική υποβαθμίστηκε και τελικά ακυρώθηκε. Η λειτουργία του πολιτικού συστήματος θα βασίζονταν πλέον αποκλειστικά στα πολιτικά κόμματα. Τα ίδια τα πολιτικά κόμματα έπρεπε να αλλάξουν για επιτελέσουν τον ρόλο τους στην νέα πραγματικότητα. Σε αυτή την κατεύθυνση ωθούσαν οι κινητοποιημένες λαϊκές μάζες, που επεδίωκαν, πλέον, να διαδραματίσουν κεντρικό ρόλο στην νέα κομματική συγκρότηση. Τα κόμματα προσωπικοτήτων και κομματαρχών της προδικτατορικής περιόδου δεν μπορούσαν να συμπλεύσουν με τα αιτήματα της νέας εποχής, έπρεπε ή να μετεξελιχθούν σε μαζικά κόμματα ή να εκλείψουν. Η δεξιά παράταξη εκφράζονταν από το κόμμα της Ν.Δ., που ίδρυσε ο Κ. Καραμανλής αμέσως με την επιστροφή του στην χώρα. Ο παλαιός πολιτικός, ο ιδρυτής και αρχηγός της προδικτατορικής Ε.Ρ.Ε. και πρωθυπουργός, αποτέλεσε το τοτεμικό πολιτικό σύμβολο της Δεξιάς, συνέβαλε στην συνοχή της, σε μια περίοδο πολιτικής ρευστότητας, αλλαγών και κοινωνικής έξαψης. Η πλευρά της κομμουνιστικής αριστεράς, παρουσιάστηκε διασπασμένη και εκπροσωπήθηκε από το ΚΚΕ και το ΚΚΕεσ, που ακολούθησαν την τυπική οργανωτική δομή και πολιτική λειτουργία των κομμουνιστικών κομμάτων στο πλαίσιο αναφοράς του το καθένα από αυτά. Το ΚΚΕ ακολουθούσε πιστά τον σοβιετικό κομμουνισμό και το ΚΚΕεσ. τον ευρωκομμουνισμό.

Οι σχέσεις μεταξύ των δυο ΚΚΕ παρέμειναν από τεταμένες ως εχθρικές¹⁶⁰, τουλάχιστον ως το 1989.

Η ίδρυση του ΠΑΣΟΚ από τον Α. Παπανδρέου ήταν καθοριστική για την νέα πολιτική γεωγραφία. Το ΠΑΣΟΚ, σύμφωνα με την ιδρυτική του διακήρυξη και τις πολιτικές θέσεις, ήταν ένα αριστερό- σοσιαλιστικό κόμμα και δεν είχε πρόθεση να καταλάβει απλώς την θέση, που κατείχε προδικτατορικά η Ε.Κ., αλλά φιλοδοξούσε να καλύψει ένα ευρύτερο πολιτικό χώρο επεκτεινόμενο προς τ' αριστερά του πολιτικού φάσματος. Το ΠΑΣΟΚ ήταν προϊόν της ανάγκης της ίδιας της κοινωνικής δυναμικής της μεταπολίτευσης¹⁶¹. Η πυραμιδική οργανωτική του δομή, με οργανώσεις βάσης¹⁶², ενδιάμεσα όργανα, κεντρική επιτροπή, παρέπεμπε σε μαζικό κόμμα με τυπική οργανωτική μορφή σοσιαλιστικών και κομμουνιστικών κομμάτων. Η πορεία του, από την ίδρυση του έως και την νίκη του στις εκλογές του 1981, ήταν μια αγωνιστική περίοδος επικράτησης και πολιτικής ηγεμονίας στο πλαίσιο της πέραν της Δεξιάς πολιτικής εκπροσώπησης. Το 1974 η προσπάθεια του ΠΑΣΟΚ ήταν να καταγραφεί, να γίνει αποδεκτό από το εκλογικό κοινό, ως ένα νέο κόμμα στον πολιτικό χάρτη, χωρίς τα βάρη του παρελθόντος στις πολιτικές αποσκευές του και όχι, ως συνέχεια της Ε.Κ., ένα νέο κόμμα αριστερό, ένα κόμμα σοσιαλιστικό. Μετά τις εκλογές του 1977 επεδίωξε να αναδειχθεί ως ο βασικός διεκδικητής της εξουσίας από την Ν..Δ. Στο διάστημα που ακολούθησε μέχρι τις εκλογές του 1981 το ΠΑΣΟΚ κατάφερε, λειτουργώντας πολυσυλλεκτικά, απορροφώντας ουσιαστικά την Ε.Κ.,

¹⁶⁰ Βούλγαρης Γ, *Η Μεταπολιτευτική Ελλάδα 1974-2009*, ο.π., σελ. 317.

¹⁶¹ Ο Δημήτρης Λιβιεράτος, μέλος Κ.Ε. και του Ε.Γ., και ιδρυτικό μέλος του ΠΑΣΟΚ, που αποχώρησε από το ΠΑΣΟΚ το 1976, σε συνέντευξη του αναφέρει χαρακτηριστικά: «Ξέσπασε ο κόσμος, έσπασε αυτά τα δεσμά της κοινωνίας από κάτω, του χαφίε ή του περιπτερά που θα κατέδιδε τι εφημερίδα πήρες. Και θα σας πω πως έσπασε. Με τις Επιτροπές Πρωτοβουλίας, πρακτικά. Όταν ο Ανδρέας ήρθε το '74 στην Ελλάδα ήταν ήδη η κατάσταση έτοιμη. Υπήρχε, δηλαδή, η βάση για να εκφραστεί ένα τέτοιο κίνημα». Λιβιεράτος συνέντευξη στο Κώστας Φουρίκος | 03/09/2014 <https://www.toperiodiko.gr/%CE%B4%CE%B7%CE%BC%CE%AE%CF%84%CF%81%CE%B7%CF%82-%CE%BB%CE%B9%CE%B2%CE%B9%CE%B5%CF%81%CE%AC%CF%84%CE%BF%CF%82-%CF%8C%CF%84%CE%B1%CE%BD-%CE%B3%CE%B5%CE%BD%CE%BD%CE%AE%CE%B8%CE%B7%CE%BA%CE%B5-%CF%84/#.WxK4GEiFPiV> (ανακτήθηκε 3/6/2020).

¹⁶² «Την πρώτη περίοδο της οργάνωσης του επέλεξε την πρακτική της αυτοοργάνωσης με την λειτουργία επιτροπών πρωτοβουλίας. «Η λογική αυτού του τύπου οργάνωσης ήταν πρωτοποριακή για τα ελληνικά δεδομένα. Η 'αυτοοργάνωση' σε ανοικτές Επιτροπές Πρωτοβουλίας ως διαδικασία και ως πολιτική λογική θέλει να δώσει στην οργάνωση την έννοια μιας 'κοινωνίας εν κινήσει' σε αντίθεση με τα οργανωτικά σχήματα της τριτοδιεθνιστικής παράδοσης και του 'παλαιοκομματισμού.» στο: Η ΙΔΡΥΣΗ, Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΚΑΙ Η ΜΕΤΕΞΕΛΙΞΗ ΤΟΥ ΠΑΣΟΚ Από το «κόμμα μαζών» στο «κόμμα του κράτους», σελ. 5, http://www.vernardakis.gr/uplmed/8_evolution%20pasok.pdf, (ανακτήθηκε 9/8/2020).

τόσο εκλογικά όσο και στελεχιακά, αλλά και καλλιεργώντας με επιμέλεια την αριστερή του τοποθέτηση, να φαντάζει ως ο σίγουρος νικητής των εκλογών. Το γεγονός αυτό ήταν εξαιρετικά σημαντικό, αν αναλογιστούμε ότι για πρώτη φορά στην ελληνική πολιτική ιστορία, ένα κόμμα με αυτά τα χαρακτηριστικά, την αριστερή – σοσιαλιστική τοποθέτηση, την ανατρεπτική ρητορική, τις προωθημένες πολιτικές θέσεις, αποκτούσε πλειοψηφικά χαρακτηριστικά. Η πολιτική τοποθέτηση, αλλά και ο πολιτικός του λόγος, η συμπεριφορά του, υπηρετούν την διαιρετική τομή «Δεξιά – αντιδεξιά». Η τομή αυτή παρέμεινε κυρίαρχη, από την αρχή της μεταπολίτευσης έως και την δεκαετία του 1980, για την λειτουργία συνολικά του πολιτικού συστήματος. Κύριοι άξονες της αντιδεξιάς τοποθέτησης, όπως την αντιλαμβάνονταν και την εξέφραζε το ΠΑΣΟΚ, αλλά και η κομμουνιστική αριστερά, ήταν ο έντονος αντιαμερικανισμός, που προέκυπε ως καταδίκη και απόρριψη του ιμπεριαλισμού των ΗΠΑ, η εναντίωση στο μεγάλη κεφάλαιο και η καταδίκη του μετεμφυλιακού κράτους, που οικοδόμησε η Δεξιά.¹⁶³ Η ξεκάθαρη τοποθέτηση του ΠΑΣΟΚ και η πολιτική του λειτουργία στο πλαίσιο, που όριζε η συγκεκριμένη τομή, του προσέδωσαν την πολιτική δυναμική, που ήταν απαραίτητη για να κινητοποιήσει ευρύτερες λαϊκές μάζες. Το ΠΑΣΟΚ συμπεριφέρονταν ως η ηγετική συνιστώσα της αντιδεξιάς συσπείρωσης. Διεκδικούσε για τον εαυτό του την κληρονομία της Αντίστασης και του Ανεκδότου αγώνα και υπηρετούσε πιστά την αντιδεξιά πολιτική αυτής της τομής. Κανένα κόμμα του αντιδεξιού χώρου δεν μπορούσε να σταθεί πολιτικά χωρίς τον σεβασμό αυτής της τομής.¹⁶⁴ Το ΠΑΣΟΚ ταύτιζε σε πολιτικό επίπεδο την Ν.Δ. και τον Καραμανλή με την προχουντική δεξιά παράταξη. Απέδωσε όλα τα δεινά του λαού στην Δεξιά πολιτική διαχρονικά, η οποία και θα έπρεπε να πολεμηθεί και να νικηθεί για χάρη του λαού. Το μήνυμα που εξέπεμπε εύρισκε απήχηση σε μεγάλο τμήμα του ελληνικού λαού και σίγουρα στην συντριπτική πλειοψηφία του αντιδεξιού κόσμου. Ο λαός έγινε, τουλάχιστον σε επίπεδο πολιτικού λόγου, κυρίαρχος και το λαϊκό ταυτίστηκε με το εθνικό.¹⁶⁵ Ο νέος πολιτικός λόγος του ΠΑΣΟΚ, ενοποιούσε στο επίπεδο της ιστορικής συνέχειας, την γενιά του ΕΑΜ με την γενιά του Ανεκδότου και εκείνη του Πολυτεχνείου. Έτσι η τομή «Δεξιάς –

¹⁶³ Νικολακόπουλος Ηλίας, «των εκλογών τα πάθη. Ψηφίδες της ελληνικής εκλογικής ιστορίας του 20^{ου} αιώνα», εκδόσεις το Βήμα, Αθήνα 2012, σελ. 172.

¹⁶⁴ Μοσχονάς Γεράσιμος, *Η Διαιρετική τομή Δεξιάς- Αντιδεξιάς στην Μεταπολίτευση(1974-1990)*, ο.π, σελ. 175.

¹⁶⁵ Βούλγαρης Γ, *Η Μεταπολιτευτική Ελλάδα 1974-2009*, ο.π, σελ. 88.

αντιδεξιάς» εμφανίστηκε πιο ευρύχωρη και πολιτικά πιο ανθεκτική, από την διαίρεση «Δεξιά – Αριστερά». Οι πολίτες – ψηφοφόροι, που στήριζαν την αντιδεξιά παράταξη, τοποθετούνται σε αυτή πρώτα ως αντιδεξιοί και στην συνέχεια ως οπαδοί ή ψηφοφόροι κάποιου συγκεκριμένου κόμματος. Οι εκλογικές αναμετρήσεις, ιδιαίτερα αυτές του 1981 και του 1985, διεξήχθησαν σε έντονα πολωτικό κλίμα στην λογική της «Δεξιάς- αντιδεξιάς» αντιπαράθεσης¹⁶⁶.

¹⁶⁶ Νικολακόπουλος Ηλίας, η εκλογική επιρροή των πολιτικών δυνάμεων, στο Λυριντζής Χ, Νικολακόπουλος Η (επιμ), «Εκλογές και κόμματα στη δεκαετία του 80», ο.π. , σελ. 206-208.

Κεφάλαιο τρίτο

Η εθνική αντίσταση στον πολιτικό λόγο του ΠΑΣΟΚ

Εισαγωγή

Η Εθνική Αντίσταση, ο Εμφύλιος και οι συνέπειες του, η οικοδόμηση του μετεμφυλιακού κράτους της Δεξιάς, υπάρχουν στον πολιτικό λόγο του ΠΑΣΟΚ από την ίδρυσή του. Κατέχουν μάλιστα κεντρική θέση, καθώς ήταν ζωτικής σημασίας, ως συστατικό στοιχείο της αντιδεξιάς ρητορικής του, στο πλαίσιο της διαιρετικής τομής «Δεξιά – αντιδεξιά». Οι αναφορές ήταν συχνές και με κάθε ευκαιρία. Τα θέματα, που το ΠΑΣΟΚ αναδείκνυε στον πολιτικό του λόγο σε σχέση με την Εθνική Αντίσταση, μπορούμε να τα ταξινομήσουμε σε τέσσερις κατηγορίες. Η πρώτη κατηγορία είναι η ιστορική προσέγγιση των γεγονότων, που γίνεται συνήθως με επετειακές αφορμές, όπου υπάρχουν αναλύσεις, κυρίως, για το φαινόμενο της Εθνικής Αντίστασης, την εξέλιξη και την κατάληξη του. Σε όλες αυτές τις αναφορές είναι ξεκάθαρη η θέση του ΠΑΣΟΚ για τον πρωταγωνιστικό ρόλο του ΕΑΜ και των οργανώσεων του στην Εθνική Αντίσταση, εξάρει την προσφορά του και θεωρεί τον εαυτό του, ως πολιτικό κληρονόμο αυτής της παράδοσης, της ΕΑΜικής παράδοσης. Με αφορμή τις επετείους ίδρυσης του ΕΑΜ και της ΕΠΟΝ υπάρχουν ανακοινώσεις των πολιτικών οργάνων του, ομιλίες και συνεντεύξεις του προέδρου και στελεχών του, άρθρα και δημοσιεύματα στην κομματική εφημερίδα *ΕΞΟΡΜΗΣΗ*, και στο κομματικό περιοδικό της νεολαίας *ΑΓΩΝΙΣΤΗΣ*. Στη δεύτερη κατηγορία εντάσσεται η διατύπωση του αιτήματος για την αναγνώριση της Εθνικής Αντίστασης, ως χρέους τιμής στους αγωνιστές, που η πολιτεία τους οφείλει, καθώς και το αίτημα για επιστροφή των πολιτικών προσφύγων. Τα δυο αυτά αιτήματα, το ΠΑΣΟΚ δεσμεύεται, σε κάθε ευκαιρία, να ικανοποιήσει. Η τρίτη κατηγορία είναι η ανάδειξη του «βίου και της πολιτείας» της Δεξιάς, ο ιστορικός της ρόλος και οι ευθύνες της, καθ' όλη την ιστορική περίοδο, αλλά και της Ν.Δ., ως φυσικής και πολιτικής

συνέχειάς της. Η τέταρτη κατηγορία είναι οι πολιτικοί στόχοι που θέτει και πολιτικές θέσεις που εκφράζει το ΠΑΣΟΚ σε όλους τους τομείς της πολιτικής και η συνάφεια τους με τους στόχους και τις θέσεις που εξέφραζε το ΕΑΜ.

Ιστορική προσέγγιση της Αντίστασης μέσα από επετείους

Οι επετειακές αναφορές για την ίδρυση του ΕΑΜ υπάρχουν και στα δυο κομματικά έντυπα που εξετάζουμε (*Εξόρμηση*, *Αγωνιστής*) και έχουν την μορφή: «ΕΑΜ 34 ΧΡΟΝΙΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΡΥΣΗ ΤΟΥ» και συνεχίζουν να υπάρχουν κάθε χρόνο (35 χρόνια, 36 χρόνια κ.ο.κ). Τον Οκτώβριο του 1975¹⁶⁷ στον *Αγωνιστή*¹⁶⁸ παρουσιάζονται οι στόχοι του ΕΑΜ, σύμφωνα με το ιδρυτικό του κείμενο, οι οποίοι ήταν η απελευθέρωση του Έθνους από τον ξένο ζυγό, η ανεξαρτησία της χώρας και μετά την εκδίωξη των κατακτητών, η σύσταση συντακτικής εθνοσυνέλευσης, που θα αποφάσιζε για το πολίτευμα. Γίνεται αναφορά στο κείμενο του Δ. Γληνού «τι είναι και τι θέλει ο ΕΑΜ» και εστιάζει σε αυτά που, ο Γληνός θεωρούσε ότι, έπρεπε να γίνουν μετά την απελευθέρωση της χώρας από τους κατακτητές. Αποκατάσταση όλων των λαϊκών ελευθεριών, γενική αμνηστία, συντακτική συνέλευση, για να αποφασίσει ο λαός για τον τρόπο διακυβέρνησης του και να μην αντικαταστήσει τον ξένο τύραννο με τον ντόπιο. Στην συνέχεια το άρθρο εξάγει τον δύσκολο αγώνα του «πρωτοπόρου» ΕΑΜ στο στρατιωτικό σκέλος, αλλά εστιάζει, κυρίως, στον κοινωνικό του ρόλο, στην κοινωνική απελευθέρωση, έτσι όπως την έκανε πράξη στην ελεύθερη Ελλάδα. Αναφέρεται στον εντελώς διαφορετικό τρόπο άσκησης της εξουσίας και στους θεσμούς που είχε καθιερώσει, όπως της πραγματικής τοπικής αυτοδιοίκησης με τις λαϊκές συνελεύσεις να αποτελούσαν το κυρίαρχο όργανο και της λαϊκής Δικαιοσύνης απαλλαγμένης από δικονομικά «τερτίπια», να λειτουργεί ως πραγματικός «φρουρός του Δικαίου». Κάνει μνεία στην συνεργασία των ανθρώπων για την επίτευξη κοινών στόχων στον τομέα της γεωργικής οικονομίας, και φέρνει ως παράδειγμα την μάχη της σοδειάς στον θεσσαλικό κάμπο, την καλλιέργεια και την προστασία του σιταριού, ώστε να μην φτάσει στα χέρια των κατακτητών. Εκθέτει τις απόψεις του ΕΑΜ για την λαϊκή παιδεία, την καθιέρωση της δημοτικής γλώσσας, ως επίσημης, για την κοινωνική υγιεινή, για την ισότητα στην πράξη των δυο φύλων.

¹⁶⁷ *ΑΓΩΝΙΣΤΗΣ*, τεύχος 21, 10/75.

¹⁶⁸ Ο *ΑΓΩΝΙΣΤΗΣ* θα αναφέρεται στην συνέχεια ως «Α».

Δίνει μια εικόνα της πολιτιστικής ζωής στην ελεύθερη Ελλάδα και της συμμετοχής σ' αυτήν της νεολαίας. Συγκρίνει εκείνη την περίοδο της πρωτόγνωρης εμπειρίας της ελεύθερης Ελλάδας με την μετέπειτα κατάσταση, την τρομοκρατία του κοτζαμπάση και του χωροφύλακα και την χαμένη αξιοπρέπεια του λαού. Το δημοσίευμα αναφέρεται και στην ήττα αυτού του γνησίου λαϊκού κινήματος και αποδίδει ευθύνες γι' αυτήν στους Άγγλους ιμπεριαλιστές και στους συνεργάτες τους, που δεν ήταν άλλοι από τους συνεργάτες των Γερμανών. Αναδεικνύει και τις ευθύνες της ηγεσίας του ΕΑΜικού κινήματος, και την χαρακτηρίζει ως κατώτερη των περιστάσεων, η οποία παρέδωσε την εξουσία στους Άγγλους και έτσι δόθηκε η ευκαιρία να ηττηθεί το κίνημα. Τέλος κάνει λόγο για τους ανεκπλήρωτους στόχους του ΕΑΜικού κινήματος, όπως η εθνική ανεξαρτησία, η λαϊκή κυριαρχία, η κοινωνική απελευθέρωση και τονίζει ότι αυτοί οι στόχοι παραμένουν ζωντανοί και σήμερα για το λαϊκό κίνημα. Συνδέει την «Εθνική Αντίσταση» με την επανάσταση του 1821 την οποία επίσης θεωρεί προδομένη. Στηλιτεύει την στάση της αστικής τάξης που, διαχρονικά, δεν διέθετε εθνική συνείδηση και συνειδητά ήταν και παραμένει απούσα από όλους τους εθνικούς αγώνες, γιατί είχε και έχει ως πυξίδα το προσωπικό της όφελος. Αποδίδει στην πάλη της Εθνικής Αντίστασης, εκτός από λαϊκά και ταξικά χαρακτηριστικά και αναφέρεται στην ανάγκη νίκης ενάντια στην μεγαλοαστική τάξη, την οποία χαρακτηρίζει σύμμαχο του ξένου ιμπεριαλισμού. Καταλήγει με το συμπέρασμα ότι, οι στόχοι της ΕΑΜικής αντίστασης είναι ίδιοι, κατ' αναλογία, με τους στόχους του ΠΑΣΟΚ, που αποτελεί ιστορική συνέχεια του αγώνα της Εθνικής Αντίστασης και της Αντίστασης στην δικτατορία. Και κλείνει τονίζοντας: «Στόχοι ανυποχώρητοι, στόχοι που μένουν για ολοκλήρωση. Στόχοι που η πραγματοποίησή τους θ' ανοίξει το δρόμο για μια Ελλάδα Λεύτερη- Σοσιαλιστική που ν' ανήκει στους Έλληνες»

Ο πρόεδρος και η εκτελεστική γραμματεία του ΠΑΣΟΚ εξέδωσε ανακοίνωση για τα 35 χρόνια από την ίδρυση του ΕΑΜ και η εφημερίδα «Ε»¹⁶⁹ την δημοσίευσε στις 24/9/76¹⁷⁰. Η ανακοίνωση αναφέρει πως, μέσα από το ΕΑΜ και τις οργανώσεις του, ΕΛΑΣ και της ΕΠΟΝ, βρήκαν έκφραση οι λαϊκές δυνάμεις που αντιστάθηκαν στον κατακτητή. Η ιδρυτική διακήρυξη του ΕΑΜ παρουσιάζεται ως κείμενο συγκλονιστικής γνησιότητας και απήχησης, μιας πρωτοπόρας και αυθεντικής λαϊκής

¹⁶⁹ Στο εξής η εφημερίδα *ΕΞΟΡΜΗΣΗ* θα αναφέρεται ως «Ε».

¹⁷⁰ Η δημοσίευση είχε τίτλο «το ΕΑΜ σφυρηλάτησε μαχόμενο τους δημοκρατικούς θεσμούς».

πολιτικής οργάνωσης, η οποία οδήγησε τον λαό στην μέγιστη συνειδητοποίηση των πολιτικών και κοινωνικών προβλημάτων. Αναφέρεται στην λειτουργία της λαϊκής εξουσίας στην ελεύθερη Ελλάδα επισημαίνοντας πτυχές, που σε προηγούμενο δημοσίευμα παρουσιάσαμε. Δίνει ιδιαίτερη έμφαση στο βαθμό της πολιτικής συνειδητοποίησης του λαού και στην ανατροπή του συσχετισμού των πολιτικών δυνάμεων, που ξεπέρασαν τις προπολεμικές, πολιτικές και κομματικές συσπειρώσεις. Η παρουσία του ΕΑΜ καταργεί, σύμφωνα με την ανακοίνωση, τον διαχωρισμό «βενιζελικών – αντιβενιζελικών», τον οποίο θεωρεί επιφανειακό και πλαστό. Δηλώνει τον απεριόριστο σεβασμό του ΠΑΣΟΚ για τους αγωνιστές του ΕΑΜικού έπους και συνολικά της Εθνικής Αντίστασης του 1941-44 και λέει χαρακτηριστικά: «Η Αντίσταση συνολικά του 41 – 44 ενάντια στους ξένους και τους ντόπιους φασίστες με πρωταρχικό εμπνευστή και στυλοβάτη το ΕΑΜ αποτελεί μια εθνική υποθήκη. Το νήμα που συνδέει την ιστορία του χτες με το σήμερα βρίσκει την Εθνική Αντίσταση μισαλλόδοξα στιγματισμένη και απομονωμένη από την πολιτεία». Στην συνέχεια συνδέει την Αντίσταση με την επίκαιρη ανάγκη για συνεχή αγώνα του λαού για εθνική ανεξαρτησία και εδαφική ακεραιότητα, η οποία απειλείται από τους Αμερικανούς ιμπεριαλιστές και το ΝΑΤΟ, που ξεκάθαρα υποθάλπουν και καθοδηγούν τον τουρκικό επεκτατισμό. Προτείνει μια κοινή εκδήλωση εορτασμού της Εθνικής Αντίστασης με συμμετοχούς όλες τις οργανώσεις και τα σωματεία της Αντίστασης και διαπιστώνει προσπάθεια οικειοποίησης της Εθνικής Αντίστασης από συγκεκριμένο κομματικό φορέα- εννοεί το ΚΚΕ- γεγονός που δρα διασπαστικά στην προσπάθεια αναγνώρισης της.

Μπορούμε σε αυτή την ανακοίνωση του ανώτερου καθοδηγητικού οργάνου του ΠΑΣΟΚ να κάνουμε ορισμένες επισημάνσεις. Θεωρεί το ΕΑΜ και την κοινωνική του δυναμική τέτοια, που της αποδίδει, όχι απλά την αλλαγή του προϋπάρχοντος πολιτικού σκηνικού, αλλά την ολοσχερή κατάργηση του, την εγκατάλειψη της διαιρετικής τομής «βενιζελικών – αντιβενιζελικών», μέσα από την λαϊκή συνειδητοποίηση της δυναμικής και του ρόλου, που μπορούσε και όφειλε, να διαδραματίσει ο λαός, ως πολιτικό υποκείμενο. Αυτήν την νέα δυναμική την αποδίδει στην παρουσία και λειτουργία του ΕΑΜ. Συνδέει τον αγώνα του ΕΑΜ και της Εθνικής Αντίστασης με τους αγώνες, που ο λαός όφειλε να δώσει στο παρόν, μιας και διαβλέπει εθνικούς κινδύνους, η αντιμετώπιση των οποίων απαιτεί λαϊκή στράτευση. Στηλιτεύει την απαξίωση της Εθνικής Αντίστασης από το επίσημο κράτος,

υποστηρίζει το αίτημα για αναγνώριση της ενιαίας Εθνικής Αντίστασης και κατηγορεί το ΚΚΕ για προσπάθεια κομματικής εκμετάλλευσης της.

Στον «4» για τα 35 χρόνια του ΕΑΜ¹⁷¹ (9/76) εξετάζονται τα αίτια της ήττας του ΕΑΜικού αγώνα. Το άρθρο υποστηρίζει πως, ενώ αναπτύχθηκε ένα μαζικό, οργανωμένο και ένοπλο μαζικό κίνημα δεν νίκησε. Σύμφωνα με το κείμενο, ευθύνη είχε η πολιτική καθοδήγηση, που υποτίμησε τον ρόλο των συμμάχων, των Αμερικανών, των Άγγλων και των Σοβιετικών και παρέδωσε την εξουσία και την χώρα στην εξάρτηση. Η καθοδήγηση κατηγορείται για ρεφορμισμό γιατί διαπραγματεύτηκε με τους εκπροσώπους της αστικής τάξης, ενώ δεν υπήρχε ουσιαστικά αντικείμενο διαπραγμάτευσης, μιας και το ΕΑΜ εκπροσωπούσε την συντριπτική πλειοψηφία του ελληνικού λαού. Η πολιτική ηγεσία είχε μεγάλο μερίδιο ευθύνης για τα δεινά που ακολούθησαν, συμπεραίνει στο άρθρο, και καταλήγει λέγοντας ότι, πρέπει να διδαχτούμε από τα λάθη μας και να συνεχίσουμε τον αγώνα μέχρι «ΝΑ ΣΗΚΩΣΟΥΜΕ ΤΟΝ ΗΛΙΟ ΠΑΝΩ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ».

Η αναζήτηση των αιτιών της ήττας παρουσιάζει σίγουρα ιστορικό ενδιαφέρον και μπορεί να λειτουργήσει, στην συγκεκριμένη περίπτωση, ως παράδειγμα προς αποφυγή. Εστιάζοντας στα λάθη ενός εύρωστου, πειθαρχημένου και οργανωμένου κινήματος αντλούνται αναγκαία συμπεράσματα για να αποφευχθούν παρόμοια λάθη στο μέλλον. Υπάρχει όμως και μια άλλη, το ίδιο ή και περισσότερο πειστική πολιτική εξήγηση για αυτού του είδους τις αναφορές. Ο επιμερισμός των λαθών και ο καταλογισμός σημαντικού μεριδίου ευθύνης στην πολιτική καθοδήγηση του ΕΑΜ, στο ΚΚΕ δηλαδή, που αν και δεν αναφέρεται στο κείμενο εννοείται σαφώς, εντάσσεται στην διαμάχη που έχει αναπτυχτεί μεταξύ του ΠΑΣΟΚ και του ΚΚΕ, στο πλαίσιο της διεκδίκησης της ΕΑΜικής παράδοσης. Το ΚΚΕ προσπαθούσε καθ' όλο το διάστημα της μεταπολίτευσης να μονοπωλήσει την κληρονομία αυτή, θεωρώντας το ΕΑΜ αποκλειστικά δικό του δημιούργημα. Το ΠΑΣΟΚ από την πλευρά του διεκδικούσε δυναμικά το μερίδιο, που θεωρούσε ότι του ανήκε, τόσο πολιτικά, όσο και εκλογικά, απαλλαγμένο μάλιστα από τα λάθη που βαραίνουν αποκλειστικά τον πολιτικό καθοδηγητή του κινήματος, το ΚΚΕ. Αυτές οι εντάσεις μεταξύ των δυο κομμάτων θα συνεχιστούν και θα οξυνθούν στο μέλλον και ειδικά μετά το 1985.

¹⁷¹ ΑΓΩΝΙΣΤΗΣ, Τεύχος 37, 9/76, τίτλος δημοσιεύματος: «Τα 35 χρόνια του ΕΑΜ».

Ο «Α» για τα 38 χρόνια του ΕΑΜ¹⁷² (10/79) στο εισαγωγικό του σημείωμα του επισημαίνει την κρισιμότητα της περιόδου, που συμπίπτει με τα 38 χρόνια από την ίδρυση του ΕΑΜ. Αναφέρεται στην προσπάθεια των ΗΠΑ και του ΝΑΤΟ να κλείσουν την υπόθεση του Κυπριακού σε βάρος των ελληνικών και κυπριακών συμφερόντων και την παράδοση του στρατιωτικού ελέγχου του Αιγαίου στο ΝΑΤΟ και την Τουρκία. Κατηγορεί την κυβέρνηση για ενδοτισμό και για ύπαρξη σχεδίου επιστροφής της χώρας στο ΝΑΤΟ¹⁷³, ορίζει ότι η μόνη αποδεκτή θέση για τον ελληνικό λαό είναι η πλήρης αποχώρηση από το ΝΑΤΟ και καλεί «την κυβέρνηση να προχωρήσει στην άμεση αναγνώριση της Αντίστασης ως ελάχιστο φόρο τιμής στα θύματα του αγώνα για Εθνική ανεξαρτησία και λευτεριά». Στο κύριο μέρος του δημοσιεύματος παραθέτει ένα εκτενές απόσπασμα από το «Τι είναι και τι θέλει το ΕΑΜ» του Δ. Γληνού.

Είναι προφανές ότι κάθε φορά και με κάθε αφορμή, ακόμη και με την ευκαιρία των επετείων, επιλέγεται να υπάρχει σύνδεση με τον παρόν στην κατεύθυνση της κοινότητας των στόχων του τότε και του τώρα αφενός, και αφετέρου, της ταύτισης του δρώντος πολιτικού κινήματος του τότε, του ΕΑΜ, με το αντίστοιχο πολιτικό κίνημα του τώρα, του ΠΑΣΟΚ. Η εξωτερική πολιτική ήταν για όλη την περίοδο πεδίο σύγκρουσης του ΠΑΣΟΚ με την κυβέρνηση. Το ΠΑΣΟΚ θεωρούσε προνομιακό του πεδίο τα εθνικά θέματα, καθώς στόχευε στα εθνικά αισθήματα του λαού και απευθύνονταν στην εθνική του υπερηφάνεια. Το παρελθόν της Αντίστασης ήταν μια καλή ευκαιρία για το ΠΑΣΟΚ να αντιπαρατεθεί με την κυβέρνηση.

Αφιέρωματα για την επέτειο ίδρυσης της ΕΠΟΝ φιλοξενήθηκαν στον «Α» και στην «Ε». Στον «Α»¹⁷⁴ (3/75) με την ευκαιρία των 32 χρόνων από την ίδρυση της ΕΠΟΝ, το περιοδικό σε πολυσέλιδο αφιέρωμα του, επιχειρεί μια γενική παρουσίαση των στόχων και της δράσης της νεολαιίστικης οργάνωσης και παραθέτει εκτενή αποσπάσματα από κείμενα της ΕΠΟΝ. Στο εισαγωγικό κείμενο, το περιοδικό σπεύδει να διευκρινίσει ότι, τα ιδανικά, οι στόχοι και οι επιδιώξεις της ΕΠΟΝίτικης νεολαίας είναι, εν πολλοίς, ανεκπλήρωτα. Τονίζει την ιστορική συνέχεια και σύνδεση των ηρωικών αγώνων της ΕΠΟΝ με τους αγώνες του Ανένδοτου και του Πολυτεχνείου

¹⁷² *ΑΓΩΝΙΣΤΗΣ*, Τεύχος 100, 10/79, τίτλος δημοσιεύματος: «ΕΑΜ 38 χρόνια από την ίδρυση του».

¹⁷³ Επισημαίνουμε εδώ ότι, με απόφαση του Κ. Καραμανλή η Ελλάδα είχε αποχωρήσει από το στρατιωτικό σκέλος του ΝΑΤΟ.

¹⁷⁴ *ΑΓΩΝΙΣΤΗΣ*, 3/75, Τίτλος του δημοσιεύματος: «ΕΠΟΝ» και «32 χρόνια από την ίδρυση της ΕΠΟΝ».

και δίνει τον τόνο της συνέχειας του αγώνα «για μια Ελλάδα ελεύθερη, δημοκρατική, που θ' ανήκει στους Έλληνες». Παρουσιάζει, στην συνέχεια, κάποιες βασικές επιδιώξεις της ΕΠΟΝ, όπως προκύπτουν μέσα από τα κείμενα της οργάνωσης, για Λαϊκή Δημοκρατία σε μια Ελλάδα ελεύθερη με σύνθημα «ΖΩΗ, ΜΟΡΦΩΣΗ, ΧΑΡΑ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ». Παραθέτει το πρόγραμμα για την λαϊκή παιδεία, με αναλυτικά στοιχεία για όλες τις βαθμίδες εκπαίδευσης από την προσχολική έως και την επαγγελματική, για την υποχρεωτική εκπαίδευση, για αθλητισμό και πολιτισμό για όλους, για την απαγόρευση της παιδικής και νεανικής εργασίας, για την καθιέρωση του οκτάωρου και της μηνιαίας άδειας. Επίσης σε ξεχωριστό τμήμα του αφιερώματος αναφέρει τις οργανώσεις που συμμετείχαν στην πανελλαδική σύσκεψη που αποφάσισε την ίδρυση της ΕΠΟΝ στις 23/2/1943.

Στο αφιέρωμα και πάλι στον «Α»¹⁷⁵ για τα 34 χρόνια από την ίδρυση της ΕΠΟΝ επαναλαμβάνει σε γενικές γραμμές τα του αφιερώματος για τα 32 χρόνια και πρόσθετα αναφέρει μερικές από τις ηρωικές πράξεις της ΕΠΟΝ κατά την διάρκεια της κατοχής, όπως η διαδήλωση κατά της πολιτικής επιστράτευσης (5/3/43) με 13 νεκρούς και 134 τραυματίες. Η διαδήλωση (22/7/43) 30 νεκροί και 300 τραυματίες, η αντίσταση μέχρι θανάτου ΕΠΟΝιτών στο «Κάστρο του Υμηττού» (28/4/44). Κάνει αναφορά στην μετεμφυλιακή Ελλάδα και τις διώξεις των αγωνιστών από την Δεξιά. Επισημαίνει την στενή σχέση συνέχειας της ΕΠΟΝ με τις επόμενες γενιές ως και αυτή του Πολυτεχνείου και τους κοινούς τους στόχους.

Στην «Ε»¹⁷⁶ για τα 34 χρόνια από την ίδρυση της ΕΠΟΝ (25/2/77), εξυμνεί την προσφορά της ΕΠΟΝ στους λαϊκούς αγώνες. Το ύφος του κειμένου είναι επικό, αγωνιστικό και αναφέρεται ειδικά στους αγώνες της νεολαίας για τον πολιτισμό και την παιδεία, για την έκδοση περιοδικών όπως η *Νέα Γενιά* και η *Φλόγα*, για τις προκηρύξεις που έγραφαν και διένειμαν. Παρουσιάζει το σχέδιο λαϊκής παιδείας, που δημοσιεύτηκε στο περιοδικό *Φλόγα* και παραθέτει εκτενή αποσπάσματα από αυτή την έκδοση, που κάνουν λόγο για την αποστολή της λαϊκής παιδείας, που είναι να διαπλάθει ελεύθερα και δημιουργικά άτομα, κύτταρα ενός αρμονικού συνόλου. Αναφέρει ότι, το όραμα της ΕΠΟΝ ήταν ένας νέος κόσμος, μετά το τέλος του πολέμου, χωρίς ιμπεριαλιστικούς πολέμους, με ειρήνη και λαϊκή ανάταση.

¹⁷⁵ *ΑΓΩΝΙΣΤΗΣ*, Τεύχος. 43, με τίτλο «ΕΠΟΝ: 34 χρόνια από την ίδρυση της».

¹⁷⁶ *ΕΞΟΡΜΗΣΗ*, 25/2/77. Δημοσίευμα με τίτλο «Με την ΕΠΟΝ τα νιάτα την Ελλάδας πολεμούν για την λευτεριά και την επιβίωση».

Ο «Α» στο αφιέρωμα του για τα 35 χρόνια της ΕΠΟΝ ¹⁷⁷(2/78) έχει τον τίτλο: «Η Ν. ΠΑΣΟΚ ΘΑ ΣΥΝΕΧΙΣΕΙ ΤΟΥΣ ΑΓΩΝΕΣ ΤΗΣ ΓΕΝΙΑΣ ΤΗΣ ΕΠΟΝ». Αναφέρεται στα ηρωικά κατορθώματα της ΕΠΟΝ και την μαζικότητα της, που έφτασε να αριθμεί 600.000 μέλη. Αποφαίνεται ότι, οι αγώνες της παρέμειναν αδικαίωτοι. Το μεγαλύτερο μέρος του αφιερώματος καταλαμβάνουν οι αναφορές στο παρόν και τις ευθύνες της νέας γενιάς, της γενιάς του Πολυτεχνείου, που αποτελεί συνέχεια της και πρέπει να παλέψει, για να εκπληρωθούν τα οράματα της ΕΠΟΝ. Πρέπει να παλέψει, όπως εμφατικά δηλώνεται στο κείμενο, ενάντια στον αμερικάνικο ιμπεριαλισμό, στην εξάρτηση και την υποτέλεια της κυβέρνησης. Αλλά και στο κοινωνικό επίπεδο, όπως περιγράφει το δημοσίευμα, χρειάζεται αγώνας, ώστε να ικανοποιηθούν οι διεκδικήσεις της εργαζόμενης νεολαίας, που αντιμετωπίζει την υποαπασχόληση, τις κακές συνθήκες εργασίας, τα μικρά μεροκάματα, της αγροτικής νεολαίας, που αντιμετωπίζει την φτώχεια και το φάσμα της μετανάστευσης και της σπουδάζουσας νεολαίας, που υφίσταται τις συνέπειες της αντεγκπαιδευτικής πολιτικής της Δεξιάς. Το άρθρο καταλήγει αναφέροντας: «η Ν.ΠΑΣΟΚ είναι γνήσιος συνεχιστής της ΕΠΟΝ. Με οδηγό την δύναμη και τους αγώνες εκείνης της γενιάς, η Ν.ΠΑΣΟΚ, θα συνεχίσει την ίδια πορεία εκφράζοντας τους πόθους της ελληνικής νεολαίας για μια Ελλάδα λεύτερη και σοσιαλιστική ...για να εκπληρώσει τα οράματα της νέας γενιάς για να κατακτήσει τους στόχους της για εθνική ανεξαρτησία, λαϊκή κυριαρχία για μια «ζωή λεύτερη και ωραία».

Τα επετειακά αφιερώματα είναι μια ευκαιρία για το ΠΑΣΟΚ να ξαναδιαβάσει την ιστορία του ελληνικού λαού, της Αντίστασης, του ΕΑΜ και των οργανώσεων του. Ψάχνει να βρει έτσι, μέσα από την ιστορική ροή, τις πολιτικές και κοινωνικές του ρίζες και αναφορές, να φορτίζει την μνήμη, να επικοινωνήσει με την απαιτούμενη αμεσότητα με πολιτικές και κοινωνικές ομάδες, που βίωσαν την «ήττα», την κατάρρευση των ονείρων τους αφενός, και την περιθωριοποίηση, τις διώξεις, την απαξίωση από την άλλη. Ο ριζοσπαστικός λόγος, που εκφέρει το ΠΑΣΟΚ, είναι αποτέλεσμα της νέας μεταπολιτευτικής πραγματικότητας, δημιούργημα της γενιάς του Πολυτεχνείου, της επιρροής των ευρωπαϊκών σοσιαλιστικών ιδεών, του εθνικοαπελευθερωτικού χαρακτήρα του Π.Α.Κ.. Αυτές οι επιρροές είναι κυρίαρχες στο ρευστό πολιτικό μείγμα, που ήταν το ΠΑΣΟΚ στην πρώτη αυτή περίοδο της μεταπολίτευσης. Είναι φανερό από το ύφος των κειμένων, αλλά και το περιεχόμενο

¹⁷⁷ ΑΓΩΝΙΣΤΗΣ, Τεύχος 54, 2/78.

τους ότι, η οικειοποίηση μέρους της ΕΑΜικής παράδοσης είναι λιγότερο εκλογικό παιχνίδι και περισσότερο πολιτική επιλογή. Η σύνδεση των γενεών της Αντίστασης, του Ανένδοτου, του Πολυτεχνείου, προσφέρει την απαιτούμενη συνέχεια μιας αγωνιστικής πορείας του δημοκρατικού λαού, που το ΠΑΣΟΚ επιθυμεί να εκφράσει. Η επαναστατικότητα, ιδιαίτερα των νέων ανθρώπων, αντλούσε από το έπος της Εθνικής Αντίστασης τα ηρωικά πρότυπα που είχε ανάγκη.

Οι αναφορές στην ίδρυση και την δράση του ΕΑΜ και της ΕΠΟΝ δεν εξαντλούνται σε επετειακά αφιερώματα, υπάρχουν και μια σειρά από άρθρα με σχετική θεματολογία στα κομματικά έντυπα του ΠΑΣΟΚ. Ο «Α» σε άρθρο με τίτλο: «από την μια κατοχή στην άλλη»¹⁷⁸(10/75) αναφέρεται στην αποχώρηση των Γερμανών από την Αθήνα και τα γεγονότα που ακολούθησαν. Για τον ενθουσιασμό της απελευθέρωσης, για τον λαό και την νεολαία, που τραγουδά στους δρόμους τραγούδια του ΕΑΜ και του ΕΛΑΣ, περιγράφει την σύλληψη των δωσίλογων της κατοχικής κυβέρνησης, του Ράλλη και του Τσολάκογλου από τον Έβερτ, με σκοπό, όχι την τιμωρία, αλλά την προστασία τους. Για την επίθεση στις 15 Οκτώβρη εναντίον του λαού, που διαδήλωνε έξω από το ξενοδοχείο «Ερμής» στην Ομόνοια, από μέλη της ομάδας Χ του Γρίβα με την ανοχή των Άγγλων. Για την ύψωση της ελληνικής σημαίας στην Ακρόπολη και την ομιλία του Γ. Παπανδρέου στην πλατεία Συντάγματος με τον λαό να φωνάζει το σύνθημα «λαοκρατία». Αναφέρεται στην δράση των Άγγλων υπέρ των δωσίλογων και κατά των αγωνιστών. Και το άρθρο κλείνει: «το σύνθημα «λαοκρατία» παράμεινε σύνθημα. Τους Άγγλους αντικατέστησαν οι Αμερικανοί ιμπεριαλιστές. Ο αγώνας για την εθνική ανεξαρτησία της Ελλάδας ακόμα συνεχίζεται».

Ο «Α» δημοσιεύει άρθρο¹⁷⁹(12/75), που υπογράφει ο Πέτρος Κωστόπουλος, με τίτλο: «ΔΕΚΕΜΒΡΗΣ 1944 μύθος και πραγματικότητα». Το άρθρο, που καταλαμβάνει δυο σελίδες, παρουσιάζει εξαιρετικό ενδιαφέρον. Στο εισαγωγικό του μέρος ξεκαθαρίζει ότι, η Δεξιά μετά το 1944 προσπάθησε να διαστρεβλώσει τα γεγονότα της περιόδου και να συκοφαντήσει τους λαϊκούς αγωνιστές, παρουσιάζοντας τους, ως στυγνούς αδελφοκτόνους και μοναδικούς υπευθύνους του Εμφύλιου. Στο κύριο μέρος αναφέρεται στο «παζάρι» Τσόρτσιλ- Στάλιν για την Ελλάδα. Παραθέτει το τηλεγράφημα του Τσόρτσιλ στο Άγγλο υπουργό Εξωτερικών,

¹⁷⁸ ΑΓΩΝΙΣΤΗΣ, Τεύχος 22-23, 10/75.

¹⁷⁹ ΑΓΩΝΙΣΤΗΣ, Τεύχος 26, 12/75.

που περιγράφει ακριβώς τα βήματα και την κατεύθυνση της βρετανικής πολιτικής στην Ελλάδα για εκείνο το διάστημα. Επισημαίνει ότι, αυτό το τηλεγράφημα ουσιαστικά προδιέγραφε τον Εμφύλιο. Περιγράφει τις κινήσεις των Άγγλων σε αντιδιαστολή με τις κινήσεις του ΕΑΜ- ΚΚΕ στην πολιτική σκακιέρα. Ένα επίσης άρθρο με τίτλο: « ΑΝΑΦΟΡΑ ΣΤΟΝ ΔΕΚΕΜΒΡΗ ΤΟΥ 44» (2/78) υπάρχει στον «Α».¹⁸⁰ Το άρθρο εκτός από την παράθεση των γεγονότων, προχωρά και στην κριτική τους. Προκαταβολικά αναφέρει πως, είναι χρέος συνολικά της Αριστεράς και κύρια του ΠΑΣΟΚ, που είναι: «...η τομή στην ανάπτυξη του λαϊκού κινήματος στην μεταπολίτευση», να αφομοιώσει την πείρα των λαϊκών αγώνων». Στηλιτεύει την στάση των Άγγλων και του αστικού πολιτικού κατεστημένου. Κατηγορεί το ΚΚΕ για λάθος χειρισμούς. Υποστηρίζει ότι, το ΕΑΜ σύρθηκε στο Λίβανο και στην Καζέρτα και η ηγεσία του κράτησε υποχωρητική στάση έναντι των Άγγλων, με αποτέλεσμα την ήττα. Το κείμενο συνοδεύεται από φωτογραφία του Άρη Βελουχιώτη έφιππου.

Στον «Α»¹⁸¹ (1/76) δημοσιεύεται ένα τρισελίδο άρθρο, που επίσης υπογράφει ο Π. Κωστόπουλος με τίτλο: «ΒΑΡΚΙΖΑ η παράδοση των όπλων» σε αυτό παρουσιάζει αναλυτικά τα γεγονότα που οδήγησαν στην συμφωνία της Βάρκιζας, καθώς και αποσπάσματα της ίδιας της συμφωνίας, αλλά και μετέπειτα απόψεις των πρωταγωνιστών της. Το σημείο που παρουσιάζει ενδιαφέρον, είναι η άποψη που εκφράζει για την στάση της ηγεσίας του ΚΚΕ στην συμφωνία και θεωρεί αστείες τις δικαιολογίες, που ο Ζαχαριάδης διατύπωσε, για το λάθος της Βάρκιζας, αλλά και για το επιχείρημα του ότι, ο Σιάντος ήταν πράκτορας των Άγγλων. Κάνει λόγο για το ψυχολογικό τραύμα που δημιούργησε η παράδοση των όπλων λέγοντας χαρακτηριστικά «...(κανείς δεν) μπορεί να θυμηθεί τον σπαραγμό των ανταρτών που φιλάνε τα ντουφέκια τους χωρίς να τον πάρουν τα κλάματα». Για την συμφωνία της Βάρκιζας υπάρχει ακόμη ένα άρθρο στον «Α»¹⁸² (2/78) με τίτλο: «33 χρόνια από την συμφωνία της Βάρκιζας», με μικρότερη έκταση από το προηγούμενο, αλλά στην ίδια λογική. Αποδίδει την συμφωνία και τις επιπτώσεις της σε λάθη της ηγεσίας του ΚΚΕ.

Κείμενο στον «Α»¹⁸³ (10/78) με τίτλο: «1940: ο ελληνικός λαός αγωνίζεται για την εθνική ανεξαρτησία» και υπότιτλο «το ΟΧΙ το είπε ο λαός. Το ΟΧΙ ανήκει στο λαό». Το άρθρο αναφέρεται στο αλβανικό έπος και το αποδίδει στην θέληση και

¹⁸⁰ ΑΓΩΝΙΣΤΗΣ, Τεύχος 53, 2/78.

¹⁸¹ ΑΓΩΝΙΣΤΗΣ, Τεύχος 28, 1/76.

¹⁸² ΑΓΩΝΙΣΤΗΣ, Τεύχος 54, 2/78.

¹⁸³ ΑΓΩΝΙΣΤΗΣ, Τεύχος 78, 10/78.

την φιλοπατρία του λαού και όχι στο «μοναρχοφασιστικό» καθεστώς, όπως το αποκαλεί, και την ηγεσία του στρατού. Καταδικάζει την στάση της «ξοφλημένης» αστικής τάξης και κάνει αναφορά στο «μεγαλείο» της Εθνικής Αντίστασης και του ΕΑΜ συνδέοντας την με την επανάσταση του 1821. Ο «Α» σε άρθρο¹⁸⁴ του (12/78) με τίτλο: «ο εθνικοαπελευθερωτικός αγώνας», παραθέτει αποσπάσματα από το ομότιτλο κείμενο του Δ. Γληνού. Στο εισαγωγικό σημείωμα ο Γληνός αποκαλείται δάσκαλος του λαού. Στην «Ε»¹⁸⁵ δημοσιευτεί άρθρο με θέμα : «Πως έγινε ο Σαράφης αρχηγός του ΕΛΑΣ». Η «Ε»¹⁸⁶ δημοσιεύει άρθρο με τίτλο: «Ο τραγικός θάνατος του Άρη Βελουχιώτη». Στην «Ε» (10/12/78) δημοσιεύεται αφιέρωμα με θέμα: «ΟΙ ΔΕΚΑ ΜΑΧΕΣ ΤΟΥ ΕΛΑΣ»¹⁸⁷. Ο «Α»¹⁸⁸ (4/78) σε άρθρο του με τίτλο: «ΝΙΚΟΣ ΜΠΕΛΟΓΙΑΝΝΗΣ» και υπότιτλο «Η καταδίκη ενός αγωνιστή», αφού αναφέρεται στις κατηγορίες εναντίον του Μπελογιάννη, την δίκη, την καταδίκη και την εκτέλεση του, συνδέει την θυσία του με τις θυσίες χιλιάδων αγωνιστών της Εθνικής Αντίστασης, τις εξορίες και τα βασανιστήρια, που ξαναφέρνει στις μνήμες του λαού το νομοσχέδιο περί τρομοκρατίας της κυβέρνησης, το οποίο θεωρεί ως προσπάθεια της Δεξιάς να ενισχύσει την εξουσία της, «όπως τότε έτσι και τώρα». Στην «Ε»¹⁸⁹ δημοσιεύεται άρθρο που υπογράφει η Λένα Δουκίδου με τίτλο: «230.000 άοπλοι εργαζόμενοι ματαιώνουν τα σχέδια του Χίτλερ». Το άρθρο αναφέρεται σε μια από τις πιο σημαντικές άοπλες μάχες του ελληνικού λαού κατά την διάρκεια της «Κατοχής» (5/3/43). Ο λαός της Αθήνας με μια πρωτοφανή σε όγκο και δυναμισμό κινητοποίηση κατάφερε να ματαιώσει την προσπάθεια πολιτικής επιστράτευσης του εργατικού δυναμικού της χώρας για να «εργαστούν» στην πολεμική βιομηχανία των Γερμανών. Αφού περιγράφει τα γεγονότα αναλυτικά καταλήγει ότι, οι οργανώσεις που συμμετείχαν σε αυτή την κινητοποίηση, αλλά και σε άλλες μεγάλες στιγμές της αντίστασης, το ΕΑΜ, η ΕΠΟΝ, ο ΕΛΑΣ δεν έχουν αναγνωριστεί ως «Εθνική Αντίσταση» και έχουν αναγνωριστεί οι συνεργάτες των κατακτητών. Τέλος μέμφεται την τηλεόραση, που δεν έκανε την παραμικρή αναφορά στην επέτειο αυτής της μεγάλης στιγμής της Αντίστασης και αδιαφορεί για την ιστορία και τον πολιτισμό της πατρίδας, ενώ προωθεί την «ισοπέδωση» μέσα από προγράμματα αμφίβολης ποιότητας.

¹⁸⁴ ΑΓΩΝΙΣΤΗΣ, Τεύχος 78,12/78.

¹⁸⁵ ΕΞΟΡΜΗΣΗ, 21/5 78.

¹⁸⁶ ΕΞΟΡΜΗΣΗ, 11/6/78.

¹⁸⁷ ΕΞΟΡΜΗΣΗ, 10/12/78.

¹⁸⁸ ΑΓΩΝΙΣΤΗΣ, Τεύχος 59, 4/78.

¹⁸⁹ ΕΞΟΡΜΗΣΗ, 11/6/78.

Όλα τα δημοσιεύματα, που αφορούν τα ιστορικά γεγονότα της εξεταζόμενης περιόδου, κινούνται στην ίδια πολιτική λογική, η οποία στόχευε, όχι μόνο στην λογική, αλλά και στο συναίσθημα, των αναγνωστών. Τα δημοσιεύματα αυτά ηρωοποιούν τους λαϊκούς αγωνιστές της ΕΑΜικής αντίστασης, που πάλεψαν για την ελευθερία της πατρίδας και την δημοκρατία, αλλά δεν νίκησαν, όχι γιατί δεν είχαν την δυνατότητα, αλλά γιατί έπεσαν θύματα του ιμπεριαλιστικού παράγοντα, της εξαρτημένης αστικής τάξης και της πολιτικής της έκφρασης, καθώς και της ανεπαρκούς πολιτικά, ηγεσίας τους. Τα δημοσιεύματα αυτού του τύπου, καταλήγουν, συνήθως, τονίζοντας τον ρόλο του ΠΑΣΟΚ, ως συνεχιστή αυτών των λαϊκών αγώνων και εκφραστή των οραμάτων εκείνης της γενιάς, το οποίο και αποτελεί ελπίδα για την δικαίωση των αγωνιστών και την εκπλήρωση των οραμάτων τους.

Οι παρεμβάσεις του Ανδρέα Παπανδρέου

Ο πρόεδρος του ΠΑΣΟΚ, Α. Παπανδρέου¹⁹⁰ σε ομιλίες και συνεντεύξεις του, έκανε στοχευμένες αναφορές σε θέματα σχετικά με την Εθνική Αντίσταση και την αναγνώριση της. Ο πρόεδρος του ΠΑΣΟΚ σε συνέντευξη τύπου¹⁹¹ που παραχώρησε (26/5/76) απάντησε σε ερώτηση δημοσιογράφου κατηγορώντας την κυβέρνηση της Ν.Δ. ότι, προσπαθεί να διχάσει τον λαό σε μια ώρα που χρειάζεται εθνική συσπείρωση και εθνική ανάταση και προσπαθεί να επαναφέρει τον μεγάλο διχασμό σε «εθνικόφρονες» και «μιάσματα». Σε άλλη ερώτηση της ίδιας συνέντευξης ο Α.Π. κατηγορεί την κυβέρνηση πως, με την συμπεριφορά της χωρίζει τα κόμματα του κοινοβουλίου σε «εθνικόφρονα και μη». Στην πρώτη ομιλία του για το νέο σύνταγμα¹⁹² (7/1/75) στηλιτεύει την ύπαρξη σε αυτό, ψηφίσματος του 1952 που προβλέπει την εκτόπιση, ως ποινή, για αδικήματα και επισημαίνει χαρακτηριστικά: «δεν μπορούμε να ξεκινάμε μια νέα εποχή διατηρώντας μέσα στο Σύνταγμα μας τα κατάλοιπα του Εμφύλιου πολέμου». Σε ανακοίνωσή του για το ίδιο θέμα τονίζει ότι, η διοικητική εκτόπιση αποτελεί κατάφορη παραβίαση των θεσμών της δημοκρατικής πολιτείας και ταυτίζεται ιστορικά με τις περιόδους του Εθνικού Διχασμού, του Εμφύλιου και της δικτατορίας¹⁹³. Στην συζήτηση στην βουλή για την καταδίκη του

¹⁹⁰ Στο εξής ο Παπανδρέου θα αναφέρεται ως Α.Π..

¹⁹¹ *ΕΞΟΡΜΗΣΗ*, 28/5/76.

¹⁹² Παπανδρέου Ανδρέας, *Η ΕΛΛΑΔΑ ΣΤΟΥΣ ΕΛΛΗΝΕΣ*, εκδ. Καρανάση, Αθήνα 1976, σελ. 54.

¹⁹³ Από το ΠΑΚ στο ΠΑΣΟΚ, λόγοι άρθρα συνεντεύξεις δηλώσεις του Ανδρέα Παπανδρέου, εθνική ανεξαρτησία λαϊκή κυριαρχία, εκδ Λαδιά, σελ. 378.

πραξικοπήματος της 21^{ης} Απριλίου¹⁹⁴ (14/1/75) ο Α.Π. απαντώντας στον υπουργό Δικαιοσύνης για μια τοποθέτηση του, περί της λειτουργίας της Δικαιοσύνης το 1944, δήλωνε πως, δεν μπορούμε να αντλούμε τέτοιου είδους συμπεράσματα από την μετακατοχική περίοδο και τον Εμφύλιο και επεσήμανε στην συνέχεια, πως δυστυχώς, η Ελλάδα είναι η μόνη χώρα στην Ευρώπη, η οποία δεν κατόρθωσε να τιμωρήσει τους δωσίλογους. Σημείωσε μάλιστα ότι, τουλάχιστον δέκα μέλη της χούντας προέρχονταν από τις τάξεις των δωσίλογων και των συνεργατών των Γερμανών. Για τους δωσίλογους και την σχέση τους με την δικτατορία των συνταγματαρχών επανέρχεται¹⁹⁵, λέγοντας ότι, ο λαός δεν ξεχνά πως, αν είχαν τιμωρηθεί οι δωσίλογοι της γερμανικής κατοχής, δεν θα υπήρχε η χούντα της 21^{ης} Απριλίου. Σε άλλη ομιλία του¹⁹⁶ επισημαίνει ότι, οι αγωνιστές της Αντίστασης, οι οποίοι πρόσφεραν ό,τι πιο πολύτιμο μπορούσαν και δεν έχουν αποκατασταθεί, οι δωσίλογοι δεν έχουν τιμωρηθεί, δεν έχει επέλθει κάθαρση και σε άλλο σημείο αναφέρει πως, λίγοι είναι οι χουντικοί που δεν έχουν δωσιλογικό παρελθόν. Επισημαίνει επίσης την προσπάθεια ανακατασκευής της ιστορίας του Εμφυλίου, μέσα από φιλοχουντικές και φιλοβασιλικές εφημερίδες και ανασύρεται ως φόβητρο, ο «μέγας κίνδυνος» του κομμουνισμού. Σε συνέντευξη τύπου στην Θεσσαλονίκη (7/12/75)¹⁹⁷ και σε ερώτηση δημοσιογράφου για τα μνημόσυνα των Δεκεμβριανών, που γιόρτασε πρόσφατα η κυβέρνηση, ο Α.Π. κατηγόρησε την κυβέρνηση ότι, χτίζει το νέο κομματικό κράτος της Δεξιάς πάνω σε τρία στοιχεία, την παλαιά Ε.Ρ.Ε., την χούντα και τους βασιλόφρονες και σε αυτή την κατεύθυνση, την εξυπηρετεί να αναζωπυρώνεται το κλίμα του Εμφυλίου. Η Δεξιά κυβερνούσε πάντα, είπε, ως μειοψηφία με ιδεολογικό όπλο τον αντικομμουνισμό και κατέληξε δηλώνοντας πως, το ΠΑΣΟΚ υποστηρίζει την γνήσια λήθη, καθώς και την επιστροφή των πολιτικών προσφύγων, όχι μόνο ως δικαίωση, αλλά και ως όρο για μια νέα πραγματική λαϊκή κυριαρχία.

Σε συνεστίαση των καλλιτεχνών του ΠΑΣΟΚ, που πραγματοποιήθηκε στο Χίλτον (27/1/78)¹⁹⁸ ο Α.Π. μίλησε για την ανάγκη ενότητας όλων των λαϊκών δυνάμεων και παρέθεσε δυο αποσπάσματα από το Δ. Γληνό, που αναφέρονταν στον παλλαϊκό χαρακτήρα του αγώνα των Ελλήνων και αυτή ακριβώς η παλλαϊκή ενότητα καθιστούσε τον αγώνα τους εθνικό και εθνικοαπελευθερωτικό. Στην συνέχεια έκανε

¹⁹⁴ Παπανδρέου Ανδρέας, *Η Ελλάδα στους Έλληνες*, ο.π, σελ. 61-62.

¹⁹⁵ Στο ίδιο, σελ. 229, (λόγος του Α.Π. στη Λάρισα 6/7/75).

¹⁹⁶ Στο ίδιο, σελ. 281 (ομιλία σε συγκέντρωση αγροτών στο Λουτράκι 8/11/75).

¹⁹⁷ Στο ίδιο, σελ. 300-301.

¹⁹⁸ *ΕΞΟΡΜΗΣΗ*, 27/1/78, τίτλος: «καλούμε τον λαό σε πλατειά εθνική ενότητα».

αναφορά στις αναλογίες των δυο περιόδων για να τονίσει την ανάγκη της ενότητας. Σε δήλωση του στην «Ε»¹⁹⁹ ο Α.Π. αναγνώρισε ως ρίζες του ΠΑΣΟΚ την προδικτατορική κεντροαριστερά και την Αριστερά, την γενιά που εκφράστηκε από τους Λαμπράκηδες και την ΕΔΗΝ και το ίδιο το ΠΑΣΟΚ εκφράζει την γενιά του Πολυτεχνείου και την Εθνική Αντίσταση και δήλωνε χαρακτηριστικά: «...αν κοιτάξει κανείς το ΕΑΜ, αν διαβάσει το βιβλίο του Γληνού «τι είναι και τι θέλει το ΕΑΜ», θα δει ότι δεν είναι μεγάλες οι διαφορές μας».

Επαναπατρισμός των πολιτικών προσφύγων

Το θέμα της επιστροφής των πολιτικών προσφύγων αναδεικνύεται με κάθε τρόπο σε όλη την διάρκεια από την μεταπολίτευση ως και την αναγνώριση της Εθνικής Αντίστασης. Ο «Α»²⁰⁰(6/75) δημοσιεύει ψήφισμα της ΕΦΕΕ για τους πολιτικούς πρόσφυγες. Το ψήφισμα καταγγέλλει την στάση της κυβέρνησης στο θέμα, χαρακτηρίζει ως εξευτελιστική και ταπεινωτική για τους πρόσφυγες την διαδικασία του ατομικού επαναπατρισμού και δήλωνε πως, θα σταθεί στο πλευρό των προσφύγων για μια συνολική και άμεση λύση για τον επαναπατρισμό τους. Αναφέρεται στους πολιτικούς πρόσφυγες, ως πρωτεργάτες της Εθνικής Αντίστασης, ατρόμητους στρατιώτες της δημοκρατίας, που με αυταπάρνηση έδωσαν τα πάντα για την ελευθερία και την ανεξαρτησία της πατρίδας.

Σε άρθρο στην «Ε»,²⁰¹ που υπογράφει ο Απόστολος Κακλαμάνης βουλευτής και μετέπειτα υπουργός των κυβερνήσεων του ΠΑΣΟΚ και πρόεδρος της βουλής, αναφέρεται στο θέμα των πολιτικών προσφύγων, με αφορμή την επίσκεψή του στην Ουγγαρία ως μέλος κοινοβουλευτικής επιτροπής. Αναφέρει ότι, ο Έλληνας πρέσβης απαγόρευσε την παρουσία σε δυο από τους διερμηνείς της κοινοβουλευτικής αποστολής, με την αιτιολογία ότι ήταν πολιτικοί πρόσφυγες. Μετά από αυτό, ο Α. Κακλαμάνης αρνήθηκε να παραστεί στην δεξίωση που παρέθεσε ο πρέσβης προς τιμήν της κοινοβουλευτικής αντιπροσωπίας. Ο Α. Κακλαμάνης αναφέρει ότι, είχε υποστηρίξει και στο παρελθόν στην συνταγματική επιτροπή και στην ολομέλεια της βουλής, την θέση του ΠΑΣΟΚ για την χωρίς όρους άμεση επιστροφή των πολιτικών προσφύγων. Ο ίδιος και οι βουλευτές Β. Πεντάρης, (ΕΔΗΚ) και Κ. Κάππος (ΚΚΕ) συναντήθηκαν με το Δ.Σ του συλλόγου Ελλήνων πολιτικών προσφύγων Ουγγαρίας

¹⁹⁹ ΕΞΟΡΜΗΣΗ, 9/3/80, τίτλος: «το ΠΑΣΟΚ μοναδικό φαινόμενο στον σοσιαλιστικό χώρο».

²⁰⁰ ΑΓΩΝΙΣΤΗΣ, Τεύχος 14, 6/75.

²⁰¹ ΕΞΟΡΜΗΣΗ, 16/7/76, τίτλος: «οι θέσεις του κινήματος για το θέμα των πολιτικών προσφύγων».

και συζήτησαν μαζί τους. Ο υπογράφων προσεγγίζει το θέμα των πολιτικών προσφύγων πρώτα από την ανθρωπιστική του πλευρά, περιγράφοντας το πόθο αυτών των ανθρώπων να επιστρέψουν στην πατρίδα τους αυτοί και, κυρίως, τα παιδιά τους. Παρουσιάζει την επιθυμία των νέων να βρεθούν στην πατρίδα, την οποία γνωρίζουν μόνο μέσω των πατρικών συγκινητικών διηγήσεων. Αναρωτιέται ποιο είναι το έγκλημα αυτών των ανθρώπων, που οι πιο πολλοί εγκατέλειψαν από φόβο τον τόπο τους, εν μέσω Εμφυλίου πολέμου. Στρέφεται κατά της κυβέρνησης και την κατηγορεί πως, ενώ έχει μισάνοιχτες τις πόρτες του Κορυδαλλού για τους κορυφαίους της χούντας και πολλοί χουντικοί και «εθνοπροδότες» κυκλοφορούν ελεύθεροι, αρνείται την επιστροφή των πολιτικών προσφύγων. Την κατηγορεί για σκλήρυνση της δεξιάς πολιτικής, για μισαλλοδοξία, και για διαίρεση στην λογική της «εθνικοφροσύνης». Γραφεί χαρακτηριστικά ότι, ο Καραμανλής δεν έχει αλλάξει ούτε «τρίχα ούτε γνώση», αλλά παραμένει ίδιος, παρά τον δημοκρατικό μανδύα που του έδωσε το 54% στις εκλογές. Τέλος, υπόσχεται αγώνα μέσα και έξω από το κοινοβούλιο για τον επαναπατρισμό των πολιτικών προσφύγων, που το μόνο κακό που έκαναν ήταν να δώσουν το αγωνιστικό παρόν στην Εθνική Αντίσταση.

Στον «Α»²⁰² (6/77) δημοσιεύεται στην στήλη χρονογράφημα άρθρο με τίτλο: «οδός Σέρνικα Νο 6. Λέσχη Πολιτικών Προσφύγων. Έκθεση φωτογραφίας». Ο υπογράφων ως «οδοιπόρος», περιγράφει την επίσκεψη του στην Σόφια στην λέσχη των Ελλήνων πολιτικών προσφύγων, όπου παρουσιάζονταν έκθεση φωτογραφίας, με θέμα τις περιπέτειες των προσφύγων. Παραθέτει απόψεις των προσφύγων για τον τρόπο που έφυγαν : «μέσα σε μια νύχτα χιλιάδες άνθρωποι αλλάξανε πατρίδα!», για τα παιδιά τους: «μορφώνουμε τα παιδιά μας τα καμαρώνουμε σαν άξιους συνεχιστές του αγώνα μας!», για την νοσταλγία της πατρίδας: «τα μάτια μας δακρύζουν, όταν ακούμε για την πατρίδα.... Διαβάζουμε με βουλιμία τις εφημερίδες... με πίκρα, με χαρά, με πίστη, τα μάτια μας πάντα κοιτούν τον νότο. ΤΗΝ ΠΑΤΡΙΔΑ ΜΑΣ, με προσδοκία, με λαχτάρα, ΝΑΙ ΑΠΑΙΤΟΥΜΕ ΤΟΝ ΕΠΑΝΑΠΑΤΡΙΣΜΟ ΜΑΣ...». Το άρθρο κλείνει με την έκφραση της ελπίδας ότι, «... σκάει το χαμόγελο ενός άλλου Ήλιου... απαρχή ενός ελπιδοφόρου μέλλοντος».

²⁰² ΑΓΩΝΙΣΤΗΣ, Τεύχος 49, 6/77.

Στην «Ε»²⁰³ σε άρθρο στην πρώτη σελίδα με τίτλο: «Ασφαλώς κάποιους ξέχασε ο κ. Τσάτσος» γίνεται κριτική για το χριστουγεννιάτικο διάγγελμα του πρόεδρου της δημοκρατίας Κ. Τσάτσου προς τους απόδημους Έλληνες. Ο συντάκτης επισημαίνει ότι, ο πρόεδρος ξέχασε να αναφερθεί στους πολιτικούς πρόσφυγες, που η δημοκρατία τους απαγορεύει να έρθουν στην πατρίδα τους, έστω για να ταφούν σε αυτήν, σε αυτούς που πολέμησαν για την ελευθερία της πατρίδας. Θεωρεί ότι, το πρόβλημα είναι πολιτικό, κοινωνικό και εθνικό και πρέπει να λυθεί και ζητά ευρύτερη κινητοποίηση για αυτόν τον στόχο.

Το αίτημα αναγνώρισης της «Εθνικής Αντίστασης»

Το αίτημα για την αναγνώριση της «Εθνικής Αντίστασης» εκφράζεται σταθερά από το ΠΑΣΟΚ. Το αίτημα αυτό, όσο πλησίαζαν οι εκλογές του 1981, μετατρέπεται σε δέσμευση του κόμματος για την εκπλήρωση του. Στον «Α»²⁰⁴ (5/79) στην στήλη «σημείωμα σύνταξης», βρίσκουμε άρθρο με τίτλο: «Να αναγνωριστεί η Εθνική Αντίσταση». Ξεκινώντας το άρθρο κατηγορεί την κυβέρνηση για τους προπηλακισμούς που δεχτήκαν εκπρόσωποι της ΠΕΕΑ και δήμαρχοι στις εορταστικές εκδηλώσεις για την επέτειο της 25^{ης} Μάρτιου²⁰⁵. Συνεχίζει γράφοντας ότι, υπάρχει ενότητα αγώνων του λαού με σταθμούς το 1821, την Αντίσταση, τους «Ανένδοτους», και το Πολυτεχνείο, μια ενότητα στόχων και ιδανικών, μια ενότητα που η κυβέρνηση δεν αποδέχεται και δεν αναγνωρίζει, όπως δεν αναγνωρίζει και την ΠΕΕΑ, την πανελλήνια οργάνωση των αγωνιστών της Εθνικής Αντίστασης, ενώ είναι αναγνωρισμένοι οι δωσίλογοι και οι μαυραγορίτες, τους οποίους χαρακτηρίζει αγαπημένα παιδιά της μεταπολεμικής Δεξιάς. Συνεχίζει γράφοντας ότι, η κυβέρνηση δεν αναγνωρίζει την Εθνική Αντίσταση, αλλά διοργανώνει «γιορτές μίσους», που καλλιεργούν την διαίρεση. Δηλώνει πως, ο λαός διαφυλάσσει και υπερασπίζεται τις ιστορικές του μνήμες και κλείνει : «η Αναγνώριση της Εθνικής Αντίστασης αποτελεί

²⁰³ *ΕΞΟΡΜΗΣΗ*, 30/12 79.

²⁰⁴ *ΑΓΩΝΙΣΤΗΣ*, Τεύχος 88, 5/79.

²⁰⁵ Επεισόδια σημειώθηκαν εναντίων εκπροσώπων των οργάνωσης της εθνικής αντίστασης, με επέμβαση της αστυνομίας, ώστε να μην καταθέσουν στεφάνια, αλλά και ενάντιον δημαρχών, με μηνύσεις και παραπομπές στα δικαστήρια. Στην «ΕΞΟΡΜΗΣΗ» 27/4/80 φιλοξενεί ρεπορτάζ για την εκδίκαση αυτής της υπόθεσης με κατηγορούμενους του δημάρχους Μενιδίου Βρεττό και Χαϊδαρίου Σκαμπά και εκπροσώπους της ΠΕΕΑ. Στην δίκη κατέθεσαν ως μάρτυρες υπεράσπισης ο πρόεδρος της ΚΕΔΚΕ Δ. Μπέης και ο πρόεδρος της τοπικής ένωσης δήμων Ν. Αττικής Β. Παπαδιονυσίου. Όλοι οι κατηγορούμενοι αθωώθηκαν.

παλλαϊκό αίτημα. Και τίποτα δεν μπορεί να αντισταθεί στη θέληση και την δύναμη του Λαού».

Τα κομματικά κείμενα

Η διακήρυξη της 3^{ης} Σεπτεμβρίου, αποτελεί το ιδρυτικό κείμενο του ΠΑΣΟΚ. Σύμφωνα με αυτήν το ΠΑΣΟΚ ορίζεται ως ένα εθνικό, λαϊκό, αριστερό, ριζοσπαστικό κίνημα. Το ύφος και ο πολιτικός του λόγος της διακήρυξης φανερώνει την πολιτική επιρροή του ριζοσπαστισμού, που είχε επικρατήσει στο Π.Α.Κ. εξωτερικού²⁰⁶, κατά την διάρκεια της δικτατορίας. Η πολιτική τοποθέτηση του ΠΑΣΟΚ, όπως αναλύεται στην διακήρυξη, συνιστά υπέρβαση των προδικτατορικών πολιτικών ταυτοτήτων, καθώς περιγράφει το κίνημα ως φορέα σοσιαλιστικών ιδεών, με όραμα τον σοσιαλιστικό μετασχηματισμό. Στόχος του κινήματος, σύμφωνα με την διακήρυξη, είναι μια ανεξάρτητη, σοσιαλιστική και δημοκρατική Ελλάδα. Το τετράπτυχο που συνοψίζει τις αρχές του ΠΑΣΟΚ στο ιδρυτικό του κείμενο είναι: «Εθνική Ανεξαρτησία - Λαϊκή Κυριαρχία - Κοινωνική Απελευθέρωση - Δημοκρατική Διαδικασία».

Στο κείμενο της διακήρυξης δεν υπάρχουν ρητές αναφορές στην περίοδο της Κατοχής, της Αντίστασης, του Εμφύλιου. Ο πρόεδρος και στελέχη του ΠΑΣΟΚ αναγνώριζαν όμως κοινούς στόχους και αρχές του κινήματος και του ΕΑΜ. Ο Α.Π. δήλωνε χαρακτηριστικά: «Η Διακήρυξη της 3^{ης} Σεπτεμβρίου δεν είναι μόνο ένα ιστορικό κείμενο, αλλά ταυτόχρονα και η πυξίδα στην καθημερινή πάλη για την «Αλλαγή». Είναι το πολιτικό πλαίσιο που συνενώνει τα οράματα και τους αγώνες της Εθνικής Αντίστασης, της γενιάς του Ανένδοτου και της γενιάς του Πολυτεχνείου.²⁰⁷» Σε ομιλία του²⁰⁸ ο Α.Π. διαπιστώνει πως, το ΠΑΣΟΚ και το ΕΑΜ δεν έχουν μεγάλες διαφορές και αναφέρει, ως διαφορά του εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα του ΕΑΜ με αυτόν του ΠΑΣΟΚ, ότι: «... δεν ήμαστε υπό φυσική κατοχή των Αμερικανών ή του ΝΑΤΟ είμαστε απλώς δορυφόροι». Πέρα από την Εθνική Ανεξαρτησία, που κατέχει κεντρική θέση και στα δυο ιδρυτικά κείμενα, αν και υπό διαφορετικές συνθήκες, η

²⁰⁶ Για το Π.Α.Κ. εξωτερικού, καθώς και για τις ομοιότητες του ιδρυτικού κειμένου του Π.Α.Κ. και των κειμένων του ΕΑΜ βλέπε στο αντίστοιχο κεφάλαιο.

²⁰⁷ Από την ομιλία του Α.Π., στην «ΕΞΟΡΜΗΣΗ» 3/9/83(κατά την διάρκεια της 10^{ης} συνόδου της Κ.Ε. του ΠΑΣΟΚ).

²⁰⁸ ΕΞΟΡΜΗΣΗ, 9/3/80.

Λαϊκή Κυριαρχία επίσης παρουσιάζεται ως βασική κοινή επιδίωξη. Στο «τι είναι και τι θέλει το ΕΑΜ²⁰⁹» γράφει ο Δ. Γληνός: «..(ο λαός να)... εξασκεί τα κυριαρχικά του δικαιώματα απεριορίστα και στον καιρό της ειρήνης». Βασικό «όπλο» για την Λαϊκή κυριαρχία θεωρεί η διακήρυξη της 3^{ης} του Σεπτεμβρίου την λαϊκή συμμετοχή: «Ήρθε η ώρα να περάσουμε από την παθητική αναμονή στην ενεργό λαϊκή παρουσία για τη διαμόρφωση του μέλλοντος της χώρας μας²¹⁰» αναφέρει, ενώ ο Γληνός γράφει: «...ο λαός που θέλει να ζήσει ελεύθερος και να είναι κύριος της μοίρας του, ξέρει πως πρέπει να παλέψει για να αποτινάξει όλες τις μορφές της σκλαβιάς και εξωτερικής και εσωτερικής» και σε άλλο σημείο αναφέρει ότι, το πολίτευμα θα αποφασιστεί μετά την απελευθέρωση και θα είναι λαοκρατία «σύμφωνα με την κυρίαρχη λαϊκή θέληση». Στη διακήρυξη του ΠΑΣΟΚ δηλώνεται: «Κάθε εξουσία πηγάζει από το Λαό, εκφράζει το Λαό και υπηρετεί το Λαό». Αλλά και η αποκατάσταση της κοινωνικής δικαιοσύνης με την κατάργηση των αντιδημοκρατικών μέτρων αναφέρεται ως κοινός στόχος. «Θα αποκατασταθούν αμέσως όλες οι λαϊκές ελευθερίες, ελευθερία του λόγου, του τύπου και της συγκέντρωσης και θα δοθεί γενική αμνηστία», γράφει ο Γληνός και στην διακήρυξη δηλώνεται: «Άμεση ακύρωση όλων των ανελεύθερων και καταπιεστικών έκτακτων μέτρων της χουντικής επταετίας, καθώς και των παρόμοιων νομοθετημάτων των προδικτατορικών κυβερνήσεων.... Η ελευθερία γνώμης και έκφρασης, η ελευθερία οργάνωσης για την επίτευξη συλλογικών σκοπών, στα πλαίσια του Συντάγματος, το απαραβίαστο των δικαιωμάτων του ατόμου, όχι μόνο κατοχυρώνονται συνταγματικά αλλά και προστατεύονται....»

Το ύφος του κειμένου της διακήρυξης αποπνέει μια «επαναστατική» διάθεση συνολικής αλλαγής της ελληνικής πραγματικότητας. Οι συντάκτες του κειμένου πίστευαν στην ανάγκη αυτής της ριζικής – ριζοσπαστικής αλλαγής, πίστευαν στην ανάγκη να γίνουν τομές και ρήξεις με στόχο την δημιουργία μιας Ελλάδας ανεξάρτητης, δημοκρατικής και σοσιαλιστικής. Η «επαναστατική» αυτή διάθεση ήταν διάχυτη σε μεγάλο μέρος της ελληνικής κοινωνίας και ειδικά της νεολαίας. Η πτώση της χούντας δεν έμοιαζε αρκετή και για το λόγο ότι αυτή δεν αποτέλεσε ένα δραματικό καταπιεστικό «διάλειμμα», αλλά μια συνέχεια ανελευθερίας, καταπίεσης,

²⁰⁹ Τα αποσπάσματα από το «τι είναι και τι θέλει το ΕΑΜ» αντλήθηκαν από το βιβλίο: Γιαννόπουλος Ευάγγελος, «η εθνική αντίσταση των Ελλήνων κατά των Γερμανών – Ιταλών και Βουλγάρων κατακτητών 1941-1944», ο. π, σελ. 119-125.

²¹⁰ Διακήρυξη της 3^{ης} Σεπτεμβρίου, <http://pasok.gr/diakhyryxh/>, (ανακτήθηκε 2/9/2020).

διώξεων και πολιτικής ανωμαλίας, που άρχισε μετά την απελευθέρωση από την γερμανική κατοχή. Η αίσθηση της δύναμης στα χέρια του λαού ήταν κοινή και στις δυο χρονικές περιόδους. Το ΕΑΜ αντίστοιχα πάλευε για την ελευθερία του λαού, όχι μόνο από τους Γερμανούς, αλλά και από όλους τους προϋπάρχοντες κοινωνικούς και πολιτικούς καταναγκασμούς, άλλωστε της Κατοχής προϋπήρχε η φασιστική δικτατορία του Μεταξά.

Τον Ιούνιο του 1975²¹¹ δημοσιεύεται στον «Α²¹²» κείμενο που ψηφίστηκε από στο προσυνέδριο του ΠΑΣΟΚ Ιταλίας (Μπολόνια 3/3/75) με τίτλο: «Πολιτική και Κοινωνική Ανασκόπηση της Ελλάδας από το 1821». Το πολύ ενδιαφέρον κείμενο για την περίοδο της Εθνικής Αντίστασης αναφέρει ότι, ο εθνικοαπελευθερωτικός αγώνας είχε ως στόχο την εθνική ανεξαρτησία, την λαϊκή κυριαρχία και την κοινωνική απελευθέρωση. Η επέμβαση όμως των Άγγλων και η πλαισίωση τους από την δωσίλογους και τους συνεργάτες των κατακτητών οδήγησε σε μια κατ' ευφημισμό δημοκρατία. Εμπόδισε έτσι το λαό να πάρει την τύχη του στα χέρια του και οδήγησε την χώρα στην ξένη εξάρτηση από τους ιμπεριαλιστές και το ΝΑΤΟ. Το μετεμφυλιακό κράτος παραδόθηκε στην Δεξιά, που ανήγαγε τον αντικομμουνισμό σε πατριωτική ιδεολογία. Κυνήγησε τους πραγματικούς πατριώτες της Εθνικής Αντίστασης και γέμισε φυλακές και ξερονήσια, ενώ τους συνεργάτες των Γερμανών, τους δωσίλογους, τους ταγματασφαλίτες, τους «τιποτόφρονες» όπως χαρακτηριστικά αναφέρει, τους αντάμειψε με κρατικές θέσεις και υπουργικούς θώκους. Αναφέρει επίσης την αντικατάσταση των Άγγλων από τους Αμερικάνους και τις παρεμβάσεις τους, που οδήγησαν τελικά στην δικτατορία των συνταγματαρχών. Φτάνοντας στο παρόν και στα αιτήματα για ανεξαρτησία και λαϊκή κυριαρχία παρουσιάζει την γενιά του Πολυτεχνείου, ως συνέχεια της γενιάς της Εθνικής Αντίστασης και τονίζει χαρακτηριστικά ότι το αίμα τους (της γενιάς της εθνικής αντίστασης) κυλάει στις φλέβες μας και επισημαίνει πως, οι στόχοι ήταν κοινοί, αντιιμπεριαλιστικοί και αντιμονοπωλιακοί και καλεί σε ενότητα και αγώνα μέχρι την τελική νίκη. Το κείμενο κλείνει ως εξής: «Ζήτω η Εθνική Αντίσταση του Λαού μας! Αναγνώριση της Εθνικής Αντίστασης - επαναπατρισμός των αγωνιστών πολιτικών προσφύγων. Ζήτω η αντιφασιστική αντιιμπεριαλιστική ενότητα του Λαού.»

²¹¹ ΑΓΩΝΙΣΤΗΣ, τεύχος . 11, 6/75.

Τα σημεία που μπορούμε να επισημάνουμε στο κείμενο αυτό, που αποτελεί ψηφισμένο κείμενο μια κορυφαίας κομματικής διαδικασίας, είναι ότι, αναγνωρίζει ως στόχους του κινήματος της Εθνικής Αντίστασης την εθνική ανεξαρτησία, την λαϊκή κυριαρχία και την κοινωνική απελευθέρωση, στόχους κοινούς με αυτούς του ΠΑΣΟΚ. Επίσης αποδίδει την ευθύνη της ήττας στους Άγγλους ιμπεριαλιστές, κατηγορεί την Δεξιά ότι, περιέθαλψε και ανάδειξε του συνεργάτες των Γερμανών σε πολιτικούς παράγοντες, ενώ τους πραγματικούς αγωνιστές τους οδήγησε σε φυσική και κοινωνική εξόντωση. Έθετε για πρώτη φορά τα δυο βασικά αιτήματα, που το ΠΑΣΟΚ θα αναδείκνυε σε όλη την περίοδο, την αναγνώριση της Εθνικής Αντίστασης και την επιστροφή των πολιτικών προσφύγων.

Η 2^η σύνοδος της Κ.Ε. του ΠΑΣΟΚ^{213 214} στην ιστορική της ανάλυση, αλλά και στις πολιτικές εκτιμήσεις για την δυναμική των άλλων κομμάτων, αναφέρεται στην Εθνική Αντίσταση και κυρίως στο ΕΑΜ, και στον Εμφύλιο, ως σημείο τομής στην πολιτική ιστορία της χώρας, αλλά και στην μετεμφυλιακή περίοδο. Τα λαϊκά κινήματα συνδέονται με ένα μακρύ νήμα που «...ενώνει τις κοσμογονικές φάσεις κινητικότητας και προοδευτισμού των λαϊκών δυνάμεων. Από την ΕΑΜική αντίσταση, τους ανένδοτους και δημοκρατικούς αγώνες της περιόδου 1961-67, στο Πολυτεχνείο, σαν κορυφαία έκφραση της πάλης ενάντια στη δικτατορία. Αυτή η κινητικότητα και ο προοδευτισμός μετά την μεταπολίτευση μορφοποιούνται κύρια πολιτικά και οργανωτικά με την αυτοοργάνωση του ΠΑΣΟΚ»²¹⁵. Όπως ήδη έχουμε διαπιστώσει, στον λόγο του ΠΑΣΟΚ το λαϊκό κίνημα της μεταπολίτευσης, αναφέρεται ως συνέχεια των λαϊκών κινήματων του παρελθόντος, που έχουν ως αφετηρία την συγκρότηση και την δράση του ΕΑΜ, συνεχίζονται με τους Ανένδοτους και την δράση της λαϊκής βάσης της Ε.Κ. και της Ε.Δ.Α. και φτάνουν ως την εξέγερση του Πολυτεχνείου. Ενδιαφέρον είναι επίσης, ότι η αυτοοργάνωση του ΠΑΣΟΚ ορίζεται ως διαδικασία με κινηματικά χαρακτηριστικά. Οι αναφορές συνεχίζονται στο κείμενο για την σημασία του Εμφυλίου και τον ρόλο της άρχουσας τάξης. «Είκοσι εννέα χρόνια μετά το τέλος του εμφυλίου πολέμου έχει χρεοκοπήσει και αποδυναμωθεί αισθητά η αντιδραστική ιδεολογία της «εθνικοφροσύνης» το

²¹³ *ΕΘΝΙΚΗ ΛΑΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ* δημοκρατική πολιτική δράση, συνεδρίαση της Κ.Ε. του ΠΑΣΟΚ, στις 25-26 Φλεβάρη 78, εκδόσεις Επιτροπή εκδόσεων Β1 /78 ΠΑΣΟΚ.

²¹⁴ Η πολιτική σημασία της 2^{ης} Συνόδου θα αναλυθεί σε ξεχωριστή ενότητα.

²¹⁵ *ΕΘΝΙΚΗ ΛΑΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ*, ο.π., σελ. 11-12.

οπλοστάσιο του αντικομμουνισμού»²¹⁶. Ο Εμφύλιος ορίζεται ως τομή της ιστορικής και πολιτικής διαδρομής, ως κύριο επιδραστικό γεγονός. «Η τάξη των κοτζαμπάσηδων δεν ηγήθηκε στην επανάσταση του 21 για τον ίδιο λόγο που δεν ηγήθηκε στην μεγαλειώδη αντίσταση ενάντια στους γερμανούς και ιταλούς κατακτητές».²¹⁷ Το συγκεκριμένο απόσπασμα επαναλαμβάνεται αυτούσιο και σε άλλες αναλύσεις κομματικών κειμένων και όχι μόνο. Εντάσσεται στην λογική της αντίθεσης μεγαλοαστικής τάξης - λαού - έθνους και στην απουσία εθνικής συνείδησης της μεγαλοαστικής τάξης, από την εποχή της επανάστασης του 1821, θεωρώντας, προφανώς, τον κοτζαμπάση πολιτικό και οικονομικό «πρόγονο» του μεγαλοαστού.

Η 5^η σύνοδος²¹⁸ της Κ.Ε. του ΠΑΣΟΚ (1979) για μαζική και πρωτοπόρα οργάνωση, περιέχει επίσης αρκετές αναφορές στο ιστορικό παρελθόν. Επισημαίνουμε ορισμένες αναφορές, που έχουν να κάνουν με την Εθνική Αντίσταση.

«Η μεγαλοαστική τάξη δεν έχει την δυνατότητα και την θέληση να προασπίσει τα κυριαρχικά δικαιώματα και την εθνική ανεξαρτησία της χώρας. Σε όλους τους αγώνες του έθνους ήταν απύσχα. Η τάξη των κοτζαμπάσηδων δεν ηγήθηκε στην επανάσταση του 1821 για τον ίδιο λόγο που δεν ηγήθηκε στην μεγαλειώδη αντίσταση ενάντια στους Γερμανούς και Ιταλούς κατακτητές»²¹⁹. Επισημαίνεται και σε αυτό το κείμενο ότι, η μεγαλοαστική τάξη δεν θέλει και δεν μπορεί να διαδραματίσει εθνικό ρόλο και τονίζεται η απουσία της από τους εθνικούς αγώνες και την Αντίσταση.

«Το ΠΑΣΟΚ σαν κίνημα ενσάρκωσε και έκφρασε αυθεντικά και ταξικά για πρώτη φορά, μετά το ΕΑΜ, τη λαογέννητη δημιουργική πρωτοβουλία με θέσεις και πολιτικό πρόγραμμα. Το ΠΑΣΟΚ έγινε πόλος συσπείρωσης πλατιών λαϊκών δυνάμεων με διαφορετική κομματική καταγωγή, αλλά με σταθερή φορά κοινωνικής συμπόρευσης²²⁰». Σε αυτό το απόσπασμα παρατηρούμε πως, γίνεται μια ευθεία αντιστοίχιση του ΕΑΜ με το ΠΑΣΟΚ στην βάση ότι και τα δυο είναι λαϊκά και ταξικά κινήματα, που ενσωματώνουν λαϊκές δυνάμεις από διαφορετικές κομματικές

²¹⁶ Στο ίδιο, σελ. 25.

²¹⁷ Στο ίδιο, σελ. 53.

²¹⁸ ΓΙΑ ΜΙΑ ΠΡΩΤΟΠΟΡΑ ΚΑΙ ΜΑΖΙΚΗ ΟΡΓΑΝΩΣΗ, συνεδρίαση της 5^{ης} Συνόδου της Κ.Ε. του ΠΑΣΟΚ, Β5/80, εκδόσεις ΠΑΣΟΚ.

²¹⁹ Στο ίδιο, σελ. 34.

²²⁰ Στο ίδιο σελ. 133.

προελεύσεις, με κοινούς κοινωνικούς και πολιτικούς στόχους. Σε όλο το διάστημα της μεταπολίτευσης, τέτοιου είδους συγκρίσεις μεταξύ του ΕΑΜ και του ΠΑΣΟΚ ήταν συχνές.

Το κείμενο αναφέρεται και στην δεκαετία του 1950 και συμπεραίνει πως, αυτή η δεκαετία προσδιορίζεται από την «αντιφασιστική αντίσταση και τον καταλυτικό ρόλο του ΕΑΜ, τον Εμφύλιο πόλεμο και το μετεμφυλιακό καθεστώς»²²¹. Τονίζει ότι, το ζητούμενο εκείνης της περιόδου ήταν να ενσωματωθεί πειθαρχημένα το ριζοσπαστικό – λαϊκό κίνημα στο πολιτικό σύστημα και να εκφραστεί από ένα αστικό κόμμα με αντιδεξιά και δημοκρατική κατεύθυνση, ώστε να ανακοπεί μια αυτόνομη πολιτική έκφραση του, στην λογική «μιας αστικής περιχαράκωσης των λαϊκών δυνάμεων»²²², σε αυτή τη λογική εντάσσει την δημιουργία της Ε.Κ., η εκλογική, πολιτική βάση της οποίας «πήγαζε» από τον δημοκρατικό χώρο, τον παλαιοκομματικό φιλελευθερισμό και από δυνάμεις που είχαν συνταθεί με το ΕΑΜ. «Η πολιτική σταθερά και η συνοχή της Ε.Κ. ξεπηδούσε από την βασική αντίθεση των δημοκρατικών δυνάμεων του ΚΕΝΤΡΟΥ τόσο κύρια απέναντι στο κράτος και παρακράτος και την διαχείριση της Δεξιάς, όσο και απέναντι στον, έστω αμβλυμένο κομμουνιστικό κίνδυνο».²²³ Το απόσπασμα παρουσιάζει ορισμένα ενδιαφέροντα στοιχεία. Το πρώτο αφορά την δεκαετία του 1950, που καθορίζεται από τα γεγονότα της Αντίστασης και του ΕΑΜ και την δυναμική που είχε προσλάβει το λαϊκό κίνημα δρώντας μέσα σε αυτό το πλαίσιο. Το δεύτερο είναι ότι, η Ε.Κ. περιλάμβανε στο σώμα της δυνάμεις του ΕΑΜ. Το τρίτο είναι ότι, η δημιουργία της Ε.Κ. ήταν η προσπάθεια του αστικού πολιτικού συστήματος να ενσωματώσει τις ριζοσπαστικές λαϊκές δυνάμεις, τροποποιώντας την κατεύθυνση τους και μεταλλάσσοντας τον δυναμισμό τους. Το τελευταίο είναι, η παρουσίαση της πολιτικής πρακτικής της Ε.Κ. που μπορεί να συνοψισθεί στον λεγόμενο διμέτωπο αγώνα ενάντια και στο μετεμφυλιακό δεξιό κράτος και παρακράτος και στον κομμουνισμό. Η άνοδος της ΕΔΑ στις εκλογές του 1958, όπως γνωρίζουμε είχε θορυβήσει τα αστικά κόμματα, αν και το κείμενο σε άλλο σημείο την χαρακτηρίζει αλματώδη, αλλά παροδική²²⁴.

Στο κείμενο της συνόδου, στην ανάλυση του για το ΚΚΕ και την λειτουργία του, υπάρχουν αρκετές αναφορές για την περίοδο που εξετάζουμε. «...Στην ιστορία

²²¹ Στο ίδιο, σελ. 141.

²²² Στο ίδιο, σελ. 141.

²²³ Στο ίδιο, σελ. 142.

²²⁴ Στο ίδιο, σελ. 140.

του το ΚΚΕ ήρθε για πρώτη φορά σε «οργανική ζεύξη» με τις ριζοσπαστικοποιημένες μάζες την εποχή της αντιφασιστικής αντίστασης του ΕΑΜ²²⁵». Αποδίδει στο ΚΚΕ την πρωτοβουλία για την συγκρότηση, μαζί με άλλα σοσιαλιστικά, δημοκρατικά κόμματα και κινήσεις, (ΕΛΔ, ΑΚΕ κ.ά) του ΕΑΜ. Παραδέχεται ότι, το ΚΚΕ έκφρασε την πατριωτική αφύπνιση και αγωνιστικότητα των μαζών, κατά την περίοδο της Κατοχής, αλλά και μετά την απελευθέρωση του 1944 και κατά την περίοδο και το τέλος του Εμφυλίου. Χαρακτηρίζει εκείνες τις χρονικές στιγμές, ως φάσεις με ηρωισμούς και θυσίες, αλλά και με θεμελιώδη λάθη. Θεώρει πως, ο πολιτικός δεσμός κόμμα (ΚΚΕ) - μάζες αποδυναμώθηκε, αλλοιώθηκε, μπήκε σε κρίση και ακυρώθηκε. «Το ΚΚΕ γενικά και η ΕΔΑ σαν υπαρκτή και μαχόμενη πραγματικότητα, για αντικειμενικούς λόγους (μετεμφυλιακό καθεστώς) και υποκειμενικούς λόγους (λάθη και αντιφάσεις θέσεων, γραμμής) περιχαράκώθηκε σε ένα κλειστό, πολιτικά, κοινωνικά και εκλογικά σύνολο²²⁶». Στο κείμενο γίνεται η εκτίμηση πως, τα λάθη του ΚΚΕ οδήγησαν στην περιθωριοποίησή του και την απομάκρυνση από αυτό, δυνάμεων που είχαν συμμετοχή στο ΕΑΜ.²²⁷

Το κείμενο αναφέρεται στον ρόλο του ΠΑΣΟΚ στην πολιτική συγκυρία της μεταπολίτευσης και τονίζει χαρακτηριστικά ότι: «Μετά 30 χρόνια από την ίδρυση του ΕΑΜ η κινητικότητα και ο ριζοσπαστισμός των λαϊκών δυνάμεων συναντήθηκαν και εμποτίστηκαν με τις ιδέες του μαρξισμού και του σοσιαλισμού σε μια νέα ιστορική, πολιτική και κοινωνική σύνθεση και έκφραση μέσα από την «λαογέννητη» δημιουργία του ΠΑΣΟΚ, Μετά την ίδρυση του ΠΑΣΟΚ ο ριζοσπαστισμός των μαζών κινήθηκε και εκφράστηκε αυτόνομα όχι μόνο από τα αστικά κόμματα, αλλά και με ριζική αποσύνδεση με τον μηχανισμό της παραδοσιακής αριστεράς».²²⁸ Η αποστολή του σοσιαλιστικού ΠΑΣΟΚ, σύμφωνα με το κείμενο, ήταν να δώσει την ευκαιρία να εκφραστεί ο ριζοσπαστισμός των λαϊκών μαζών, έξω και πέρα από τα αστικά κόμματα και τα κόμματα της παραδοσιακής αριστεράς.

Η έλλειψη διαχρονικής ταύτισης και αντιστοίχισης του ΠΑΣΟΚ με άλλους μητρικούς κομματικούς μηχανισμούς δεν σημαίνει, αναφέρει το κείμενο, πως είναι ασύνδετο με την παράδοση και την ιστορία των λαϊκών αγώνων. «Το ΠΑΣΟΚ συγκροτήθηκε πέρα από την κοινωνική και με την πολιτική και ιδεολογική σύνθεση

²²⁵ Στο ίδιο, σελ. 155.

²²⁶ Στο ίδιο, σελ. 155.

²²⁷ Στο ίδιο, σελ. 144.

²²⁸ Στο ίδιο, σελ. 156-7.

και την παράλληλη διαμόρφωση τριών ιδεολογικών ρευμάτων μέσα στην ελληνική κοινωνία. Αυτά τα τρία ρεύματα αντανakλούν τρεις διαφορετικές χρονικές φάσεις, τρεις διαφορετικές μορφές πάλης και αγωνιστικές εμπειρίες και τρεις διαφορετικές γενιές. αυτά τα τρία ρεύματα που μέσα στην δίνη των 40 τελευταίων χρόνων με έντονες πολιτικές και κοινωνικές διαδικασίες συμπορεύτηκαν, συνεκφράστηκαν, συναγωνίστηκαν και τελικά ΕΝΟΠΟΙΗΘΗΚΑΝ, είναι το τελικό ρεύμα της εθνικής και εαμικής αντίστασης, το λαϊκό ρεύμα της μετεμφυλιακής περιόδου των δυο ανένδοτων της Ε.Κ., και τους ευρύτερους δημοκρατικούς αγώνες κάτω από τις σημαίες της Ε.Κ. και της ΕΔΑ, το λαϊκό ρεύμα της πολύμορφης αντίστασης ενάντια στην δικτατορία με αποκορύφωμα το Πολυτεχνείο²²⁹». Σε άλλο σημείο αναφέρει πως, η ιστορική σύνθεση και σύμπτωση των ρευμάτων αυτών, σε μια αδιάσπαστη και ομοιογενή πολιτική ενότητα, ενσαρκώθηκε από το ΠΑΣΟΚ. Τονίζει επίσης ότι, η ήττα και η διάλυση της εθνικής και ΕΑΜικής αντίστασης και ο Εμφύλιος λειτούργησαν σαν υποθήκη και προέκταση για τα άλλα κινήματα. που ακολούθησαν.²³⁰ Στην αφήγηση του ΠΑΣΟΚ για τις ιστορικές και πολιτικές καταβολές του, είχε παγιωθεί η σύνδεση των λαϊκών κινήματων μέσα από τρεις διαδοχικές γενιές. Ως αφετηρία αυτής κινηματικής λαϊκής πορείας, θεωρεί, την ΕΑΜική αντίσταση. Το ΠΑΣΟΚ λειτουργεί ως νέο κόμμα, χωρίς κομματικές καταβολές, άρα χωρίς ευθύνες και λάθη που στοιχειώνουν το παρελθόν. Χωρίς κομματικές καταβολές, αλλά με ισχυρή σύνδεση, ιστορική, κοινωνική, πολιτική και ιδεολογική με τους λαϊκούς μαζικούς αγώνες της γενιάς της Εθνικής Αντίστασης, των Ανένδοτων, του Πολυτεχνείου. Αυτές οι γενιές και αυτοί οι αγώνες εκφράζονται μέσα από το ΠΑΣΟΚ. Δεν είναι «μπορετό» να υποκατασταθεί από κανένα «ΕΑΜογενές» σχήμα που θα στοχεύει στην ιστορική μνήμη και την συναισθηματική φόρτιση.²³¹

Το 1981, πριν από τις εκλογές, δημοσιοποιείται η διακήρυξη της κυβερνητικής πολιτικής²³² του ΠΑΣΟΚ, που τιτλοφορείται ως «συμβόλαιο με το λαό». Αποτελεί το αναλυτικό σχέδιο της διακυβέρνησης από το ΠΑΣΟΚ ανά τομείς. Στην εισαγωγή του κειμένου²³³ διαβάζουμε: «Μέρα με τη μέρα, μάζες που χρόνια

²²⁹ Στο ίδιο, σελ. 161-162.

²³⁰ Στο ίδιο, σελ. 162.

²³¹ Στο ίδιο, σελ. 158.

²³² ΔΙΑΚΗΡΥΞΗ ΚΥΒΕΡΝΗΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ, *συμβόλαιο με το λαό*, εκδόσεις ΚΕΜΕΔΙΑ ΠΑΣΟΚ 1981.

²³³ Στο ίδιο, σελ. 8.

ολόκληρα βρίσκονταν εγκλωβισμένες στη Δεξιά, χωρίς να της ανήκουν κοινωνικά, πυκνώνουν τις γραμμές των μελών, των φίλων και των οπαδών του κινήματος. Ταυτόχρονα συνεχίζεται η συσπείρωση στο ΠΑΣΟΚ αγωνιστών από την εθνική αντίσταση, τους ανένδοτους και την γενιά του Πολυτεχνείου. Έτσι δικαιώνεται περίτρανα η στρατηγική της ΕΘΝΙΚΗΣ ΛΑΙΚΗΣ ΕΝΟΤΗΤΑΣ, που αποτελεί αναγκαιότητα για το Έθνος και το Λαό μας». Στο συγκεκριμένο απόσπασμα τονίζεται η αναγκαιότητα της Ε.Λ.Ε., αλλά και η αποτελεσματικότητα της στην απαραίτητη, εκλογικά, αμφίπλευρη διεύρυνση.

Προχωρώντας στην ανάλυση των θέσεων και στην ενότητα «δικαιώματα του πολίτη»²³⁴ αναφέρονται μια σειρά δεσμεύσεων του κινήματος.

«Καταργούνται όλες οι διακρίσεις που χωρίζουν απαράδεκτα τους Έλληνες σε πολίτες πρώτης και δεύτερης κατηγορίας ανάλογα με την ιδεολογική τοποθέτηση, τις πολιτικές τους πεποιθήσεις ή την συνδικαλιστική δραστηριότητα.»

«οι φάκελοι καταστρέφονται»²³⁵»

«θα προχωρήσουμε άμεσα στην αναγνώριση της Εθνικής Αντίστασης αποδίδοντας στο λαό την πρόσφατη ιστορία και το μεγαλείο του εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα. Η πράξη αυτή αποτελεί ταυτόχρονα εκπλήρωση στοιχειώδους καθήκοντος και ελάχιστο φόρο τιμής στα θύματα για Ελευθερία και Εθνική Ανεξαρτησία.»

«Συνολική και δίκαιη και άμεση λύση θα δοθεί στο θέμα των πολιτικών προσφύγων, λύση που δεν μπορεί να είναι άλλη από την ελεύθερη επιστροφή στην πατρίδα για όποιον το επιθυμεί. Παράλληλα η κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ θα μεριμνήσει, ώστε μέσα από διακρατικές συμφωνίες να λυθούν τα θέματα μεταφοράς των δικαιωμάτων των προσφύγων στη χώρα μας. Ταυτόχρονα με ειδικά μέτρα θα ενισχυθούν κοινωνικά και οικονομικά οι επαναπατριζόμενοι, για να μπορέσουν να ενταχθούν χωρίς εμπόδια στη ζωή της πατρίδας.»

«Καταργούνται άμεσα οι «γιορτές μίσους» που διαιωνίζουν του παλιούς διχασμούς και τα πάθη για να εξυπηρετούν την πολιτική της Δεξιάς, πολιτική διαίρεσης του

²³⁴ Στο ίδιο,, σελ. 43-44.

²³⁵ Στην ιστορία των φακέλων κοινωνικών φρονημάτων έως την τελικά καταστροφή τους, αναφέρεται αναλυτικά το βιβλίο του Βαγγέλη Καραμανωλάκη, «Ανεπιθύμητο παρελθόν» οι φάκελοι κοινωνικών φρονημάτων στο 20^ο αι. και η καταστροφή τους, εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 2019.

Λαού μας. Ο Ελληνικός Λαός έχει οριστικά καταδικάσει αυτή την πολιτική της Δεξιάς.»

Η διακήρυξη της κυβερνητικής πολιτικής του ΠΑΣΟΚ περιλαμβάνει όλα εκείνα τα βασικά στοιχεία, που το κίνημα είχε αναδείξει όλο το προηγούμενο διάστημα. Βασική εξαγγελία ήταν η κατάργηση των διακρίσεων των πολιτών, που ίσχυαν από το τέλος του Εμφύλιου, διακρίσεις που βασίζονταν στην ιδεολογική και πολιτική τοποθέτηση των πολιτών. Μια μεγάλη μερίδα των πολιτών είχε υποστεί τις συνέπειες αυτών των διακρίσεων και το ΠΑΣΟΚ, δεσμεύεται να τις καταργήσει. Να τονίσουμε εδώ ότι, ένα τέτοιο έργο ήταν τιτάνιο, καθώς το πλέγμα αυτών των διακρίσεων είχε απλωθεί σε όλο το φάσμα της δημόσιας διοίκησης, του στρατού και των σωμάτων ασφαλείας και επηρέαζε όλους τους τομείς της ζωής στην χώρα. Δεν ήταν ένα εγχείρημα που θα μπορούσε να επιτευχθεί απλώς με μια νομοθετική ρύθμιση ή ένα πλέγμα νόμων, αλλά απαιτούσε μια συνολικότερη αλλαγή νοοτροπιών, που είχαν ριζώσει, τόσο στο σύνολο της κρατικής λειτουργίας, όσο και στην κοινωνία. Η κοινωνική δυναμική της μεταπολίτευσης καθιστούσε το εγχείρημα εφικτό, αλλά όχι εύκολο. Η κατάργηση των «γιορτών μίσους» και των φακέλων, ήταν βήματα προς αυτή την κατεύθυνση. Ήταν επίσης βήμα προς την συμφιλίωση και την λήθη και την αποκατάσταση της κοινωνικής ειρήνης. Ειρήνη, που δεν μπορούσε να υπάρξει όσο υπήρχαν τέτοιου είδους πρακτικές, που διατηρούσαν τις πληγές ανοιχτές. Η μεγαλύτερη συμβολική, αλλά και ουσιαστική πράξη προς αυτή την κατεύθυνση ήταν φυσικά η αναγνώριση της Εθνικής Αντίστασης, η αποκατάσταση της ιστορικής συνέχειας και η δικαίωση των αγώνων της Εθνικής Αντίστασης. Το ΠΑΣΟΚ δεσμεύτηκε για αυτό στην διακήρυξη της κυβερνητικής του πολιτικής. Όπως δεσμεύτηκε για την λύση του προβλήματος των πολιτικών προσφύγων, που όχι μόνο θα επέστρεφαν, αλλά και θα εξασφαλιζονταν όλες οι κατάλληλες συνθήκες, κοινωνικές και οικονομικές για την ομαλή τους ένταξη.

Εθνική Λαϊκή Ενότητα (Ε.Λ.Ε)

Η 2^η σύνοδος της Κ.Ε.²³⁶ (25-26/2/1978) ήταν κομβικής σημασίας για την μετέπειτα πορεία του ΠΑΣΟΚ, προς στις εκλογές του 1981, μιας και σε αυτή υιοθετήθηκε η στρατηγική της Εθνικής Λαϊκής Ενότητας (Ε.Λ.Ε.) και της

²³⁶ ΕΘΝΙΚΗ ΛΑΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ δημοκρατική πολιτική δράση, συνεδρίαση της Κ.Ε. του ΠΑΣΟΚ, στις 25-26 Φλεβάρη 78, εκδόσεις Επιτροπή εκδόσεων Β1 /78 ΠΑΣΟΚ.

δημοκρατικής πολιτικής δράσης. Η θεμελιώδης αντίληψη πάνω στην οποία βασίστηκε η Ε.Λ.Ε. είναι ότι, η βασική αντίθεση στην χώρα, σε εθνικό και κοινωνικό επίπεδο, εντοπίζεται ανάμεσα στο σύνολο του εργαζόμενου λαού και της μεγαλοαστικής τάξης. Υπάρχει ανάμεσα στα δυο αυτά αντίθετα μέρη, πλήρης διαφοροποίηση στους εθνικούς και κοινωνικούς στόχους.

Η μεγαλοαστική τάξη δεν έχει και δεν είχε ποτέ, εθνική συνείδηση, δεν υπερασπίστηκε ποτέ την εθνική ανεξαρτησία και τα κυριαρχικά δικαιώματα, λειτουργεί ως εντολοδόχος του καπιταλιστικού κεφαλαίου και του ιμπεριαλισμού, με την πολιτική της έκφραση, που είναι η Δεξιά, ασκεί αυταρχική και αντιδημοκρατική πολιτική, με σκοπό να διατηρήσει και να αυξήσει τα κέρδη της, χειραγωγώντας και καταστέλλοντας το λαϊκό μαζικό κίνημα, συντηρώντας και αναπαράγοντας την υποτέλεια.

Ο εργαζόμενος λαός είναι μια πλατιά συμμαχία στρωμάτων και τάξεων, την οποία αποτελούν εργάτες, αγρότες, υπάλληλοι, μισθωτοί, επαγγελματίες, βιοτέχνες, διανοούμενοι, μικροί και μεσαίοι επιχειρηματίες, νεολαία, όλοι οι μη προνομιούχοι Έλληνες²³⁷. Υπάρχουν οι κατάλληλες συνθήκες για την πάλη των λαϊκών δυνάμεων ενάντια στην κυριαρχία και την ηγεμονία της άρχουσας τάξης, η οποία παρουσιάζει αδυναμία να ενσωματώσει πολιτικά και οργανωτικά το λαϊκό κίνημα. Το λαϊκό κίνημα μπορεί και παίρνει πρωτοβουλίες σε πολιτικό, κοινωνικό, εθνικό επίπεδο, χαράσσοντας άλλη πολιτική, κόντρα στην αυταρχική και αντιλαϊκή πολιτική της Δεξιάς και του μεγάλου κεφαλαίου. Το λαϊκό κίνημα ερχόμενο σε ρήξη με την πολιτική αυτή, οδεύει σταθερά προς την εξουσία, μέσα από την πολιτική ανασύνθεση και ενοποίηση αυτών των μαζών. Κύριος φορέας που εκφράζει αυτό μπλοκ των λαϊκών δυνάμεων είναι το ΠΑΣΟΚ.

Το ΠΑΣΟΚ προωθεί την στρατηγική της Ε.Λ.Ε. και της δημοκρατικής πολιτικής δράσης και απευθύνεται στις μεγάλες λαϊκές μάζες και τις καλεί να ξεπεράσουν κληρονομικές κομματικές εξαρτήσεις και προκαταλήψεις και να συσπειρωθούν στο παλλαϊκό πατριωτικό κίνημα για την εθνική ανεξαρτησία και την εδαφική ακεραιότητα, την δημοκρατία και το εκδημοκρατισμό των θεσμών και του κρατικού μηχανισμού και προοπτικά για την σοσιαλιστική αλλαγή. Με συσπείρωση

²³⁷ Στο σημείο αυτό το ΠΑΣΟΚ διαφοροποιείται σε σχέση με το ΚΚΕ αρνούμενο να δεχτεί την πρωτοπορία της εργατικής τάξης, θεωρώντας την τμήμα των κυριαρχούμενων κοινωνικών τάξεων και στρωμάτων και όχι μεγάλη πλειοψηφία, Ασημακόπουλος Β, «Πρώτη φορά Αριστερά», ο.π, σελ. 232.

και διεκδικητική αγωνιστική παρέμβαση, το μαζικό κίνημα, παλεύει για κοινωνική αλλαγή. Σύμφωνα με το κείμενο, το ΠΑΣΟΚ αγωνίζεται για ριζική αλλαγή, βασιζόμενο στο ξεκάθαρο πρόγραμμα του, που στόχο έχει να συσπειρώσει πολιτικά την συντριπτική πλειοψηφία του λαού, να απομονώσει τις αντιδραστικές δυνάμεις και να συρρικνώσει τις συντηρητικές. Αυτή η διαδικασία συσπείρωσης των μη προνομιούχων Ελλήνων, είναι μια διαδικασία με στόχο το πέρασμα στον σοσιαλισμό. Σε αυτή την διαδικασία συσπείρωσης και πάλης απαιτείται η συμμετοχή όλων των δημοκρατικών δυνάμεων, χωρίς ηγεμονισμούς και στην κατεύθυνση αυτή θα παλέψει το ΠΑΣΟΚ.

Η σπουδαιότητα των αποφάσεων της 2^{ης} συνόδου έγκειται πρωτίστως στην αναγωγή των «μη προνομιούχων» Ελλήνων, σε βασικό πολιτικό υποκείμενο της «Αλλαγής», αλλά και στην οριοθέτηση του πολιτικού και εκλογικού ακροατηρίου του ΠΑΣΟΚ. Η συντριπτική πλειοψηφία του ελληνικού λαού μπορούσε να αναγνωρίσει τον εαυτό της στο ευρύ φάσμα των «μη προνομιούχων». Η οριοθέτηση αυτή του λαού, των «μη προνομιούχων», που αναγορεύεται σε πολιτικό υποκείμενο, ως αντιθετικό ζεύγος με την μεγαλοαστική τάξη, την οποία συνδέει με την Ν.Δ. και την Δεξιά διαχρονικά, ήταν κομβικής σημασίας για τις επερχόμενες εκλογικές αναμετρήσεις, και λειτουργούσε, ουσιαστικά, ως προσκλητήριο πολιτικής συστράτευσης σε ευρύτερες κοινωνικές ομάδες. Το ΠΑΣΟΚ επιχειρεί να συρρικνώσει το πολιτικό και εκλογικό ακροατήριο της Ν.Δ., αποδίδοντας της ταξικά χαρακτηριστικά, ασύμβατα με αυτά των «μη προνομιούχων». Από την σύνοδο αυτή και μετά ο όρος «μη προνομιούχος» Έλληνας^{238, 239} κυριαρχεί στον πολιτικό λόγο του ΠΑΣΟΚ²⁴⁰. Αυτό το μπλοκ δυνάμεων, οι μη προνομιούχοι Έλληνες²⁴¹, πρέπει να εστιάσουν σε αυτά τα κοινά χαρακτηριστικά, στις κοινές επιδιώξεις, στα κοινά συμφέροντα και να εγκαταλείψουν τις κομματικές διαιρέσεις, που βασίζονται σε κληρονομικές καταβολές και στερεότυπα, πρέπει, δηλαδή, να κυριαρχήσει η Εθνική Λαϊκή Ενότητα. Ο κοινός αγώνας έχει ως στόχο την αλλαγή των υφιστάμενων οικονομικών, πολιτικών και κοινωνικών συσχετισμών προς το συμφέρον των «μη

²³⁸ ΕΞΟΡΜΗΣΗ, 27/1/78 η πλατειά συμμαχία όλων των εργαζομένων, όλων των μη προνομιούχων Ελλήνων στο: «Καλούμε όλο το λαό σε πλατειά εθνική ενότητα».

²³⁹ Ουσιαστικά καθιερώνεται ο όρος αν και είχε χρησιμοποιηθεί και σε προηγούμενα κομματικά κείμενα όπως στην εισήγηση του Α.Π., στην πρώτη συνέλευση της πρώτης Κ.Ε. (13/4/76).

²⁴⁰ ΕΞΟΡΜΗΣΗ, 6/9/81, αναφορά για την λειτουργία και τους στόχους της Ε.Λ.Ε., στο άρθρο με τίτλο: «ΑΛΛΑΓΗ ΕΔΩ ΚΑΙ ΤΩΡΑ».

²⁴¹ ΕΞΟΡΜΗΣΗ, 9/3/80, η δήλωση του Α.Π., στο: «το ΠΑΣΟΚ μοναδικό φαινόμενο στον σοσιαλιστικό χώρο».

προνομιούχων», δηλαδή του λαού και παραπέρα του έθνους, μιας και οι έννοιες «λαϊκό» και «εθνικό» ταυτίζονται στον πολιτικό λόγο του ΠΑΣΟΚ. Το ΠΑΣΟΚ συνδέει επίσης την ΕΛΕ με το αίτημα της αναγνώρισης της ενιαίας Εθνικής Αντίστασης με σκοπό την συμβολοποίησή της, ως ενωτικού παράγοντα του λαού, σε αντίθεση με την Ν.Δ., που κατά το ΠΑΣΟΚ, προτιμά την διαίρεση του Εμφύλιου, και την λειτουργία του ως διασπαστικού παράγοντα της λαϊκής ομοψυχίας, δηλαδή της Ε.Λ.Ε..

Από την προεκλογική περίοδο του 1981 έως την αναγνώριση

Η προεκλογική ομιλία του Α.Π. στο Σπόρτινγκ²⁴² σε 3.000 στελέχη του ΠΑΣΟΚ από όλη την Ελλάδα, ουσιαστικά σηματοδοτεί την έναρξη της προεκλογικής περιόδου. Ο Α.Π., δηλώνει αισιόδοξος για την νίκη του ΠΑΣΟΚ στις εκλογές μια νίκη που θα ήταν του ελληνικού λαού. Θεωρεί πως το ΠΑΣΟΚ είναι το κίνημα που έδωσε ξανά την ιστορική ταυτότητα στις δημοκρατικές δυνάμεις του τόπου, δυνάμεις που έδωσαν μάχες, αλλά δεν χάρηκαν την «Αλλαγή», και αποδίδει γι' αυτό ευθύνες στο κράτος της Δεξιάς και τα ιστορικά λάθη της καθοδήγησης του λαϊκού κινήματος.. Αναφέρει ότι, στο ΠΑΣΟΚ συμπορεύονται και ενοποιούνται τρεις γενιές, οι γενιές της Εθνικής Αντίστασης των Ανένδοτων και του Πολυτεχνείου. Για την μισαλλοδοξία της Δεξιάς λέει: « Γι' αυτό να βροντοφωνάξουμε όχι στο μήνυμα μισαλλοδοξίας, όχι στο μήνυμα διχασμού. Ναι στο μήνυμα ενότητας και συμφιλίωσης του λαού» και δηλώνει πως, το ΠΑΣΟΚ θ' αναγνωρίσει την Εθνική Αντίσταση. Στην ομιλία του στην Εύβοια²⁴³ δήλωσε χαρακτηριστικά ότι, με το ΠΑΣΟΚ στην κυβέρνηση δεν θα χωρίζονται πια οι πολίτες σε «εθνικόφρονες» και μη, θα καταργηθούν οι «γιορτές μίσους» και θα αναγνωριστεί και τιμηθεί η Εθνική Αντίσταση. Σε όλες τις προεκλογικές ομιλίες του Α.Π. υπάρχουν αναφορές για την αναγνώριση της Αντίστασης. Στο διάστημα αυτό, αλλά και στη συνέχεια. Το μήνυμα που εκπέμπεται, είναι μήνυμα συμφιλίωσης και λήθης, μήνυμα ενότητας και όχι διαίρεσης του λαού. Η ενιαία Εθνική Αντίσταση εκφράζει αυτή την ενότητα στο λόγο του Α.Π. Στην Έδεσσα²⁴⁴, σε προεκλογική του ομιλία, ο Α.Π. επανέλαβε ότι, το ΠΑΣΟΚ εκφράζει τις γενιές της Εθνικής Αντίστασης, των δυο Ανένδοτων, του Πολυτεχνείου και η λαϊκή συμμετοχή είναι θεμέλιο του αγώνα του ΠΑΣΟΚ για να

²⁴² ΕΞΟΡΜΗΣΗ, 6/9/81 τίτλος: « ΑΛΛΑΓΗ ΕΔΩ ΚΑΙ ΤΩΡΑ».

²⁴³ ΕΞΟΡΜΗΣΗ, 13/9/ 81 τίτλος : «ο λαός της Ευβοίας βροντοφώναξε ΑΝΔΡΕΑ ΕΙΣΑΙ Ο ΠΡΩΘΥΠΟΥΡΓΟΣ».

²⁴⁴ ΕΞΟΡΜΗΣΗ, 19/9/81.

φύγει η Δεξιά, που κρατούσε για χρόνια το λαό στην γωνία και δήλωσε: «ήρθε η ώρα του λαού». Στην Κοζάνη²⁴⁵ ο Α.Π. χαρακτήρισε μαύρη κηλίδα της Ευρώπης το γεγονός ότι, η Ελλάδα είναι η μόνη χώρα που δεν έχει αναγνωρίσει την Εθνική Αντίσταση και το ΠΑΣΟΚ θα το κάνει. Αναφερόμενος στο θέμα των πολιτικών προσφύγων δήλωσε ότι, άμεσα, με νόμο θα κάνει δυνατή την επιστροφή τους. Στο Βόλο²⁴⁶ επανέλαβε την δέσμευση του για την αναγνώριση της Εθνικής Αντίστασης, την επιστροφή των προσφύγων, την κατάργηση των φακέλων. Τόνισε ότι, η Δεξιά είχε ταυτίσει το κόμμα με το κράτος, το ρουσφέτι και την ευνοιοκρατία. Έκλεισε την ομιλία του εκφράζοντας την πεποίθηση πως, στις 19 του Οκτώβρη, το ΠΑΣΟΚ θα είναι αυτοδύναμο στην κυβέρνηση και ο λαός πανίσχυρος στην εξουσία. Αμέσως μετά τις ομιλίες του σε Τρίκαλα και Καρδίτσα ο Α.Π. απαντώντας σε ερώτηση για την επιστροφή των πολιτικών προσφύγων, ξεκαθάρισε ότι, πρέπει να καταργηθεί το απαράδεκτο αυτό καθεστώς και υπάρχει η πολιτική βούληση για την επιστροφή τους. Σχολίασε επίσης την δήλωση του Γ. Ράλλη ότι, οι Απριλιανοί δεν μπορούν να τιμωρούνται για πάντα, και την θεώρησε συμβατή με την πολιτική αντίληψη της Δεξιάς και επεσήμανε την αντιφατικότητα της δήλωσης και την απέδωσε, στην επίμονη της να χρησιμοποιεί τους πολιτικούς πρόσφυγες ως «αποδιοπομπαίους τράγους». Τόνισε ότι, πρέπει, για το συμφέρον της χώρας, να κλείσει το θέμα του Εμφύλιου και να κλείσουν οι πληγές του Διχασμού. Στον Πύργο²⁴⁷ επανέλαβε την δέσμευση του για αναγνώριση της Εθνικής Αντίστασης και την κατάργηση των φακέλων. Στην τελευταία προεκλογική ομιλία του ο Α.Π. στο Σύνταγμα²⁴⁸ δήλωσε: «... θα τιμήσουμε το συμβόλαιο τιμής που έχουμε υπογράψει με το λαό, θα μείνουμε στις επάλξεις ως ότου πραγματοποιηθεί η μεγάλη «Αλλαγή» που τόσες γενιές προσδοκούν για δεκαετίες». Και συνέχισε λέγοντας ότι, ήρθε η ώρα της απελευθέρωσης του λαού μας που πασχίζει γι' αυτό από 1821. Επανέλαβε την δέσμευσή του για την κατάργηση των «φακέλων», λέγοντας: «Θα φύγουν οι φάκελοι που διχάζουν το λαό μας σε «εθνικόφρονες» και «μιάσματα». θα αναγνωριστεί ύστερα από τόσες δεκαετίες η Εθνική Αντίσταση». Ξεκαθάρισε πως, το ΠΑΣΟΚ απορρίπτει την πολιτική του διχασμού και της εκδίκησης και θέλει να συμφιλιώσει τους Έλληνες για το χτίσιμο της νέας Ελλάδας.

²⁴⁵ ΕΞΟΡΜΗΣΗ, 26/9/81.

²⁴⁶ ΕΞΟΡΜΗΣΗ, 26/9/81.

²⁴⁷ ΕΞΟΡΜΗΣΗ, 11/10/81.

²⁴⁸ ΕΞΟΡΜΗΣΗ, 17/10/81.

Οι προεκλογικές ομιλίες του Α.Π. διακρίνονταν, όπως είναι φυσικό, από την σφοδρή επίθεση ενάντια στην πολιτική της Ν.Δ. σε όλους τους τομείς και τους άξονες της. Οι αναφορές του στα θέματα του Εμφυλίου και της Αντίστασης χρησιμοποιούνται ως υπενθύμιση στους αντιδεξιούς ψηφοφόρους, της ιστορικής ταύτισης της «επάρατου» Δεξιάς με την Ν.Δ., αλλά και της ανάγκης υπερψήφισης του ΠΑΣΟΚ από την γενιά της ΕΑΜικής αντίστασης, γιατί αυτό είχε την δυναμική, εκτός από την βούληση, να δικαιώσει τους αγώνες της, αγώνες, τους οποίους το ΠΑΣΟΚ προτίθεται να συνεχίσει, με πρώτο εμβληματικό σταθμό την αναγνώριση της Εθνικής Αντίστασης. Η αναγνώριση της Αντίστασης ως ενιαίας, παρουσιάζεται ως αναγκαίο βήμα για την εθνική συμφιλίωση και λειτουργεί και στην προεκλογική περίοδο, ως διαβεβαίωση των προθέσεων του προς αυτή την κατεύθυνση με αποδέκτες τους δυνητικούς ψηφοφόρους άλλων πολιτικών και κοινωνικών ομάδων, που δεν είχαν σχέση με την ΕΑΜική αντίσταση, στο πλαίσιο που είχε χαράξει η ΕΛΕ.

Ενώ ο Α. Π. και το ΠΑΣΟΚ διακήρυτταν την αναγνώριση της Αντίστασης, η Ν.Δ., μέσω των εφημερίδων της Δεξιάς, εκτόξευε κατηγορίες εναντίον του ΠΑΣΟΚ, προσπαθώντας, εκτός των άλλων, να αναβιώσει ένα εμφυλιοπολεμικό κλίμα, που θα περιχαράκωνε την εκλογική της βάση. Ενδεικτικά αναφέρουμε κάποια δημοσιεύματα της εφημερίδας *Βραδυνή*²⁴⁹: «Παίζει με τη φωτιά ο κ. Παπανδρέου. Γεγονότα που θυμίζουν παραμονές “Δεκεμβριανών”»²⁵⁰, «Πώς ζητά την ψήφο των δημοκρατών του Κέντρου, που από το 1944 έως το 1949 πολέμησαν τον μαρξισμό, προασπίζοντας τις δημοκρατικές ελευθερίες του ελληνικού λαού»²⁵¹. Σε άρθρο του ο Μ. Έβερτ ρωτά το ΠΑΣΟΚ «αν τα στελέχη και οι οπαδοί του νομίζουν ότι η σύγκρουσις της περιόδου 1944-1950 ήταν εμφύλιος πόλεμος ή συμμοριτοπόλεμος»²⁵². Επίσης σε άλλο άρθρο διαπιστώνει ότι «το ΠΑΣΟΚ στρώνει το δρόμο για τον κομμουνισμό», και αλλού ότι, το δίλημμα των εκλογών ήταν «Ελλάς ή μαρξισμός»²⁵³.

Η «Ε» κυκλοφόρησε το σαββατοκύριακο 17-18 Οκτωβρίου το εκλογικό της φύλλο και στην πρώτη σελίδα φιλοξένησε άρθρο με τίτλο: «ήρθε η ώρα». Το άρθρο

²⁴⁹ Όλα τα δημοσιεύματα της *βραδυνής* ανακτηθήκαν από το άρθρο «βοήθεια το ΠΑΣΟΚ» <https://tvxs.gr/news/egrapsan-eipan/boitheia-pasok&dr=tvxsmrstvxs> (ανακτήθηκε 11/3/2021).

²⁵⁰ «*Βραδυνή*», 13/10/1981.

²⁵¹ «*Βραδυνή*», 15/10/1981.

²⁵² «*Βραδυνή*», 15/10/1981.

²⁵³ «*Βραδυνή*», 15/10/1981.

γραμμένο σε γλαφυρό ύφος και με έντονη συναισθηματική φόρτιση αποφαίνεται ότι, την επομένη μέρα οι κάλπες θα δεχτούν τους καημούς και τα οράματα ολόκληρων γενιών του δημοκρατικού ελληνικού λαού, που η μακρόχρονη κυριαρχία της Δεξιάς άφησε ανεκπλήρωτα. Στην συνέχεια διακηρύσσει πως, ήρθε η ώρα να δικαιωθεί η μεγάλη γενιά της Εθνικής Αντίστασης, η γενιά των Ανένδοτων, της αντιδικτατορικής πάλης και του Πολυτεχνείου και κλείνει λέγοντας: «ΕΜΠΡΟΣ... για το χτίσιμο μιας νέας Ελλάδας περήφανης και κοινωνικά δίκαιης.». Στο ίδιο φύλο της εφημερίδας υπάρχει άρθρο με τίτλο: «Τριάντα αγωνιστές της εθνικής αντίστασης με διακήρυξη τους συνιστούν υπερψήφιση του ΠΑΣΟΚ». Το άρθρο φιλοξενεί διακήρυξη, που καλεί τους αγωνιστές του εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα της Κατοχής, σε υπερψήφιση του ΠΑΣΟΚ του μόνου φορέα που μπορεί να υλοποιήσει το αίτημα να φύγει η Δεξιά και να μπει η πατρίδα στο δρόμο της εθνικής ανεξαρτησίας και της λαϊκής προκοπής. Για να αναγνωριστεί η Εθνική Αντίσταση, να επιστρέψουν οι πολιτικοί πρόσφυγες, να δικαιωθούν οι αγώνες και οι θυσίες του λαού, να επικρατήσει εθνική ομοψυχία, η ισοπολιτεία και η ισονομία για όλους χωρίς διαχωρισμούς, κόντρα στην μισαλλοδοξία και την διαίρεση που καλλιεργεί η Δεξιά. Καταλήγει λέγοντας: «.... Η νίκη του ΠΑΣΟΚ θα οδηγήσει στη νίκη του λαού μας για την αλλαγή, στη νίκη για την δικαίωση και του δικού μας αγώνα». Στην συνέχεια παραθέτει τα ονόματα των αγωνιστών που υπογράφουν την διακήρυξη. Φιλοξενεί επίσης δήλωση του αγωνιστή της Αντίστασης Βασίλη Πριόβολου, που ήταν υποψήφιος βουλευτής με το ΠΑΣΟΚ στην Α' Αθηνών, ο οποίος, μεταξύ άλλων, τονίζει ότι, οι αγωνιστές της Εθνικής Αντίστασης πρέπει να πουν «ΠΑΡΟΝ» για την δικαίωση της «Εθνικής Αντίστασης» όχι μόνο ως παρακαταθήκης, αλλά και ως προοπτικής. Η συμμετοχή αγωνιστών στις εκλογές, ως υποψήφιοι με τους συνδυασμούς του ΠΑΣΟΚ, αλλά και ως μέλη και ψηφοφόροι, ήταν σημαντική συμβολικής σημασίας πολιτική κίνηση, που οδηγούσε στην ανάδειξη του ΠΑΣΟΚ σε βασικό, αν όχι κύριο, εκφραστή, της γενιάς και των ιδανικών της Εθνικής Αντίστασης. Η σημαντικότερη όμως από τις συμμετοχές στα ψηφοδέλτια του ΠΑΣΟΚ, ήταν αυτή του Μανώλη Γλέζου, εμβληματικής μορφής της Εθνικής Αντίστασης. Σε άρθρο μάλιστα της «Ε»²⁵⁴ με τίτλο : «Γ. Μαύρος – Μ. Γλέζος εντάθηκαν στον αγώνα της Αλλαγής», ο συντάκτης αναφέρει ότι, στο πλαίσιο της Εθνικής Λαϊκής Ενότητας, ο εκφραστής του Κέντρου και ο αγωνιστής της Αριστεράς

²⁵⁴ΕΞΟΡΜΗΣΗ, 20/9/81.

και της Αντίστασης ενώνουν τις δυνάμεις τους στον αγώνα της «Αλλαγής». Παραθέτει τις επιστολές που αντάλλαξαν οι δυο με τον Α.Π. Ο Μ. Γλέζος στην επιστολή του αναφέρει: «Συμμετέχω στον αγώνα που δίνει το κίνημα της Αλλαγής για γίνουν πραγματικότητα τα όνειρα του λαού μας».

Το επόμενο φύλο της «Ε»²⁵⁵ στην στήλη «σκέψεις- απόψεις – αναλύσεις» και με τίτλο: «Αναγνωρίζεται η Εθνική Αντίσταση» παραθέτει αποσπάσματα από τις δηλώσεις του Α.Π. στο υπουργικό συμβούλιο, όπου προαναγγέλλεται η επεξεργασία και η κατάθεση νομοσχεδίου για την αναγνώριση της Εθνικής Αντίστασης, καθώς επίσης και η διαπίστωση του, ότι η Εθνική Αντίσταση δεν ανήκει σε κόμματα, αλλά σε ολόκληρο τον ελληνικό λαό. Αναφέρεται στην εγκύκλιο που απέστειλε ο Υπουργός Εσωτερικών Γ. Γεννηματάς προς τους εκλεγμένους δημάρχους και κοινοτάρχες, που τους επιτρέπει – προτρέπει να καταθέσουν στεφάνι εκ μέρους της Εθνικής Αντίστασης, τονίζοντας πως, η Εθνική Αντίσταση είναι πλέον υπόθεση του κράτους και όχι μιας από τις πολλές οργανώσεις αντιστασιακών. Η εγκύκλιος αυτή ήταν ενδεικτική των προθέσεων της κυβέρνησης για το θέμα. Η αιχμή για την προσπάθεια οικειοποίησης της Εθνικής Αντίστασης από συγκεκριμένους πολιτικούς φορείς και οργανώσεις, προφανώς εννοεί το ΚΚΕ, είναι σαφής. Η εγκύκλιος του Υπουργού Εσωτερικών ερμηνεύεται ως άμεση απόδειξη της αλλαγής στάσης της νέας κυβέρνησης, που θέτει τέρμα στις απαράδεκτες πρακτικές αποκλεισμού των αγωνιστών της Εθνικής Αντίστασης από τις εορταστικές εκδηλώσεις της 28^{ης} Οκτωβρίου και τις διώξεις των δημάρχων που επέτρεπαν την συμμετοχή τους το προηγούμενο διάστημα²⁵⁶. Η κυβέρνηση δηλώνει την πρόθεση της, ουσιαστικά, να διαμορφώσει την συλλογική μνήμη για την «Εθνική Αντίσταση» το κράτος.

Το πρωτοσέλιδο της «Ε» (8/11/81) με τίτλο: «ΚΑΤΑΡΓΟΥΝΤΑΙ ΟΙ ΓΙΟΡΤΕΣ ΜΙΣΟΥΣ» και υπότιτλο «Συμφιλίωση και λήθη. Ο Διχασμός καταστροφικός για το λαό μας.», αναφέρεται σε πληροφορίες από κυβερνητικούς κύκλους για την κατάργηση των «γιορτών μίσους», οι οποίες κρίνονται ως απαράδεκτες και διχαστικές, και εμποδίζουν την συμφιλίωση και την εθνική ομοψυχία του λαού. Αναφέρεται επίσης στο σχετικό τηλεγράφημα προς τις νομαρχίες του υπουργείου Εσωτερικών αναφορικά με την μη τέλεσή τους, αλλά και σε σχετικό

²⁵⁵ ΕΞΟΡΜΗΣΗ, 24/10/81.

²⁵⁶ Βλέπε ΕΞΟΡΜΗΣΗ, 27/4/80.

δημοσίευμα της εφημερίδας *Καθημερινή*. Σε επόμενο φύλο της «Ε»²⁵⁷ με τίτλο: « Η 18^η του Οκτώβρη μέρα συμφιλίωσης και ενότητας», ο συντάκτης Κώστας Βαλέτας αποφαίνεται ότι, οι ως τώρα πρωτοβουλίες της κυβέρνησης για την κατάργηση των «γιορτών μίσους», που αναμόχλευαν και διαιώνιζαν τα μίσση και της αναγνώρισης της Εθνικής Αντίστασης είναι στην κατεύθυνση της συμφιλίωσης. Η δήλωση, επίσης του πρωθυπουργού «είμαστε κυβέρνηση όλων των Ελλήνων» κρίνεται ότι βοηθά στην κατεύθυνση της εθνικής ομοψυχίας.

Οι προγραμματικές δηλώσεις της κυβέρνησης²⁵⁸ όπως εξαγγέλθηκαν στην βουλή από τον πρωθυπουργό περιλάμβαναν και τμήμα που αφορούσε την αναγνώριση της Ενιαίας Εθνικής Αντίστασης, την κατάργηση των «γιορτών μίσους»²⁵⁹, των φακέλων και την επιστροφή των πολιτικών προσφύγων. Βλέπουμε πως τα θέματα, που αφορούν την αποκατάσταση της εθνικής ομοψυχίας και της ενότητας, αντιμετωπίζονται από την κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ ως ζητήματα προτεραιότητας.

Την 1/5/82 κατατέθηκε στην βουλή το νομοσχέδιο για την αναγνώριση της Εθνικής Αντίστασης ο Α.Π. δήλωσε συγκινημένος, που η κυβέρνηση της «Αλλαγής» κάνει πράξη το όνειρο της γενιάς της Εθνικής Αντίστασης, τιμά και ευγνωμονεί τους Έλληνες και τις Ελληνίδες που αγωνίστηκαν στον εθνικοαπελευθερωτικό αγώνα²⁶⁰. Στις 22/8/82 η «Ε» κυκλοφορεί με πρωτοσέλιδο τίτλο: «ΕΘΝΙΚΗ ΕΠΙΤΑΓΗ Η ΑΝΑΓΝΩΡΙΣΗ ΤΗΣ ΑΝΤΙΣΤΑΣΗΣ» και υπότιτλο «ψηφίστηκε το νομοσχέδιο». Το άρθρο αναφέρεται στην ψήφιση του νομοσχεδίου που αναγνωρίζει την Εθνική Αντίσταση.

²⁵⁷ *ΕΞΟΡΜΗΣΗ*, 22/11/81.

²⁵⁸ *ΕΞΟΡΜΗΣΗ*, 29/11/81.

²⁵⁹ με την 241/6/11/81 πράξη του υπουργικού συμβουλίου (ΦΕΚ 328/Α/23-11-1981) με την οποία καταργήθηκαν όλες οι επετειακές εκδηλώσεις του Εμφυλίου.

²⁶⁰ Η «Ε» 2/5/82 αφιερώνει το πρωτοσέλιδο της στην κατάθεση του νομοσχεδίου με τίτλο: «ΑΝΑΓΝΩΡΙΖΕΤΑΙ Η ΕΘΝΙΚΗ ΜΑΣ ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ» και υπέρτιτλο «Ύστερα από 40 χρόνια».

Κεφάλαιο τέταρτο

Η αναγνώριση της Εθνικής Αντίστασης

Η κοινωνική αποδοχή του αιτήματος της αναγνώρισης

Είναι ενδιαφέρον να εξετάσουμε, αν το αίτημα για αναγνώριση της Εθνικής Αντίστασης ήταν ώριμο το 1982. Η μεταπολίτευση είχε σαφώς μεταβάλει την άποψη της πλειοψηφίας του ελληνικού λαού για την Αντίσταση και το ρόλο της, είχε απονομιμοποιήσει την προχουντική αντίληψη της «εθνικοφροσύνης» και η επτάχρονη δικτατορία είχε συμβάλει αποφασιστικά σ' αυτό, με τον έξαλλο αντικομμουνισμό της και με τη συνεχή επίκληση του κομμουνιστικού κινδύνου. Η κυπριακή τραγωδία έδωσε την χαριστική βολή στην χούντα, αποδεικνύοντας την ανεπάρκεια της και στο στρατιωτικό, εκτός από το πολιτικό και κοινωνικό πεδίο και απαξίωσε πλήρως την ιδεολογική οπτική της για την Αριστερά και το ρόλο της. Η δικτατορία, η κατάλυση της δημοκρατίας, έστρεψε μια μεγάλη, κρίσιμη μάζα πολιτών προς τ' αριστερά και την ριζοσπαστικοποίηση και απονομιμοποίησε το πολιτικό αφήγημα της προχουντικής Δεξιάς.

Η αίσθηση ελευθερίας και δημοκρατίας, που βίωνε η ελληνική κοινωνία από τα πρώτα χρόνια της μεταπολίτευσης, μετά από επτά χρόνια δικτατορίας, ήταν πανηγυρική. Συναυλίες διοργανώνονταν σε ολόκληρη την χώρα, τα απαγορευμένα τραγούδια συνθετών, όπως ο Μίκης Θεοδωράκης, τραγουδιόνταν ελεύθερα. Η συμμετοχή στις συναυλίες πλήθους κόσμου και ιδιαίτερα της νεολαίας, συνιστούσε μια πολιτική πράξη, που φιλοδοξούσε να εγγράψει μια νέα εθνική αφήγηση, αγωνιστική, νεωτερική, αλλά ταυτόχρονα, γνήσια λαϊκή και παραδοσιακή²⁶¹. Νέοι συνθέτες²⁶² παρουσίαζαν το έργο τους, απελευθερωμένοι από τις «δαγκάνες» της λογοκρισίας. Η μελοποίηση στίχων των σημαντικότερων Ελλήνων ποιητών

²⁶¹ Λιάκος Α, «ο ελληνικός 20^{ος} αιώνας», εκδόσεις ΠΟΛΙΣ, Αθήνα 2019, σελ. 436.

²⁶² Ενδεικτικά αναφέρουμε κάποιους από αυτούς όπως ο Χ. Λεοντής, ο Θ. Μικρούτσικος, ο Μ. Λοΐζος, ο Δ. Σαββόπουλος.

δημιούργησε τραγούδια που ακούγονταν παντού και συγκινούσαν²⁶³. Το πολιτικό τραγούδι συνέπαιρνε το νεανικό κοινό. Μια νεωτερική κουλτούρα άρχισε να διαμορφώνεται. Τα ρεμπέτικα, αλλά και τα αντάρτικα τραγούδια, αναβίωναν στα νεανικά στέκια, απολαμβάνοντας μια νέα νομιμοποίηση²⁶⁴. Στην μεταπολίτευση παρατηρείται μια εκδοτική έκρηξη²⁶⁵. Οι εκδόσεις βιβλίων, μεταφράσεις ξένων συγγραφέων, αλλά και ελληνική ποίηση και πεζογραφία, η οποία σε ορισμένες περιπτώσεις επιχειρεί να ανοίξει ένα διάλογο με (για) το παρελθόν, στο οποίο εντάσσεται και η περίοδος της Αντίστασης, είναι σημαντική. Η έκδοση και η κυκλοφορία περιοδικών²⁶⁶, κυρίως πολιτικών, πολλαπλασιάζεται. Το θέατρο άνθισε επίσης κατά την μεταπολίτευση. Νέοι και παλαιοί θίασοι, όπως το ελεύθερο θέατρο και το ανοικτό θέατρο²⁶⁷, έφεραν μια πνοή αναγέννησης, ως προς το πνεύμα, την παρουσία, εμπνεόμενοι από τις πρωτοποριακές σκηνές του εξωτερικού, αλλά και το ρεπερτόριο, που εμπλουτίστηκε με θεατρικά έργα, που δεν μπορούσαν να παρουσιαστούν στην διάρκεια της χούντας, της ξένης, αλλά και της ελληνικής δραματουργίας, λόγω του πολιτικού τους μηνύματος. Κινηματογραφικές ταινίες προβάλλονταν στις αίθουσες, με θεματολογία που αφορούσε, άμεσα ή έμμεσα την Αντίσταση και έθετε εκ των πραγμάτων θέμα αναγνώρισης της, με σημαντική εμπορική απήχηση, όπως ο «Άνθρωπος με το γαρίφαλο»²⁶⁸, το «Μάθε παιδί μου

²⁶³ Ο Μίκης Θεοδωράκης είχε μελοποιήσει Ελύτη και Ρίτσο και έδωσε έτσι την ευκαιρία στους Έλληνες να τραγουδήσουν τους μεγάλους τους ποιητές.

²⁶⁴ Σημαντικό ρόλο στην αναβίωση του αντάρτικου τραγουδιού διαδραμάτισε, ο Πάνος Τζαβέλας που σε συνέντευξη του στον «Α» (10/75) μεταξύ άλλων απέδιδε την αποδοχή των αντάρτικων τραγουδιών στην γνησιότητα τους, αλλά και στη προέλευση τους από την ίδια λαϊκή μήτρα που γέννησε και το δημοτικό τραγούδι, και θεωρεί ότι «το Αντάρτικο ανήκει σε όλο το λαό».

²⁶⁵ Νικολοπούλου Μαρία, Η αμήχανη ανάδυση του underground και το αίτημα της διπλής πρωτοπορίας στο λογοτεχνικό πεδίο της μεταπολίτευσης, στο «Μεταπολίτευση. Η Ελλάδα στο μεταίχμιο δυο αιώνων», (επιμ) Αυγερίδης Μάνος, Γαζή Έφη, Κορνέτης Κώστας, εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 2015, σελ. 263.

²⁶⁶ Στον χώρο των πολιτικών περιοδικών, ξεχωρίζει το «ΑΝΤΙ», που υπηρέτησε μια αριστερή κριτική δημοσιογραφία με συνέπεια για χρόνια.

²⁶⁷ Οι θίασοι αυτοί δημιουργήθηκαν προς το τέλος της δικτατορίας, προσλαμβάνοντας επιρροές από την θεατρική πρωτοπορία του εξωτερικού, και πρωτοστάτησαν κατά την μεταπολίτευση, για το θέατρο της περιόδου βλέπε: Γρηγόρης Ιωαννίδης, «Το ελληνικό θέατρο «της ρήξης», ανακτήθηκε από: https://www.eens.org/EENS_congresses/2014/ioannidis_grigoris.pdf (ανακτήθηκε 21/3/2021).

²⁶⁸ Σενάριο σκηνοθεσία: Νίκος Τζίμας, μουσική: Μίκης Θεοδωράκης (1980) πολιτική ταινία, 2.000.000 εισιτήρια, Η ταινία περιστρέφεται γύρω από τη δράση και την εκτέλεση του Νίκου Μπελογιάννη δίνοντας έμφαση στη γνωστή απολογία του. Τοποθετείται μετά το τέλος του Εμφυλίου πολέμου, και εξιστορεί τη δράση όχι μόνο του Μπελογιάννη, αλλά και των υπόλοιπων συντρόφων του, ενώ σχολιάζει και το πολιτικό κλίμα που επικρατούσε τότε στην Ελλάδα. Στην ταινία παρουσιάζονται και δυο ενδιαφέρουσες διαφοροποιήσεις σε σχέση με το αφήγημα του ΚΚΕ. Η πρώτη είναι η αποδόμηση ουσιαστικά του συνθήματος «τι Πλαστήρας, τι Παπάγος» παρουσιάζοντας, ως θετική τη

γράμματα»²⁶⁹, και με υψηλή καλλιτεχνική αξία, όπως ο «Θίαςος»²⁷⁰, οι «Κυνηγοί»²⁷¹.

Η ανάμνηση της ηρωικής Εθνικής Αντίστασης από μια μεγάλη μερίδα του λαού, τους «ηττημένους», αλλά και νέα ανάγνωση της ιστορίας από τις νεότερες γενιές, διαμόρφωσαν μια νέα γενικευμένη θετική αντίληψη για την Εθνική Αντίσταση. Η δραστηριοποίηση των αγωνιστών της Εθνικής Αντίστασης, όλων των οργανώσεων, που εστίασαν την δράση τους στην αναγνώριση της Αντίστασης κατά την Κατοχή, αφήνοντας, χωρίς να το διατυμπανίζουν, στην άκρη την περίοδο του Εμφυλίου, που προκαλούσε ακόμη αρνητικούς συνειρμούς, λειτούργησε θετικά ως προς την αποδοχή του εθνικού ρόλου της Αντίστασης. Στην υπηρεσία αυτού του ρόλου εντάσσεται και η ίδρυση το 1976 της «Ενωμένης Εθνικής Αντίστασης 1941-44» στην οποία συμμετείχαν αγωνιστές απ' όλες τις αντιστασιακές οργανώσεις, με κύριους

στάση του Πλαστήρα. Η δεύτερη είναι η παρουσίαση του Πλουμπίδη ως τραγικού ήρωα και σε καμιά περίπτωση ως χαφιέ. Στο: Βαμβακάς Βασίλης - Παναγιωτόπουλος Παναγής (επιμ.), «*Η Ελλάδα στη δεκαετία του '80*». Κοινωνικό, πολιτικό και πολιτισμικό λεξικό, εκδόσεις επίκεντρο, Αθήνα 2010, σελ. 32-35, (λήμμα: «Άνθρωπος με το γαρίφαλο»).

²⁶⁹ Σενάριο σκηνοθεσία Θόδωρος Μαραγκός (1981), κωμωδία, 321.571 εισιτήρια, η υπόθεση της ταινίας εκτυλίσσεται σ' ένα χωριό της Αρκαδίας λίγο μετά την μεταπολίτευση, όπου εξαιτίας ενός μνημείου πεσόντων της Κατοχής στο οποίο οι αρχές αρνούνται να συμπεριλάβουν το όνομα ενός αγωνιστή της Αντίστασης επειδή ήταν κομμουνιστής, έρχεται σε σύγκρουση ένας συντηρητικός εκπαιδευτικός με την γυναίκα και τους δυο γιους του. Η ταινία θέτει ευθέως και εύστοχα το αίτημα για την αναγνώριση της «Εθνικής Αντίστασης» και κάνει ένα σχόλιο για την αυταρχική δομή της εκπαίδευσης. Στο : Βαμβακάς Βασίλης - Παναγιωτόπουλος Παναγής (επιμ.), «*Η Ελλάδα στη δεκαετία του '80*». Κοινωνικό, πολιτικό και πολιτισμικό λεξικό, εκδόσεις επίκεντρο, Αθήνα 2010, σελ. 307-308, (λήμμα: «Μάθε παιδί μου γράμματα»).

²⁷⁰ Σκηνοθεσία Θόδωρος Αγγελόπουλος, (1974-5), δραματική, πολιτική ταινία, 189.620 εισιτήρια. Η ταινία επικεντρώνεται στα ιστορικά γεγονότα μεταξύ 1939-1952, καθώς βιώνονται από τον περιπλανώμενο θίασο, και το πώς επηρεάζουν τις κοινότητες, που επισκέπτονται: ο τελευταίος χρόνος της δικτατορίας του Μεταξά, ο πόλεμος με τους Ιταλούς, η Κατοχή, η Απελευθέρωση, ο Εμφύλιος και η βρετανική και αμερικανική παρέμβαση στα ελληνικά εσωτερικά θέματα. Πηγή <https://www.filmfestival.gr/el/professionals-tdf-gr/press/news-press-el/2432-newsid-el-1688> (ανακτήθηκε 1/6/2020).

²⁷¹ Σκηνοθεσία Θόδωρος Αγγελόπουλος, (1977), δραματική, πολιτική ταινία, 105.645 εισιτήρια. Υπόθεση: Παραμονή Πρωτοχρονιάς του 1977, μια ομάδα κυνηγών βρίσκει στην περιοχή κοντά στη λίμνη των Ιωαννίνων, μέσα στο πυκνό χιόνι, το πτώμα ενός αντάρτη του Εμφυλίου. Το αίμα τρέχει ακόμα φρέσκο απ' την πληγή του, παρ' όλο που έχουν περάσει κοντά τριάντα χρόνια. Οι κυνηγοί, όλοι εκπρόσωποι της αστικής τάξης, πολιτικής και οικονομικής (μαζί τους, όμως, κι ένας «ανανήψας “αριστερός”»), μεταφέρουν το πτώμα στο ξενοδοχείο τους, όπου και θα περάσουν μια νύχτα Πρωτοχρονιάς γεμάτη απ' τα φαντάσματα της ιστορικής τους συνείδησης και το φόβο του παρελθόντος. Η ταινία προκάλεσε σφοδρές αντιδράσεις στον πολιτικό κόσμο της Δεξιάς. Ο Μ. Έμπερτ την χαρακτήρισε αντεθνική και διάφορες εφημερίδες αρνήθηκαν να βάλουν ακόμα και διαφήμισή της. Πηγή: Κεφαλληνού Νατάσα, (29/1/2015) «Η κινηματογραφική εκδίκηση των ηττημένων: Όταν ο Αγγελόπουλος έκανε «αντεθνική προπαγάνδα» και γέμιζε ασφυκτικά τις αίθουσες!» <https://www.toperiodiko.gr>, (ανακτήθηκε 1/6/2020).

στόχους την εθνική ομοψυχία, την καθολική αναγνώριση της Εθνικής Αντίστασης και την καλλιέργεια κοινού πνεύματος για την Αντίσταση²⁷². Η αλλαγή στάσης ορισμένων επιφανών Δεξιών πολιτικών παραγόντων, ως προς το αίτημα της αναγνώρισης, όπως ο Π. Κανελλόπουλος, λειτούργησε επίσης θετικά. Στις 25 Ιουνίου 1980, ο Π. Κανελλόπουλος εκφώνησε τον επικήδειο στην κηδεία του ιστορικού ηγέτη του ΚΚΕ και του ΚΚΕεσ. Μήτσου Παρτσαλίδη, η οποία μετατράπηκε σε πανεθνική συμπαρατάξη για την αναγνώριση της Εθνικής Αντίστασης.

Η Ν.Δ παρότι προώθησε την νομιμοποίηση του ΚΚΕ δεν προχώρησε στην αναγνώριση της Εθνικής Αντίστασης, αλλά τήρησε εχθρική στάση προς στο αίτημα²⁷³, εστιάζοντας στην δράση της Αριστεράς στον Εμφύλιο και όχι στην Κατοχή. Δεν κατάργησε τους χουντικούς νόμους, που αναγνώριζαν, ως αντιστασιακούς, τους ταγματασφαλίτες. Δεν κατάργησε τις «γιορτές μίσους», αλλά αντίθετα συμμετείχε σ' αυτές με κορυφαία στελέχη της, σε μια προσπάθεια να διατηρήσει την συσπείρωση ευρύτερων δεξιών ακροατηρίων²⁷⁴. Έτσι συντηρούσε ένα πολωτικό κλίμα, που ταίριαζε περισσότερο στην μετεμφυλιακή περίοδο, παρά στην μεταπολίτευση.

Σημαντική υπήρξε και η στάση του ΠΑΣΟΚ σε σχέση με την Εθνική Αντίσταση, που από την ίδρυση του έθεσε το θέμα της αναγνώρισης της. Το πολιτικό προφίλ, που το ΠΑΣΟΚ καλλιέργησε καθ' όλο το διάστημα, μέχρι της ανάδειξής του στην κυβέρνηση, ήταν βασισμένο στην θέση ότι, το ίδιο αποτελεί συνέχεια του ΕΑΜικού κινήματος, απαλλαγμένο όμως από τα βάρη των ευθυνών του Εμφυλίου, ευθύνες που κατένειμε στις ξένες δυνάμεις, στην Δεξιά και την κομμουνιστική

²⁷² Ενδεικτικά συμμετείχαν: Λευτέρης Αποστόλου, Πέτρος Ανταίος, Δημήτρης Παρτσαλίδης, Καίτη Ζεύγου, Γεώργιος Αλέξανδρος Μαγκάκης, Αναστάσιος Πεπονής, Αντώνης Μυτιληναίος, Κομνηνός Πυρομάγλου κ.α. για τους συμμετέχοντες και τους σκοπούς της κίνησης, βλέπε επιστολή του Γ.Α. Μαγκάκη, που συμμετείχε και διατέλεσε και πρόεδρος της κίνησης, στην εφημερίδα τα «ΝΕΑ» 22/5/1997, ανάκτηση από <https://www.tanea.gr/1997/05/22/opinions/grammata-stis-maties-9/> (ανακτήθηκε 28/11/20).

²⁷³ Απέρριψε στην βουλή, την 25^η Αυγούστου του 1977, το σχέδιο νόμου που κατέθεσε η αντιπολίτευση, περί αναγνώρισης της Αντίστασης και κατάργησης του Ν.Δ.. 179/69 της Χούντας.

²⁷⁴ Το 1975 ο υπουργός Εσωτερικών Κωνσταντίνος Στεφανόπουλος απέστειλε στις νομαρχίες του κράτους εγκύκλιο σύμφωνα με την οποία η δεύτερη Κυριακή του Δεκεμβρίου κάθε χρόνου οριζόταν ως ημέρα τέλεσης «μνημόσυνων επί σκοπώ αποτίσεως φόρου τιμής διά τα θύματα της κομμουνιστικής κατά του έθνους επιβουλής» στις πρωτεύουσες των νομών. Μάγδα Φυτίλη, «Οι συνέχειες μεταξύ της μετεμφυλιακής και της μεταπολιτευτικής περιόδου στο πεδίο της κρατικής διαχείρισης του παρελθόντος», ΑΣΚΙ, ενότητα μνήμη, Ανακτήθηκε από: <http://metapolitefsi.com/%CE%95%CE%BD%CF%8C%CF%84%CE%B7%CF%84%CE%B5%CF%82/%CE%9C%CE%BD%CE%AE%CE%BC%CE%B7/> (ανακτήθηκε 10/3/2021).

αριστερά. Η αλματώδης αύξηση της κοινωνικής απήχησης του ΠΑΣΟΚ μετά τις εκλογές του 1977, η δημιουργία της βεβαιότητας για την επικείμενη εκλογική του νίκη, συσπείρωσε ένα μεγάλο αριθμό πολιτών στις τάξεις του, που κάλυπταν ένα ευρύ πολιτικό φάσμα, εκτεινόμενο από τις παρυφές της κεντροδεξιάς έως την κομμουνιστική αριστερά και δημιουργούσε την νομιμοποιητική κοινωνική βάση αποδοχής, συνολικά, της πολιτικής του πρότασης. Η Ε.Λ.Ε., που το ΠΑΣΟΚ ανέδειξε ως κεντρική πολιτική επιλογή, προϋπέθετε την υπέρβαση των διαιρετικών προβλημάτων που δημιουργούσε η μη αναγνώριση της Εθνικής Αντίστασης και την μετατροπή της σε ένα κοινά αποδεκτό εθνικό- λαϊκό «μύθο». Συμπερασματικά μπορούμε να πούμε ότι η κοινωνική πλειοψηφία ήταν έτοιμη να αποδεχτεί την αναγνώριση, αλλά η νίκη του ΠΑΣΟΚ το 1981, και η διακυβέρνηση της χώρας, για πρώτη φορά από ένα αριστερό κόμμα, έγειρε την πλάστιγγα υπέρ της επίλυσης του θέματος, στο πλαίσιο της «Αλλαγής».

Η συζήτηση του Νομοσχεδίου

Στις 17/8/1982 στην βουλή των Ελλήνων εισάχθηκε για συζήτηση το νομοσχέδιο²⁷⁵ με τίτλο: «Η αναγνώριση της Εθνικής Αντίστασης του Ελληνικού Λαού εναντίον των στρατευμάτων κατοχής, 1941-1944» που μετά την ψήφιση του αποτέλεσε τον νόμο 1285/1982. Πρώτος πήρε τον λόγο ο πρωθυπουργός Α.Π.: «... πριν από 38 χρόνια 138 παλληκάρια εκτελέστηκαν στη Μάντρα της Κοκκινιάς από το Ναζιστικό στρατό κατοχής. Τον κρότο των πυροβόλων κάλυπτε ο Εθνικός μας Ύμνος, που οι ήρωες τραγουδούσαν.» Έτσι ξεκίνησε τον λόγο του ο Α.Π. και συνέχισε λέγοντας ότι, οι αγωνιστές, που θυσιάστηκαν για την ελευθερία της πατρίδας, ξεχάστηκαν, αγνοήθηκαν και, ακόμη χειρότερα, τιμωρήθηκαν για αυτές τις θυσίες τους για την πατρίδα. Και στην συνέχεια, αναφέρει ότι, ο αγώνας της Εθνικής Αντίστασης ήταν εθνικοαπελευθερωτικός και αποτέλεσε συνέχεια του ηρωικού έπους του 1821 και παρόλο που η αντίσταση ήταν καθολική, αυτή ξεχάστηκε και διαστρεβλώθηκε μέσα στη δίνη του «Διχασμού». Για τον στόχο του νομοσχεδίου λέει: «Δεν ήλθαμε εδώ σήμερα για να δικάσουμε, πολύ περισσότερο, δεν ήλθαμε για

²⁷⁵ Όλες οι αγορεύσεις που παρακάτω αναφέρονται έχουν αντληθεί από τα πρακτικά της Βουλής.

να διχάσουμε. Ο κύριος στόχος του νομοσχεδίου είναι η εθνική ενότητα. Ασφαλώς, έστω και ύστερα από τόσα χρόνια αποτελεί χρέος μας να γυρίσουμε με ευγνωμοσύνη τη σελίδα της ιστορίας σ' αυτούς που αγωνίστηκαν. Ασφαλώς, έστω και ύστερα από τόσα χρόνια, αποτελεί χρέος μας να αποδώσουμε τιμή σ' αυτούς που ξεχάστηκαν, σ' αυτούς που εξαιρέθηκαν, σ' αυτούς που διώχτηκαν.» Ο Α.Π., θεωρεί πως, αυτή η αναγνώριση του αγώνα και της θυσίας είναι το ελάχιστο και δεν μπορεί να απαλείψει τις διώξεις, τις θυσίες ούτε να επουλώσει τα τραύματα των αγωνιστών. Αυτό που μπορεί να κάνει είναι να αποκαταστήσει, για χάρη του λαού, την εθνική μνήμη, ως απαραίτητο στοιχείο για την ενότητα του έθνους και να αποδώσει σεβασμό και τιμή στο ΕΑΜ, την ΕΠΟΝ, τον ΕΛΑΣ, χωρίς να παραγνωρίζει τις άλλες οργανώσεις και αναφέρει ο Α.Π., τον ΕΔΕΣ, την ΕΚΚΑ, το 5/42, την ΠΕΑΝ, αλλά και κάθε ένα πολίτη που αντιστάθηκε. Αναφέρθηκε στο Ζ' ψήφισμα της βουλής τον Ιούλιο του 1946, που δεν εξαίρεσε καμία οργάνωση από την «Εθνική Αντίσταση», εκτός βέβαια από τα τάγματα ασφαλείας και τους δωσίλογους, τους οποίους αναγνώρισε αργότερα η χούντα σαν μέλη της «Εθνικής Αντίστασης». Για τον Εμφύλιο διαπιστώνει πως, η ύπαρξη του δεν αναιρεί την ουσία της Εθνικής Αντίστασης και έφερε ως παράδειγμα τις συγκρούσεις και τις διαιρέσεις ανάμεσα στους αγωνιστές του 1821 τονίζοντας ότι, αυτές ξεπεράστηκαν και ξεχάστηκαν και η ιστορική μνήμη κράτησε ζωντανό τον κοινό αγώνα τους και συνέχισε λέγοντας: «Ήλθε τώρα η ώρα, δίπλα στους ήρωες του 1821, να τοποθετήσουμε στην εθνική μας μνήμη ενωμένους αυτούς που έπεσαν στο 1940-1944...». Κλείνοντας τον λόγο του επεσήμανε ότι, δεν εκπληρώνει απλώς μια προεκλογική δέσμευση, με αυτό το νομοσχέδιο, αλλά μια «εθνική επιταγή» να δοθεί στο λαό «ένα σύμβολο θυσιών και αγώνων που του ανήκει» και δηλώνει ότι, η κυβέρνηση κάνει το καθήκον της και αυτός ως Έλληνας είναι υπερήφανος.

Ο λόγος του Α.Π., πέρα από συγκινησιακά φορτισμένος, ήταν ξεκάθαρα πολιτικός. Εξύμνησε την γενναιότητα και τις θυσίες των αγωνιστών της Εθνικής Αντίστασης και αναφέρθηκε στην αδικία σε βάρος των αγωνιστών του ΕΑΜ, του ΕΛΑΣ, της ΕΠΟΝ, και τις διώξεις τους, από την μετεμφυλιακή πολιτική πραγματικότητα, που διαστρέβλωσε την ιστορία.

Στην συνέχεια πήρε το λόγο ο πρόεδρος της Ν.Δ., Ευάγγελος Αβέρωφ. Η ομιλία του ήταν σε εκ διαμέτρου αντίθετη λογική απ' αυτή της εθνικής ενότητας, αποτέλεσε ένα μνημείο αντικομμουνισμού και κινήθηκε στον άξονα ότι, το ΚΚΕ και κατ' επέκταση το ΕΑΜ και οι οργανώσεις του δεν αποσκοπούσαν στην

απελευθέρωση της Ελλάδας από τους Γερμανούς, αλλά στην εγκαθίδρυση του κομμουνιστικού καθεστώτος και δεν υπηρέτησαν τα εθνικά συμφέροντα, ποτέ σε όλη του την ιστορική διαδρομή από την μικρασιατική εκστρατεία ακόμη και ευθύνονται αποκλειστικά για τον Εμφύλιο και το αιματοκύλισμα της πατρίδας. Για να στηρίξει τα επιχειρήματά του, παρέθεσε αποσπάσματα από τα βιβλία, του Γ. Παπανδρέου και του Α.Π.²⁷⁶. Το νομοσχέδιο δεν αποκαθιστά, ανέφερε, την ιστορική αλήθεια σε καμία περίπτωση, αλλά δίνει «συγχωροχάρτι» στο ΚΚΕ και επιχειρεί να ανεβάσει στο «ίδιο φωτεινό βάθρο και θύματα και θύτες». Στην ανταπάντηση του ο Α.Π. κατηγόρησε τον Ε. Αβέρωφ ότι, μετέτρεψε την συζήτηση για την αναγνώριση της Εθνικής Αντίστασης σε συζήτηση για τον Εμφύλιο και με αυτόν τον τρόπο «χαρίζει» την Εθνική Αντίσταση στο ΚΚΕ. Το κόμμα της Ν.Δ. έπειτα αποχώρησε από την συζήτηση.

Ακολούθησε η τοποθέτηση του γραμματέα του ΚΚΕ Χαρίλαου Φλωράκη. Ο Χ. Φλωράκης επεσήμανε πως, η Εθνική Αντίσταση είχε ήδη αναγνωριστεί στην συνείδηση του ελληνικού λαού και χαρακτήρισε το νομοσχέδιο εθνικής σημασίας. Επιτέθηκε στον Ε. Αβέρωφ και αντέκρουσε τα επιχειρήματά του, απέδωσε στην Δεξιά και την «εθνικοφροσύνη» της, την συκοφάντηση των αγώνων της Αντίστασης, την κατηγόρησε για αποχή από τους αγώνες και για την μετατροπή της προδοσίας σε «Αντίσταση». Αναφερόμενος στην στάση των αγωνιστών και για την αποκατάσταση της ιστορικής αλήθειας, δήλωσε: «το να θέλουμε να παραγνωρίσουμε ή να αποσιωπήσουμε τον πραγματικό ρόλο του ΚΚΕ και του ΕΑΜ στην Εθνική Αντίσταση είναι επίσης παραποίηση, διαστρέβλωση της ιστορικής αληθείας.»

Η τοποθέτηση στην συνέχεια του Παναγιώτη Κανελλόπουλου είχε ιδιαίτερο ενδιαφέρον, μιας και είχε υπάρξει ενεργός πολιτικός, τόσο πριν την Κατοχή, όσο και μετά και πολλές φορές Υπουργός των κυβερνήσεων της δεξιάς παράταξης και πρωθυπουργός. Ο Π. Κανελλόπουλος από την περίοδο της χούντας ακόμη, είχε διαμορφώσει την άποψη ότι, έπρεπε να υπάρξει λήθη και να αναγνωριστεί η ενιαία Εθνική Αντίσταση. Ο λόγος του Π. Κανελλόπουλου κινήθηκε στην γραμμή της εθνικής ενότητας, τόνισε την θέση του για αναγνώριση του συνόλου της Εθνικής Αντίστασης, έκανε λόγο για την ανάγκη να αναγνωριστεί το ΕΑΜ, το οποίο υπήρξε η μεγαλύτερη αντιστασιακή οργάνωση με τα περισσότερα θύματα. Αφού έκανε μια

²⁷⁶ Το βιβλίο του Γ. Παπανδρέου «Η Απελευθέρωσις της Ελλάδος» και του Α. Π. « Η δημοκρατία στο απόσπασμα».

μεγάλη ιστορική αναδρομή και αναφέρθηκε σε όλους τους διχασμούς που διαίρεσαν την χώρα, ζήτησε, όχι να ξεχαστεί, αλλά να παραμεριστεί ο Εμφύλιος και να προταχθεί ο κοινός αγώνας της Εθνικής Αντίστασης. Για τους στόχους που είχε το ΕΑΜ, ως αναφορά την μορφή που θα έπαιρνε το πολίτευμα και η διακυβέρνηση της χώρας, τόνισε ότι, όλοι οι παράγοντες και οι οργανώσεις, που πήραν μέρος στην Αντίσταση, είχαν ανάλογους στόχους και αυτό το θεώρησε ως φυσιολογικό και αποδεκτό. Έκλεισε την ομιλία του λέγοντας: «(πρέπει να προβούμε στην)... αναγνώριση των ηρωισμών και της αυτοθυσίας εκείνων που σε οποιαδήποτε οργάνωση κι αν ανήκαν ... σημάδεψαν με τις θυσίες τους και τους ηρωισμούς τους την μεγάλη εκείνη περίοδο των ετών 1941-1944.»

Ακολούθησε η τοποθέτηση του Γεώργιου Μαύρου²⁷⁷ η οποία κινήθηκε στην λογική της τοποθέτησης του Π. Κανελλοπούλου, επιτέθηκε όμως με δριμύτητα στον Ε. Αβέρωφ για την στάση του και την τοποθέτηση του, που ξαναζωντανεύει, όπως είπε, τον Εθνικό Διχασμό και ζήτησε να παραμεριστεί ο Εμφύλιος και να τονιστεί η Εθνική Αντίσταση. Επεσήμανε την ανάγκη της ενότητας και όχι της διαίρεσης του λαού και είπε χαρακτηριστικά: « ... είναι απαράδεκτο η μια πλευρά να κατηγορεί τους οπαδούς της άλλης ως «μοναρχοφασίστες» και η άλλη πλευρά τους αντίπαλους της ως “συμμορίτες”».

Η κοινοβουλευτική διαδικασία συνεχίστηκε με τοποθετήσεις των βουλευτών από τα κόμματα που παρέμειναν στην αίθουσα. Θα αναφερθούμε σε τοποθετήσεις των βουλευτών του ΠΑΣΟΚ²⁷⁸.

Ο εισηγητής της πλειοψηφίας Χρήστος Φωτίου²⁷⁹ κινήθηκε στο πλαίσιο που έβαλε ο Α.Π. και δήλωσε ότι, σκοπός του Ν/Σ ήταν η αποκατάσταση της ιστορικής μνήμης και η εθνική συμφιλίωση. Τόνισε ότι καταργούνται τα νομοθετήματα της χούντας,²⁸⁰ που αναγνώριζαν οργανώσεις δωσίλογων και συνεργατών των Γερμανών και ανέφερε και μερικές ονομαστικά. Πρότεινε ως ημερομηνία εορτασμού της Εθνικής Αντίστασης την επέτειο της μάχης του Γοργοποτάμου και την ανέγερση στον τόπο διεξαγωγής της, μνημείου για την Αντίσταση, θεώρησε ταιριαστή την επιλογή

²⁷⁷ Βουλευτής επικρατείας του ΠΑΣΟΚ και πρώην πρόεδρος της ΕΔΗΚ.

²⁷⁸ Να σημειωθεί, ότι θα αναφερθούμε, όχι στο σύνολο των τοποθετήσεων των βουλευτών, αλλά στα σημεία που εισφέρουν κάποιο διαφορετικό στοιχείο ή πολιτική εκτίμηση για τα γεγονότα, τις επιπτώσεις τους.

²⁷⁹ Βουλευτής ΠΑΣΟΚ Β' Πειραιά, εξόριστος στη Γυάρο ως μέλος της διοικούσας επιτροπής της Ε.Δ.Α..

²⁸⁰ ΝΔ 179/69, ΝΔ 936/71, ΝΔ 1099/71 «Περί Εθνικής Αντίστασης».

αυτή, γιατί η μάχη του Γοργοποτάμου συνδύαζε την εθνική ενότητα, την εθνική ομοψυχία και την εθνική συμφιλίωση.

Ο δεύτερος εισηγητής της πλειοψηφίας, ο Δημήτρης Διαμαντίδης,²⁸¹ ξεκίνησε την τοποθέτηση του λέγοντας πως, ο ίδιος είχε συλληφθεί στο μπλόκο της Κοκκινιάς, είχε μεταφερθεί σε γερμανικό στρατόπεδο και είχε την τύχη, σε αντίθεση με πολλούς, να επιστρέψει. Δηλώνει, ως εισηγητής του συγκεκριμένου νομοσχεδίου, συγκινημένος και ευχαριστεί και εκ μέρους των θυμάτων και των αγωνιστών τον πρόεδρο του ΠΑΣΟΚ για την κατάθεση του νομοσχεδίου, υπενθυμίζοντας πως, ήταν προεκλογική υπόσχεση – δέσμευση. Αναρωτιέται, πως είναι δυνατόν να μην αναγνωρίζεται το ΕΑΜ, που υπήρξε η μεγαλύτερη οργάνωση της Αντίστασης. «Το να αρνείσαι, κύριες και κύριοι συνάδελφοι, την Αντίσταση στο ΕΑΜ είναι σαν να αρνείσαι την Αντίσταση στην συντριπτική πλειοψηφία του ελληνικού λαού», ο Δ. Διαμαντίδης συνέχισε κάνοντας λόγο για την αντιφατική πολιτική της Ν.Δ., που αναγνώρισε μεν το ΚΚΕ, αλλά αρνήθηκε να αναγνωρίσει την Εθνική Αντίσταση, που δεν ανήκε σε ένα κόμμα, αλλά σε όλο τον ελληνικό λαό. Σύγκρινε τον τρόπο που μεταχειρίστηκαν στη υπόλοιπη Ευρώπη του δωσίλογους και τους συνεργάτες των Γερμανών, οι οποίοι, όσοι δεν εκτελέστηκαν, τιμωρήθηκαν παραδειγματικά, με αυτό που έγινε στη Ελλάδα, όπου παρασημοφορήθηκαν, αλληλοτιμήθηκαν και κατέλαβαν υψηλά πόστα. Πολύ σημαντική ήταν η θέση του για τα χρήματα που οφείλονται στην Ελλάδα από την Γερμανία. Ήταν νομίζουμε από τις πρώτες φορές που τέθηκε το ζήτημα των πολεμικών επανορθώσεων στην ελληνική βουλή²⁸². Αναφέρθηκε με συγκίνηση στους νεκρούς και τους ζωντανούς αγωνιστές και έκλεισε προτρέποντας τους βουλευτές να ψηφίσουν το νομοσχέδιο: « ... προχωρήστε στην εκτέλεση του καθήκοντος και της υποχρέωσης αυτής προς το έθνος με την βεβαιότητα ότι η συντριπτική πλειοψηφία, όπως και τότε, είναι μαζί μας, είναι με το ΠΑΣΟΚ, με τους δημοκρατικούς αγωνιστές, τους πραγματικούς αγωνιστές, όχι τους συνεργάτες του κατακτητή, που έχει αγκαλιάσει μέχρι σήμερα η Νέα Δημοκρατία».

²⁸¹ Βουλευτής ΠΑΣΟΚ Β' Πειραιά 1981-2012.

²⁸² Στην συζήτηση των άρθρων του Ν/Σ στην επόμενη συνεδρίαση που ακολούθησε, έγιναν ενδιαφέρουσες αποκαλύψεις για το θέμα των πολεμικών επανορθώσεων, ανάμεσα στο συγκεκριμένο βουλευτή και τον Μ. Γλέζο. Ο πρώτος αποκάλυψε ότι ο ίδιος κατά την περίοδο της διακυβέρνησης της Ε.Κ. το 1964, είχε ξεκινήσει συζητήσεις με τον ομοσπονδιακή δημοκρατία της Γερμανίας για τις αποζημιώσεις και οι Γερμανοί δεν ήταν αρνητικοί. Ο Μ. Γλέζος είπε ότι, το 1966 ως μέλος της Κ..Ε. του ΚΚΕ πήρε εντολή από Π..Γ. να προβεί διάβημα προς το Κ..Κ. της Αν. Γερμανίας για εξόφληση των οφειλομένων από την γερμανική κατοχή.

Το λόγο έλαβε στην συνέχεια ο βουλευτής Στέφανος Τσαπάρας²⁸³. Στην μεγάλη σε έκταση τοποθέτηση του βουλευτή ορισμένα από τα θέματα που έθιξε παρουσιάζουν ενδιαφέρον. Έκανε και αυτός μια ιστορική αναδρομή στην Αντίσταση και τον ηρωισμό των αγωνιστών και δήλωσε ότι, ο Πλαστήρας είχε την πρόθεση να αναγνωρίσει το ΕΑΜ ως μέρος της Εθνικής Αντίστασης, αλλά δεν διέθετε τον απαιτούμενο γι' αυτό, αριθμό βουλευτών. Η δήλωση του Σ. Τσαπάρα έχει ενδιαφέρον καθώς ο ίδιος υπήρξε βουλευτής της ΕΠΕΚ του κόμματος του Πλαστήρα εκείνη την περίοδο και ανέφερε πως, αυτή η δήλωση του Πλαστήρα έγινε παρουσία βουλευτών του κόμματος, μεταξύ των οποίων, και του ιδίου. Ανάφερε επίσης ότι, τριάντα βουλευτές, ανάμεσα τους και ο ίδιος, κατέθεσαν σχέδιο νόμου για την αναγνώριση του ΕΑΜ²⁸⁴. Υπενθύμισε μάλιστα ότι, ο πρόεδρος της Ν.Δ. ήταν τότε βουλευτής των φιλελευθέρων που συνεργάζονταν με την ΕΠΕΚ στην κυβέρνηση. Δήλωσε πως, αν το ΕΑΜ ήθελε να καταλάβει δια της βίας την εξουσία στην Ελλάδα, είχε την δύναμη να το κάνει. Ένα άλλο σημείο της προσέγγισης του, είχε να κάνει με το καθοριστικό ρόλο του ξένου παράγοντα, από την Μέση Ανατολή και την εκεί λειτουργία του στρατού και της κυβέρνησης, ως την ανάμιξη των Αμερικανών στις εκλογές «βίας και νοθείας», την «Αποστασία» και τελικά την χούντα. Κλείνοντας την ομιλία του επισήμανε ότι, ο αγώνας της Εθνικής Αντίστασης ήταν για την εδραίωση της ελευθερίας και των δημοκρατικών θεσμών και η γενιά εκείνη έκανε το χρέος της στο ακέραιο προς την πατρίδα και την ανθρωπότητα.

Ο Ιωάννης Παπαδόπουλος²⁸⁵ ήταν ο επόμενος βουλευτής που πήρε το λόγο. Ιδιαίτερα συγκινημένος, όπως ο ίδιος δήλωσε, μιας και ήταν μέλος στον ΕΛΑΣ-ΕΠΟΝ των σπουδαστών και του λόχου «Λόρδος Μπάιρον» και αποφάνθηκε ότι, αυτή ήταν η πιο ευτυχισμένη στιγμή της πολιτικής του ζωής. Συνέχισε λέγοντας ότι, αποτελεί ντροπή για όλες τις προηγούμενες κυβερνήσεις η μη αναγνώριση της Εθνικής Αντίστασης και το απέδωσε στην «ευτέλεια» και την «ιδιοτέλεια» της «ψευδοεθνικοφροσύνης». Έκανε επίσης μνεία στις απαράδεκτες δηλώσεις μετανοίας, «Αποκηρύσσω μετά βδελυγμίας τις προδοτικές οργανώσεις ΕΑΜ, ΕΠΟΝ, ΕΛΑΣ, Εθνική Αλληλεγγύη, και τις παραφυάδες της», τις οποίες υποχρεώνονταν να υπογράψουν, οι αγωνιστές της Αντίστασης, με αντάλλαγμα μια απλή ανοχή της

²⁸³ Βουλευτής ΠΑΣΟΚ Β' Θεσσαλονίκης 1977- 1989 και προδικτατορικά βουλευτής της ΕΠΕΚ και της Ε.Κ..

²⁸⁴ Ο βουλευτής επικαλέστηκε και τα δημοσιεύματα της εφημερίδας «Αλλαγή», 11/7/52 ΚΑΙ 27/9/52,

²⁸⁵ Μέλος της Δημοκρατικής Άμυνας, βουλευτής της Ένωσης Κέντρου-Νέες Δυνάμεις (1974-1977), και το 1979 εντάθηκε στο ΠΑΣΟΚ.

ύπαρξης τους, μέσα σε ένα καθεστώς μίσους και βίας. Έκλεισε την ομιλία του απαγγέλλοντας τους στίχους του αντάρτικου τραγουδιού «βροντάει ο Όλυμπος, αστράφτει η Γκίονα μουγκρίζουν τ' Άγραφα σίετ' η στεριά, στ' άρματα στ' άρματα εμπρός στον αγώνα για την χιλιάκριβη την λευτεριά»

Ο Ευάγγελος Πεντάρης²⁸⁶ πήρε στην συνέχεια το λόγο και αναφέρθηκε στα είκοσι πέντε θύματα της οικογένειάς του στον Β' Παγκόσμιο πόλεμο, μεταξύ των οποίων και τα δυο αδέλφια του πατέρα του, που εκτελεστήκαν από τους Γερμανούς. Λόγω της κρητικής του καταγωγής, όπως είπε, αναφέρθηκε στους αγώνες και τις θυσίες του νησιού, την μάχη της Κρήτης, την καθολική αντίσταση, για τα 8.500 θύματα, για τα 40 κατεστραμμένα χωριά, αλλά και για τις θηριωδίες των Γερμανών στα Ανώγια και την Κάνδαο και τις τρεις επιγραφές που τοποθέτησαν οι Γερμανοί στην Κάνδαο και είναι οι μοναδικές, που οι Γερμανοί κομπάζουν για τις κτηνωδίες τους. Ήταν καθήκον του, τόνισε, να μιλήσει και για τον τόπο που εκπροσωπεί, την ηρωική Κοκκινιά και παρέθεσε αναλυτικά τα γεγονότα που έλαβαν χώρα πριν και κατά το μπλόκο της Κοκκινιάς. Στη συνέχεια επεσήμανε πως, θα ήταν καλύτερο να συζητηθεί το νομοσχέδιο στην ολομέλεια της βουλής²⁸⁷, «Έτσι θα δινόταν η ευκαιρία σε όλους τους Έλληνες βουλευτές να τιμήσουν την ιστορία μας και να τιμηθούν από την πράξη τους». Έκλεισε την ομιλία του προτείνοντας να υπάρξει και δεύτερη μέρα εορτασμού της Εθνικής Αντίστασης, η 21^η Μάη, για να τιμηθεί η ιδιαίτερη προσφορά της Κρήτης και ζήτησε να παραχωρήσει η κυβέρνηση την Μάντρα της Κοκκινιάς στους κατοίκους της, να διαμορφωθεί κατάλληλα, για να τιμηθούν οι νεκροί αγωνιστές.

Ο Μανώλης Γλέζος²⁸⁸ πήρε στην συνέχεια τον λόγο και η τοποθέτηση του είχε ιδιαίτερο ενδιαφέρον, λόγω του ηρωικού αντιστασιακού παρελθόντος του. Άρχισε την ομιλία του αποδίδοντας τιμή στο ΠΑΣΟΚ για το νομοσχέδιο, που αποκαθιστά το χρέος της πολιτείας απέναντι στη μνήμη. Η έντονη συγκίνηση ήταν διάχυτη σε όλη την ομιλία του, ο ίδιος μάλιστα είπε ότι, δεν μιλάει μόνο με την δική του φωνή, αλλά και την φωνή όλων των αγωνιστών που δεν πρόλαβαν να δουν την αναγνώριση της προσφοράς τους. Μίλησε για την ελληνική ιδιαιτερότητα της τριπλής κατοχής, για τις δύσκολες οικονομικές συνθήκες, για την οικονομική αφαίμαξη της

²⁸⁶ Βουλευτής ΠΑΣΟΚ β' Πειραιά 1981 και 1985.

²⁸⁷ Η συζήτηση του νομοσχεδίου έγινε σε θερινό τμήμα.

²⁸⁸ Βουλευτής του ΠΑΣΟΚ ως συνεργαζόμενος (ΕΔΑ).

χώρας από τους Γερμανούς, για τις 630.000 νεκρούς, που αποτελούσαν το 1/10 του πληθυσμού. Αναφέρθηκε στην καθολικότητα της Αντίστασης, όλων των Ελλήνων, πλην ελαχίστων προδοτών και όλων των κοινωνικών στρωμάτων και επικαλέστηκε το βιβλίο του Γληνού²⁸⁹. Ανέφερε τις απεργίες και τις διαδηλώσεις των φοιτητών το 1941, την απεργία των δημοσίων υπαλλήλων το 1942, για την ματαίωση, από την μαζική, δυναμική κινητοποίηση του λαού, της εργατικής επιστράτευσης. Δίπλα σε όλες αυτές τις ηρωικές «πρωτιές» ανέφερε ακόμη μια πρωτιά, η Ελλάδα ήταν η και μόνη χώρα που δεν αναγνωρίστηκε η Εθνική της Αντίσταση. Επιτέθηκε στη Ν.Δ. και τον αρχηγό της για την στάση του, αρνήθηκε την υπήρξη ως εκείνη την στιγμή, οποιαδήποτε αναγνώριση της Εθνικής Αντίστασης και όχι μόνο του ΕΑΜ και επεσήμανε την απουσία οποιασδήποτε αναφοράς στα σχολικά βιβλία όλων των βαθμίδων για την Εθνική Αντίσταση. Επιχειρηματολόγησε ενάντια στην άποψη που εξέφρασε ο Ε. Αβέρωφ πως, το ΚΚΕ δεν μετείχε στο εθνικοαπελευθερωτικό αγώνα και απέδωσε και αυτός, όπως και ο Κανελλόπουλος και άλλοι, σε όλους όσοι συμμετείχαν στον αγώνα και κοινωνικοπολιτικές επιδιώξεις, τονίζοντας ότι, δεν μπορείς να αφαιρέσεις τα πολιτικά χαρακτηριστικά από τα πολιτικά κόμματα. Για τους ίδιους τους αγωνιστές επισημαίνει ότι, δεν ζητούν υλικές ανταμοιβές, αλλά αποκατάσταση της προσφοράς τους, στην εθνική μνήμη. Ο ίδιος αισθάνεται, ανέφερε ότι, από την πρώτη μέρα, που ανέλαβε το ΠΑΣΟΚ την διακυβέρνηση, η μνήμη ανασταίνεται και οι γονείς αισθάνονται ελεύθεροι να λένε: «Ναι πήρα κι εγώ μέρος στην Αντίσταση». Έκλεισε την ομιλία του λέγοντας: «... είμαστε πάλι τώρα έτοιμοι, με αποκατεστημένες τις μνήμες, είμαστε τώρα έτοιμοι να αντιμετωπίσουμε τον όποιο εισβολέα. Γιατί ο αγώνας ο αντιστασιακός, πάνω και πέρα απ' όλα δείχνει ότι ένα έθνος υπάρχει ή δεν υπάρχει».

Το λόγο πήρε ο Γεώργιος Δαβιδόπουλος²⁹⁰, ο οποίος, πέραν των άλλων, επεσήμανε την απουσία της άρχουσας τάξης από τους αγώνες του έθνους και την κατηγορεί, μαζί με την πολιτική της έκφραση, την Δεξιά, για τον Εμφύλιο. Επιχειρηματολογώντας για την προσφορά του ΕΑΜ στον εθνικοαπελευθερωτικό αγώνα παραθέτει δηλώσεις βρετανών παραγόντων για την συνεισφορά του, όπως του Υπουργού Έμερυ, του Κρις Γούντχαουζ, του στρατηγού Ουίλσον. Αναφέρθηκε στην συνεισφορά των γυναικών στον αγώνα και την χαρακτηρίζει σημαντική και

²⁸⁹ Το βιβλίο: «Τι είναι και τι θέλει το ΕΑΜ»

²⁹⁰ Βουλευτής ΠΑΣΟΚ Κοζάνης 1981-1989.

υποτιμημένη. Εξέφρασε την βεβαιότητα του για την λύση του θέματος των πολιτικών προσφύγων. Θεώρησε την νίκη του ΠΑΣΟΚ στις εκλογές ως *de facto* αναγνώριση της Εθνικής Αντίστασης και έφερε ως παράδειγμα τις καταθέσεις στεφάνων εκ μέρους των οργανώσεων των αντιστασιακών στην επέτειο της 28^{ης} Οκτώβριου.

Ο Κωνσταντίνος Παπαγεωργίου²⁹¹ ήταν ο επόμενος που ανέβηκε στο βήμα. Έκανε αναφορά στα γεγονότα που οδήγησαν στην ίδρυση του ΕΑΜ, την άρνηση των αστικών κομμάτων να συμμετέχουν και την ίδρυση του τελικά από το ΚΚΕ, το αγροτικό κόμμα, το σοσιαλιστικό και την ΕΛΑ²⁹². Αναφέρθηκε και στην συμμετοχή του κλήρου στην Αντίσταση με προεξάρχοντες τους μητροπολίτες Κοζάνης Ιωακείμ, Ηλείας Αντώνιο, Σάμου Ειρηναίο. Σημείωσε ότι, το ΕΑΜ ενσάρκωνε τις αγωνιστικές παραδόσεις του 1821. Ανέφερε ονομαστικά κάποιους ηρωικούς αγωνιστές της Αντίστασης: Ηλέκτρα, Σουκατζίδη, Παναγιώτα Σταθοπούλου, Κωνσταντόπουλου, Γλέζο, Σάντα, τους τρεις ΕΠΟΝίτες του Υμηττού, τους διακόσιους της Καισαριανής, τους 160 της Κοκκινιάς και μίλησε για τις σημαντικές μάχες που έδωσε ο ΕΛΑΣ, καθώς και για τον κοινωνικό του ρόλο, την ίδρυση της ΠΕΕΑ, της κυβέρνησης του βουνού.²⁹³ Αναφέρθηκε στην δράση των ταγμάτων ασφάλειας και άλλων συνεργατών του κατακτητή, όχι, όπως είπε, για να οξύνει τα πάθη, που είναι καιρός να καταλαγιάσουν για να προχωρήσουμε μπροστά σαν έθνος, αλλά για να γνωρίζουν οι νεότεροι. Εκφράζει την πικρία του για το άγαλμα του αρχισυνεργάτη, όπως χαρακτηριστικά είπε, των Γερμανών Μιχαήλ Αγά, που στήθηκε και εγκαινιάστηκε στη διάρκεια της μεταπολίτευσης το 1976. Παραθέτει στη συνέχεια έγγραφα ντοκουμέντα που αποδείκνυαν την αντεθνική δράση του Αγά και ανέφερε ότι, τέτοιου είδους ανθρώπους εξαπόλυσε οπλισμένους το «μεταβαρκεζιανό» κράτος για να σκοτώσει αγωνιστές της Αντίστασης και να δημιουργήσει τις προϋποθέσεις για τον Εμφύλιο. Στην συνέχεια της ομιλίας είπε ότι, το πρόγραμμα του ΕΑΜ: Εθνική ανεξαρτησία, λαϊκή κυριαρχία, κοινωνική απελευθέρωση και κοινωνική δικαιοσύνη αποτελούν ανεκπλήρωτη κληρονομία. Ο βουλευτής έκλεισε την ομιλία του λέγοντας: «Και αυτήν ακριβώς την κληρονομία του μεγαλειώδους εκείνου προγράμματος του ΕΑΜ που συνέγειρε τις καρδιές όλων των Ελλήνων της Κατοχής, υλοποιεί σήμερα με συνέπεια και αποφασιστικότητα η κυβέρνηση της αλλαγής.»

²⁹¹ Βουλευτής του ΠΑΣΟΚ Κοζάνης 1981, μέλος της Εθνικής Αντίστασης μέσα από τις γραμμές του ΕΑΜ, γραμματέας λαϊκής παιδείας στην κυβέρνηση του βουνού.

²⁹² Ένωση Λαϊκής Δημοκρατίας.

²⁹³ Προσωρινή Επιτροπή Εθνικής Απελευθέρωσης.

Την επόμενη μέρα η συνεδρίαση συνεχίστηκε και αφού είχε ήδη από την προηγούμενη ψηφιστεί επί της αρχής το νομοσχέδιο. Ο πρώτος βουλευτής που έλαβε τον λόγο ήταν ο Γεώργιος Σεπράνος²⁹⁴ που ξεκίνησε αναφέροντας την δική του συμμετοχή στην Αντίσταση μέσα από την οργάνωση των έφεδρων αξιωματικών. Αφού αναφέρθηκε διεξοδικά στα γεγονότα της Αντίστασης, όπως τα είχε ζήσει και την δράση της οργάνωσης του, αναγνώρισε την μεγάλη προσφορά του ΕΑΜ στην Εθνική Αντίσταση.

Ο υπουργός Εσωτερικών Γεώργιος Γεννηματάς πήρε στην συνέχεια το λόγο: «Ακούστηκε χτες και ακούγεται και σήμερα από τον πρωθυπουργό της χώρας ένα μήνυμα εθνικής συμφιλίωσης, ένα μήνυμα έξαρσης της εθνικής μας υπερηφάνειας, ένα μήνυμα γεμάτο από την πολιτική σοφία της Δημοκρατίας, μα γεμάτο και από την ανθρώπινη ευαισθησία, την ανθρώπινη συγκίνηση, αυτή που κατέχει και μένα...». Ο Γεννηματάς τόνισε την ανάγκη εθνικής ομοψυχίας, και συμφιλίωσης, στηλίτευσε την αποχώρηση της Ν.Δ. από την βουλή, η οποία σε καμιά περίπτωση δεν πρέπει να είναι η αρχή μιας νέας αντιπαράθεσης του λαού και επεσήμανε ότι, οι προσπάθειες όλων πρέπει να αποβλέπουν στην ενότητα του λαού και τόνισε χαρακτηριστικά: «Όλους αυτούς, σε όποια πολιτική παράταξη και αν βρίσκονται σήμερα, εμείς πρέπει με την πράξη και την πρακτική μας από δω και πέρα να τους αγκαλιάσουμε.... Να απομονώσουμε την πράξη της Δεξιάς και όχι τους Δεξιούς, που και αυτοί τότε, όπου κι αν ανήκαν, αγωνίστηκαν...». Ο υπουργός αναφέρθηκε στη συνέχεια στις ηρωικές πράξεις της Αντίστασης και έκανε σύγκριση με την επανάσταση και τους αγωνιστές του 1821 και διευκρίνισε ότι, το ΠΑΣΟΚ δεν αισθάνεται άβολα να μιλήσει για τον Βελουχιώτη: «Ναι, για μας ο Άρης Βελουχιώτης είναι η συνέχεια του Κολοκοτρώνη και του Καραϊσκάκη και δεν έχουμε κανένα πρόβλημα να το βροντοφωνάξουμε και κανείς δεν μπορεί να μας φέρει σε δύσκολη θέση γι' αυτό. Αλλά δημιουργήθηκαν και αντίστροφες καταβολές. Υπάρχουν και σήμερα αγωνιστές που δεν τολμούν να αναφέρουν ότι ήταν με τον Ψαρρό ή τον Ζέρβα. Όχι, εμείς τολμάμε σήμερα να πούμε ότι ο Ζέρβας και ο Ψαρρός ήταν το ίδιο παλικάρια όπως ο Άρης Βελουχιώτης.». Επέμεινε να αναγερθεί το μνημείο της Αντίστασης στον Γοργοπόταμο, ακριβώς για να συμβολίζει την ενότητα και την εθνική ομοψυχία και πρόσθεσε ότι, πρέπει να υπάρχουν και εξέφρασε την πίστη ότι θα υπάρξουν και άλλα μνημεία σε τόπους, που

²⁹⁴ Βουλευτής από το 1950 έως και την χούντα, στενός συνεργάτης του Γ. Παπανδρέου, και βουλευτής του ΠΑΣΟΚ 1977-1989.

ταυτίζονται με ηρωικές πράξεις και θυσίες αγωνιστών. Αναφέρθηκε στις διχόνοιες μεταξύ των αγωνιστών και έφερε παραδείγματα από ανάλογες διχόνοιες από τον αγώνα του 1821. Στην συνέχεια απάντησε στις αιτιάσεις του Αβέρωφ για τις θέσεις του Γ. Παπανδρέου λέγοντας ότι, η Δεξιά κατηγορούσε πάντα τον «Γέρο της δημοκρατίας» ως συνοδοιπόρο και παρότι είχε μια στρατηγική που αμφισβητείται κανείς δεν μπορεί να αμφισβητήσει το γεγονός πως δεν συναίνεσε στην αναγνώριση και την παρά πέρα λειτουργία των ταγμάτων ασφαλείας, θεωρώντας απαράδεκτη την συνεργασία με τους συνεργάτες των Γερμανών. Επίσης μίλησε για τις επιδιώξεις, που απέδωσε ο αρχηγός της αξιωματικής αντιπολίτευσης στο ΕΑΜ για την διαμόρφωση της μετακατοχικής πολιτικής πραγματικότητας και απέδωσε σε όλες τις αντιστασιακές οργανώσεις τέτοιες επιδιώξεις παραθέτοντας κείμενα του ΕΔΕΣ και του ΕΚΚΑ, που αναφέρονται σε αυτές τις επιδιώξεις, οι οποίες μάλιστα ήταν σε προοδευτική κατεύθυνση.

Αναφέρθηκε στο θέμα των πολιτικών προσφύγων και ανέφερε πως, είχε ήδη επικοινωνήσει με τις οργανώσεις των πολιτικών προσφύγων και διαβεβαίωσε πως, θα δρομολογηθούν όλες οι απαιτούμενες διαδικασίες και θα υπάρξει μέριμνα για το συνταξιοδοτικό τους και δήλωσε: «... οι πολιτικοί πρόσφυγες δεν είναι κάποια μικρή ή μεγάλη ομάδα πίεσης. Για μας είναι ένα κομμάτι του λαού μας. Οι ίδιοι οι αγωνιστές, όσοι επέζησαν, ή τα παιδιά τους και η επιστροφή τους θα είναι προσφορά για το Έθνος».. Ανέφερε επίσης πως, ετοιμάζεται να εκδοθεί σχολικό βιβλίο στο πλαίσιο του μαθήματος της Αγωγής, που θα αναφέρεται στις αντιστασιακές οργανώσεις. Έκλεισε την ομιλία του δηλώνοντας υπερήφανος ως Έλληνας για το νομοσχέδιο.

Ο Αθανάσιος Γκολφινόπουλος²⁹⁵ ήταν ο επόμενος στο βήμα της βουλής, ο οποίος ξεκίνησε την ομιλία του δηλώνοντας πόσο εξαιρετική στιγμή ήταν αυτή για αυτόν, γιατί ήταν ο ίδιος ΕΠΟΝίτης και ο αδελφός του έπεσε στην μάχη της Γλόγοβας²⁹⁶. Αναφέρθηκε στην προσφορά του ΕΑΜ και πέραν αυτών που και άλλοι ομιλητές ανέφεραν, επικεντρώθηκε και στην προσφορά του ΕΑΜ και της εθνικής αλληλεγγύης που με το σύνθημα: «όλοι μαζί στην πάλη για την επιβίωση», διοργάνωσε λαϊκά συσσίτια, μοίρασε τρόφιμα αφού κατέλαβε αποθήκες, λειτούργησε 671 λαϊκά αναρρωτήρια, 73 λαϊκά νοσοκομεία, 1253 λαϊκά φαρμακεία. Μίλησε για

²⁹⁵ Βουλευτής Αχαΐας του ΠΑΣΟΚ εκλέχτηκε το 1981.

²⁹⁶ Μάχη μεταξύ ΕΑΜ και Γερμανών.

τις λαϊκές κινητοποιήσεις, τον αγώνα στα πεζοδρόμια που τόσο πολύ φόβισε την άρχουσα τάξη. Μίλησε για τις παλλαϊκές εκδηλώσεις για την επέτειο της 28^{ης} Οκτωβρίου του 1941 την οποία οι κατακτητές δεν μπόρεσαν να εμποδίσουν.

Ο υπουργός Εργασίας Ευάγγελος Γιαννόπουλος πήρε τον λόγο στην συνέχεια και αναφέρθηκε διεξοδικά στην ιστορία της Εθνικής Αντίστασης από την έναρξη της έως τον Εμφύλιο, αλλά και τις μεταγενέστερες συνέπειες της συμμετοχής σε αυτήν, για του αγωνιστές της. Ανέφερε ότι, η αναγνώριση της Αντίστασης ήταν προεκλογική δέσμευση του ΠΑΣΟΚ, που είχε συμπεριληφθεί στην διακήρυξη της κυβερνητικής πολιτικής και ο ίδιος πήρε το λόγο για να αποτίσει προσωπικό φόρο τιμής στους νεκρούς και ζωντανούς συντρόφους του αγώνα της Αντίστασης. Θεωρεί πως, η ηρωική αντίσταση του λαού, αποτελεί κληρονομία του 1821 σε μια ιστορική πορεία, ως την νίκη των δυνάμεων της «Αλλαγής» στις 18 του Οκτώβρη 1981. Αφού ανέφερε τις συνθήκες ίδρυσης του ΕΑΜ, τον εθνικοαπελευθερωτικό του χαρακτήρα, δεν παρέλειψε να τονίσει την καθοριστική συμβολή του ΚΚΕ στην ίδρυση και στελέχωση του. Στη συνέχεια, παρέθεσε πληροφορίες για τον ΕΛΑΣ την αριθμητική δύναμη του, τις πολεμικές δράσεις του και την σπουδαιότητα τους, τις καταστροφές και τις απώλειες που επέφερε στους Γερμανούς, αλλά και τις δικές του απώλειες. Σημείωσε τη δική του συμμετοχή στον ΕΛΑΣ, ως διοικητή τάγματος. Δεν παρέλειψε να εξάρει τον ρόλο των γυναικών στον αγώνα, αλλά και του Κλήρου. Σε αυτή την αγωνιστική κινητοποίηση του λαού, επεσήμανε ότι, δεν έλειψαν και οι προδότες, τα «τρωκτικά της οικονομικής ολιγαρχίας», τα «ανθρωπάκια» και τα «σκουλήκια», όπως χαρακτηριστικά ανέφερε, που τους υπηρετούσαν, τέτοια ήταν τα τάγματα ασφαλείας και τέτοιους ανθρώπους, προδότες τιμώρησε το ΕΑΜ και έπρεπε να τους τιμωρήσει²⁹⁷. Θεωρεί ύψιστο λάθος την συμφωνία της Καζέρτας και την παράδοση των όπλων, την οποία σχεδίασε ο Σκόμπυ και, ως συνέχεια όλων αυτών ήρθαν, με ευθύνη το σκληρό, ανάλγητο κράτος της Δεξιάς, οι συγκρούσεις και ο Εμφύλιος. Για το νομοσχέδιο της αναγνώρισης ανέφερε ότι, ήταν ζητούμενο για τον δημοκρατικό λαό, που αγωνίστηκε για δεκαετίες γι' αυτήν την αναγνώριση που ήταν αποδεκτή από το 60% του ελληνικού λαού. Για την Εθνική Αντίσταση και την σχέση της με το ΠΑΣΟΚ δήλωνε χαρακτηριστικά: «... την κληρονομιά της Εθνικής Αντίστασης, με τιμή και περηφάνια τη φέρει στους ώμους του σήμερα το ΠΑΣΟΚ, κληρονομιά της εθνικής ανεξαρτησίας, της λαϊκής κυριαρχίας, της κοινωνικής δικαιοσύνης, της

²⁹⁷ Αναφέρεται στις εκτελέσεις συνεργατών των Γερμανών από την ΟΠΛΑ.

κοινωνικής απελευθέρωσης. Τα εθνικά οράματα του '21 κληρονομιά της Εθνικής Αντίστασης. Τα οράματα της Εθνικής Αντίστασης κληρονομιά για τις δυνάμεις της Αλλαγής.»

Ο Χρήστος Μπασαγιάννης²⁹⁸ πήρε στην συνέχεια το λόγο. Χαρακτήρισε ευλογημένη στιγμή την ψήφιση του νομοσχεδίου για τους ανθρώπους της γενιάς του, που την ανέμεναν πολύ καιρό. Πήρε το λόγο, όπως δήλωσε, για να προσθέσει στις θυσίες που έχουν αναφερθεί, την εκτέλεση την Μεγάλη Παρασκευή του 1944 στην πόλη του Αγρινίου²⁹⁹ 120 ανθρώπων και άλλων 59 τον Ιούλιο του 1944 στα Καλύβια Αιτωλοακαρνανίας και στη μάχη στον σιδηροδρομικό σταθμό του Αιτωλικού, όπου καπετάνιος ήταν ο έτερος βουλευτής του ΠΑΣΟΚ (παρών εκείνη τη στιγμή στην αίθουσα) Νίκος Παπαϊωάννου.

Ο Παναγιώτης Κοντογεώργης³⁰⁰ ακολούθησε στο βήμα και πέρα από την γενικότερη αναφορά στην Εθνική Αντίσταση, ζήτησε, παρότι η οικογένεια του είχε θύμα³⁰¹ σε αυτόν τον αγώνα να «γκρεμίσουμε ότι μας χωρίζει και να σκεφτούμε ότι μας ενώνει».

Ακολούθησε ο Θεμιστοκλής Λούλης³⁰² και αφού ανέφερε τον τρόπο που οργανώθηκε στο ΕΑΜ Πολυτεχνείου, περιέγραψε την στάση των αστικών κομμάτων στην διάρκεια της Κατοχής. Για το κόμμα φιλελευθέρων ανέφερε πως, ένα μεγάλο τμήμα του κόμματος, κυρίως οπαδοί και λιγότερο στελέχη, εντάχθηκαν στο ΕΑΜ. Χαρακτήρισε την δράση του ΕΑΜ, εκτός από στρατιωτική και κοινωνική, πολιτική και όχι κομματική. Διαπίστωσε σφάλματα, δυστυχώς, στην πολιτική του ΕΑΜ, κυρίως στην εκτίμηση της γεωπολιτικής πραγματικότητας.

Εκτός των παραπάνω τον λόγο έλαβαν από το ΠΑΣΟΚ και οι Μπουλούκος Διονύσιος,³⁰³ Νικόλαος Παπαϊωάννου³⁰⁴ και Χαράλαμπος Ατματζίδης.³⁰⁵ Την επόμενη μέρα έγινε συζήτηση επί των άρθρων.

²⁹⁸ Βουλευτής του ΠΑΣΟΚ Αιτωλοακαρνανίας 1981-1989, μέλος του ΕΑΜ στην διάρκεια της Κατοχής.

²⁹⁹ Για τα γεγονότα εκείνης της Μ. Παρασκευής στο Αγρίνιο γίνεται εκτενής αναφορά και εμπεριστατωμένη ανάλυση στο: Μπάδα Κ- Ματσούκη Ε, «προσεγγίσεις στην υλική μνήμη και στους μνημονικούς τόπους» ανάκτηση από: [//users.uoi.gr/gramisar/prosopiko/bada/Mnimeia_Agalmata.pdf](https://users.uoi.gr/gramisar/prosopiko/bada/Mnimeia_Agalmata.pdf).

³⁰⁰ Βουλευτής του ΠΑΣΟΚ Β' Αθηνών 1981.

³⁰¹ Ο πατέρας του βουλευτή Θανάσης ήταν μέλος του ΕΛΑΣ και έχασε την ζωή του στον «Εμφύλιο».

³⁰² Βουλευτής του ΠΑΣΟΚ Ιωαννίνων 1981-1989 υπήρξε αντιστασιακός όπως και ο πατέρας του.

³⁰³ Βουλευτής ΠΑΣΟΚ Α' Αθηνών 1981.

³⁰⁴ Βουλευτής ΠΑΣΟΚ Αιτωλοακαρνανίας 1981-1986.

Ο πολιτικός λόγος του ΠΑΣΟΚ μέσα από το Νομοσχέδιο

Ο πολιτικός λόγος που αρθρώνει το ΠΑΣΟΚ γενικά για την Εθνική Αντίσταση, αλλά και κατά την διάρκεια της συζήτησης του νομοσχεδίου για την αναγνώριση της, ήταν απόρροια της φύσης του ΠΑΣΟΚ, ως σοσιαλιστικού κόμματος μαζών, ως λαϊκού κινήματος, που μάχεται για την εθνική ανεξαρτησία, την οποία είχε αναγάγει σε κεντρικό πολιτικό στόχο και προϋπόθεση για την λαϊκή κυριαρχία, την κοινωνική δικαιοσύνη, την δημοκρατία. Το ΠΑΣΟΚ αναγνώριζε, λοιπόν, στο ΕΑΜ πολλά κοινά στοιχεία και στην Εθνική Αντίσταση εθνικοαπελευθερωτικό χαρακτήρα, ανάλογο με αυτόν που επεδίωκε και το ίδιο. Η πολιτική και ιστορική εκτίμηση του Α.Π. και του ΠΑΣΟΚ πως, το λαϊκό εκείνο κίνημα συντρίφτηκε από τις ιμπεριαλιστικές δυνάμεις για να οδηγηθεί η χώρα στην εξάρτηση και την υποτέλεια, αυτή η αντίληψη διαμόρφωσε τον πολιτικό λόγο του και σε σχέση με την Εθνική Αντίσταση και την αναγνώρισή της. Η ίδρυση του ΠΑΣΟΚ ως νέου κόμματος, του επέτρεπε να διαφοροποιείται από τις προδικτατορικές του καταβολές, την Ε.Κ. και την Ε.Δ.Α. και του παρείχε την δυνατότητα να συνομιλεί με το παρελθόν, χωρίς αισθάνεται κανενός είδους δεσμεύσεις από αυτό.

Μπορούμε να αποδώσουμε, κατά την εκτίμηση μας, στο νομοσχέδιο για την αναγνώριση της Εθνικής Αντίστασης τέσσερις στόχους. Πρώτος στόχος ήταν, η αποκατάσταση της ιστορικής αλήθειας, η ηθική και κοινωνική δικαίωση των αγωνιστών, και η κατάργηση όλων των εις βάρος τους διακρίσεων. Δεύτερος στόχος ήταν, η συμβολοποίηση της ενιαίας Εθνικής Αντίστασης, ως παράδειγμα για τους μελλοντικούς αγώνες του λαού. Τρίτος στόχος ήταν, η ενότητα του λαού στην βάση χωρίς τους διαχωρισμούς, που είχαν προέλθει από τις μετεμφυλιακές διαιρέσεις. Η αναγνώριση της Εθνικής Αντίστασης ως ενιαίας υπηρετούσε αυτό το στόχο. Τέταρτος στόχος ήταν, να συνδεθεί η κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ ή καλύτερα η κυβέρνηση της «Αλλαγής», όπως ήταν και το σύνθημα των εκλογών του 1981, με την αναγνώριση της ενιαίας Εθνικής Αντίστασης και το ΠΑΣΟΚ με το ΕΑΜ, ως το λαϊκό κίνημα, που υπηρετεί κοινούς στόχους και οράματα. Οι τοποθετήσεις του προέδρου, των υπουργών και των βουλευτών του ΠΑΣΟΚ υπηρετούν αυτούς τους τέσσερις στόχους.

³⁰⁵ Βουλευτής ΠΑΣΟΚ Ξάνθης 1977-1989.

Η ομιλία του Α.Π. κινήθηκε στην λογική της αποκατάστασης της ιστορικής αλήθειας³⁰⁶, και των αγωνιστών της Αντίστασης. Η ένταξη του ΕΑΜ και των οργανώσεων του, έβαλε ένα οριστικό τέλος στην αμφισβήτηση και την απαξίωση της προσφοράς και των θυσιών του μεγαλύτερου τμήματος της Αντίστασης, του ΕΑΜικού και επέτρεψε την αναγνώριση της ως ενιαίας, κτήμα όλων των Ελλήνων³⁰⁷ και γι' αυτό το λόγο, σύμβολο εθνικής ενότητας και ομοψυχίας. Τοποθέτησε τους αγωνιστές της Αντίστασης στο πάνθεο των εθνικών ηρώων δίπλα στους αγωνιστές του 1821³⁰⁸. Ο Α.Π. φαίνεται πολιτικά να υποβαθμίζει τον Εμφύλιο θεωρώντας τον ως παρενέργεια που δεν μπορεί να θολώσει την λάμψη της Εθνικής Αντίστασης. Αναγνωρίζει τις αρνητικές συνέπειες του Εμφυλίου για όλες τις πλευρές, αλλά θεωρεί, όπως και ο Κανελλόπουλος, χρέος όλων να αποκατασταθεί η εθνική μνήμη και η ενότητα³⁰⁹. Η υποβάθμιση της σημασίας του Εμφυλίου, όχι μόνο από τον Α.Π. και το ΠΑΣΟΚ, αλλά και από τις άλλες δυνάμεις της Αριστεράς συμπεριλαμβανομένου και του ΚΚΕ, σε εκείνη την χρονική στιγμή, εκτιμήθηκε ως αναγκαία, καθώς η διαχείριση του ήταν επώδυνη. Τα γεγονότα του Εμφυλίου λειτούργησαν τραυματικά³¹⁰ για την Αριστερά που προτίμησε να εγγράψει στην κοινή μνήμη την ένδοξη προσφορά της στην Εθνική Αντίσταση και όχι την συμμετοχή της στον τραυματικό Εμφύλιο. Η πολιτική αυτή στάση παρέμεινε σταθερή για το σύνολο της Αριστεράς, καθ' όλη την διάρκεια της δεκαετίας του 1980³¹¹.

³⁰⁶ Χατζηβασιλείου, Ευάνθης, «Εισαγωγή- ιστορικός σχολιασμός», στο Τετράδια Κοινοβουλευτικού λόγου, σειρά 1, επιμ. Κωνσταντίνα Μπότσιου, τ. 10, Ανδρέας Παπανδρέου: Η αναγνώριση της Εθνικής Αντίστασης (1982), Αθήνα, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων για τον Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία, 2010, σελ..609.

³⁰⁷ Χατζηβασιλείου, Ευάνθης, ο.π., σελ..611.

³⁰⁸ «ο Α. Παπανδρέου εύστοχα επικαλέστηκε το 1821, όχι μόνο με σκοπό να δώσει στην Αντίσταση ένα σαφές εθνικοαπελευθερωτικό και πατριωτικό πρόσημο, αλλά κυρίως για να «δικαιολογήσει» πως παρά τη μεσολάβηση των συγκρούσεων, η «ενιαία» Αντίσταση υπήρξε.» Φυτιλή, Μάγδα, Μνήμη, Λήθη και Δημοκρατία: μια σύγκριση της ελληνικής με την ισπανική περίπτωση, ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Αθήνα και Μαδρίτη, Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Δημόσιας Διοίκησης, Σχολή Οικονομικών και Πολιτικών Επιστημών ΕΚΠΑ και Departamento de Ciencia Política y Relaciones Internacionales, Facultad de Derecho, Universidad Autónoma de Madrid, 2016, σελ. 170.

³⁰⁹ Χατζηβασιλείου, Ευάνθης, ο.π., σελ.612.

³¹⁰ Δεμερτζής Νίκος, «Ο ελληνικός Εμφύλιος ως πολιτισμικό τραύμα», Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας, Τόμος 28, 2011, ανακτήθηκε από το https://www.researchgate.net/publication/283798493_O_ellenikos_Emphylios_os_politismiko_trauma, (ανακτήθηκε 20/11/20).

³¹¹ Από το 1989 και μετά το ΚΚΕ μετέβαλε αυτή τη στάση και άρχισε να τονίζει την περίοδο του «Εμφυλίου και την δράση του ΔΣΕ σ' αυτόν.

Στο ίδιο μήκος κύματος κινήθηκαν και οι άλλοι ομιλητές, όπως ο Υπουργός Γ. Γεννηματάς που προέταξε την εθνική συμφιλίωση και την συμβολοποίηση της Εθνικής Αντίστασης ορίζοντας μάλιστα την επέτειο του Γοργοποτάμου, την κορυφαία έκφραση της ενότητας των οργανώσεων της Αντίστασης, ως ημέρα εορτασμού της Εθνικής Αντίστασης. Ο Υπουργός δεσμεύτηκε ότι, θα αποκατασταθούν οι αγωνιστές της Αντίστασης και τα δικαιώματά τους και ότι θα επιστρέψουν οι πολιτικοί πρόσφυγες, κλείνοντας έτσι τις εκκρεμότητες με το παρελθόν, ώστε ο λαός ενωμένος να ατενίσει το μέλλον.

Η αποκατάσταση της ιστορικής αλήθειας διαδραμάτισε πρωτεύοντα ρόλο στις τοποθετήσεις του προέδρου και των άλλων ομιλητών, από την πλευρά του ΠΑΣΟΚ. Σύμφωνα με την προσέγγιση τους, το ΕΑΜ, ο ΕΛΑΣ ή ΕΠΟΝ και η Εθνική Αλληλεγγύη βρισκόταν στην κορυφή της αντιστασιακής προσπάθειας, ο ρόλος τους ήταν καθοριστικός και οι αγωνιστές τους ήρωες. Η στρατιωτική δράση του ΕΛΑΣ, ήταν η σημαντικότερη και αυτό αποδεικνύεται από την πληθώρα των επιχειρήσεων του, των πληγμάτων που επέφερε στους κατακτητές, αλλά και τις ανθρώπινες απώλειες του, τους νεκρούς και τους τραυματίες του. Το ΕΑΜ, με αιχμή του δόρατος την ΕΠΟΝ, που με ηρωισμό και αυταπάρνηση, πρωτοστάτησε και στις μη ένοπλες λαϊκές κινητοποιήσεις όπως οι διαδηλώσεις και οι απεργίες. Η δράση του ΕΑΜ είχε και κοινωνική διάσταση, με οργάνωση συσσιτίων, ιατρείων, φαρμακείων. Ο Εμφύλιος υπήρξε ένα τραγικό γεγονός και οι ευθύνες για αυτόν ανήκει κυρίως στον ξένο παράγοντα, Άγγλους, Αμερικανούς, Σοβιετικούς, που προάσπιζαν τα συμφέροντά τους κόντρα στις ανάγκες και τις επιθυμίες του λαού, στην άρχουσα τάξη και την Δεξιά, που έβλεπε με φόβο την πολιτική συνειδητοποίηση του λαού. Έφταιγε και σε κάποιο βαθμό η ηγεσία του ΕΑΜ, που με κακή εκτίμηση της γεωπολιτικής δυναμικής, λάθη και παραλήψεις, όπως η Καζέρτα, η Βάρκιζα και η αποχή από τις εκλογές διευκόλυνε το έργο της Δεξιάς και των ξένων. Η λειτουργία των ταγμάτων ασφαλείας και των δωσίλογων, με την προστασία της Δεξιάς και των ξένων, τρομοκρατούσε και δίωκε τους αγωνιστές, που υπέφεραν τα πάνδεινα, κυνηγήθηκαν, φυλακίστηκαν, εξορίστηκαν και αντιμετωπίστηκαν ως πολίτες δεύτερης κατηγορίας για χρόνια. Αντίθετα οι συνεργάτες των Γερμανών τιμήθηκαν και ανταμείφθηκαν. Η ιδεολογία του ΕΑΜ ήταν εθνική και πατριωτική και η επιδίωξη του ήταν να επικρατήσει η λαϊκή κυριαρχία μετά την απελευθέρωση της χώρας και να μην επιστρέψει η χώρα στην προκατοχική πολιτική πραγματικότητα. Οι

πολιτικές ηγεσίες των κομμάτων της προπολεμικής περιόδου, ήταν απύσυχες από τον αγώνα ενάντια στον κατακτητή. Τα παραπάνω ήταν κοινή συνισταμένη σχεδόν όλων των βουλευτών του ΠΑΣΟΚ που πήραν τον λόγο, πιο αναλυτικός και λόγω επάρκειας χρόνου, που του παρείχε η υπουργική ιδιότητα, ήταν ο Ε. Γιαννόπουλος, ο οποίος παρουσίασε μερικά χρόνια αργότερα αναλυτικότερα τα γεγονότα και τις σκέψεις του, που αφορούσαν την Εθνική Αντίσταση, στο σχετικό βιβλίο του.³¹²

Όλοι οι βουλευτές που πήραν το λόγο απέδωσαν τα εύσημα στην κυβέρνηση για την πρωτοβουλία της να φέρει το νομοσχέδιο, που επέλυε οριστικά το πρόβλημα και αποκαθιστούσε την ιστορική αδικία σε βάρος των πραγματικών αγωνιστών. Πολλές τοποθετήσεις σύνδεσαν τις ιδέες, τις αντιλήψεις, τις επιδιώξεις του ΕΑΜ με αυτές του ΠΑΣΟΚ, που ως γνήσιο λαϊκό κίνημα θα συνεχίσει τον αγώνα του, και στο, τηρουμένων των αναλογιών, εθνικοαπελευθερωτικό του σκέλος και στο κοινωνικό, υπηρετώντας το τρίπτυχο: Εθνική ανεξαρτησία, λαϊκή κυριαρχία, κοινωνική δικαιοσύνη. Εξαιρετικό ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι, όλοι όσοι πήραν τον λόγο είχαν άμεση ή έμμεση σχέση με την Εθνική Αντίσταση και η συντριπτική πλειοψηφία αυτών, συμμετείχε στο ΕΑΜ και τις οργανώσεις του. Στο ΠΑΣΟΚ συμμετείχαν πολλοί αγωνιστές της Εθνικής Αντίστασης και δη, της ΕΑΜικής, γεγονός που ενίσχυε την προσπάθεια ταύτισης του ΠΑΣΟΚ με την λαϊκή αυτή παρακαταθήκη. Η σημασία των τοποθετήσεων των βουλευτών του ΠΑΣΟΚ, ο λόγος τους, η παρουσία τους, η συγκινησιακή φόρτιση τους, ήταν αποτέλεσμα της βιωματικής τους σχέσης με την ίδια την Αντίσταση, δεν μιλούσαν απλά γι' αυτήν, ήταν οι ίδιοι τμήμα της. Η συνειρμοί, που προφανώς πρόεκυπταν, από την ταύτιση αυτή, είχαν ισχυρή συμβολική αξία για το ΠΑΣΟΚ και την γενιά της Εθνικής Αντίστασης και καθιστούσε το κίνημα, όχι μνηστήρα, αλλά κληρονόμο της αντιστασιακής παράδοσης και δη, της ΕΑΜικής.

Το νομοσχέδιο για την αναγνώριση της Εθνικής Αντίστασης ψηφίστηκε και έγινε επίσημα νόμος του κράτους. Η προεκλογική δέσμευση του ΠΑΣΟΚ υλοποιήθηκε. Η αναγνώριση της Εθνικής Αντίστασης ήταν μια ενέργεια πολύ μεγαλύτερη από την υλοποίηση μιας προεκλογικής δέσμευσης, ήταν το επιστέγασμα μιας σημαντικής, κυρίως κοινωνικής αλλαγής, με υψηλό πολιτικό συμβολισμό. Οι

³¹² Γιαννόπουλος Ευάγγελος, *Η Εθνική Αντίσταση των Ελλήνων κατά των Γερμανών – Ιταλών και Βουλγάρων κατακτητών 1941 -1944 και η αναγνώριση της από το κράτος (Νόμος 1285/1982 του ΠΑΣΟΚ)*, εκδόσεις Τσιβεριώτης Α.Ε, Αθήνα 1997.

πολιτικές πεποιθήσεις δεν θα αποτελούσαν πλέον κριτήριο διαχωρισμού των πολιτών σε πρώτης και δεύτερης κατηγορίας. Μια μεγάλη μερίδα πολιτών ξεπερνούσε το αίσθημα του «ηττημένου» και τα υπολείμματα φόβου για το κράτος του χωροφύλακα³¹³. Η καθιέρωση της επετείου του Γοργοποτάμου, ως ημέρας εορτασμού της Εθνικής Αντίστασης, αποκατέστησε ηθικά τους «μειωμένης αξιοπιστίας» Έλληνες, τερμάτισε και τυπικά τις διαιρέσεις του «Εμφύλιου» και της «εθνικοφροσύνης»³¹⁴, καταργώντας και τα τελευταία υπολείμματα του Δεξιού μετεμφυλιακού κράτους. Η ψήφιση του νομοσχεδίου σε συνδυασμό με μια σειρά από νομοθετικές πρωτοβουλίες, στην κατεύθυνση του εκδημοκρατισμού της πολιτικής ζωής, όπως η κατάργηση των «γιορτών μίσους», η αποσύνδεση του εορτασμού της ημέρας των ενόπλων δυνάμεων από την επέτειο της μάχης του Γράμμου, η κατάργηση της δήλωσης «ελέγχου της πίστεως προς το δημοκρατικό πολίτευμα της Χώρας», η κατάργηση και καταστροφή των ατομικών φακέλων των δημοσίων υπαλλήλων³¹⁵, εμπέδωσαν στο λαό και ειδικά στην γενιά της Εθνικής Αντίστασης και τις μετεμφυλιακές γενιές, το αίσθημα της «Αλλαγής». Με την ψήφιση του νομοσχεδίου, ουσιαστικά, επαναπροσδιορίστηκε η έννοια και τα όρια του έθνους με την επανένταξη ενός μεγάλου μέρους του λαού, που για δεκαετίες βρισκόταν εκτός εθνικού κορμού με την κατηγορία του προδότη³¹⁶. Το σημαντικότερο επίτευγμα της μεταπολίτευσης ήταν ακριβώς αυτή η εξάλειψη των διακρίσεων σε βάρος μεγάλης μερίδας του λαού, η κατάργηση των διαχωρισμών με βάση το πολιτικό φρόνημα των πολιτών, και η συμμόρφωση του κράτους και των υπηρεσιών του σε αυτή την νέα πραγματικότητα³¹⁷. Η ψήφιση του νομοσχεδίου, αναγνωρίστηκε από τους πολίτες και κυρίως από την γενιά της Εθνικής Αντίστασης, ως σημαντική επιτυχία του ΠΑΣΟΚ, αύξησε το κύρος του και ενίσχυσε τον ηγετικό ρόλο του στον κεντροαριστερό- αντιδεξιό πολιτικό χώρο.

³¹³ Βούλγαρης Ι, *Η μεταπολιτευτική Ελλάδα 1974-2009*, ο.π, σελ. 104.

³¹⁴ Στριφτόμπολα, Ελένη, «Μαθήματα δημόσιας ιστορίας από το ελληνικό Κοινοβούλιο. Η περίπτωση του νόμου 1285/1982 “Για την αναγνώριση της Εθνικής Αντίστασης του Ελληνικού Λαού εναντίον των στρατευμάτων κατοχής 1941-1944”», στο Ανδρέας Ανδρέου, Σπύρος Κακουριώτης, Γιώργος Κόκκινος, Έλλη Λεμονίδου, Ζέτα Παπανδρέου, Ελένη Πασχαλούδη (επιμ.), *Η δημόσια ιστορία στην Ελλάδα. Χρήσεις και καταχρήσεις της ιστορίας*, Θεσσαλονίκη, Επίκεντρο, 2015, σελ. 241.

³¹⁵ Καραμανωλάκης Βαγγέλης, *«Ανεπιθύμητο παρελθόν» οι φάκελοι κοινωνικών φρονημάτων στον 20^ο αι. και η καταστροφή τους*, εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 2019, σελ. 176-177.

³¹⁶ Βαμβακάς Βασίλης Παναγιωτόπουλος Παναγής (επιμ.), *«Η Ελλάδα στη δεκαετία του '80»*. Κοινωνικό, πολιτικό και πολιτισμικό λεξικό, εκδόσεις επίκεντρο, Αθήνα 2010, σελ. 91 (λήμμα: «Γοργοπόταμος» του Ρ. Αλβανού).

³¹⁷ Λιάκος Α, *«Ο ελληνικός 20^{ος} αιώνας»*, ο.π, σελ. 420.

Κεφάλαιο πέμπτο

Μνήμη – Λήθη – Ιστορία

Η αναγνώριση της Εθνικής Αντίστασης, και η αποκατάσταση των αγωνιστών της, δημιούργησε την αναγκαία βάση πάνω στην οποία έπρεπε να οικοδομηθεί η νέα αφήγηση για το ιστορικό παρελθόν της περιόδου της Κατοχής και της Αντίστασης. Η νέα αφήγηση, το ξαναγράψιμο της ιστορίας ουσιαστικά, η αποκατάσταση της ιστορικής αλήθειας, όπως την αντιλαμβάνονταν οι πολιτικές δυνάμεις του μπλοκ της «Αλλαγής», δεν υπήρξε εύκολη, ήταν όμως πολιτικά και κοινωνικά αναγκαία. Η αναμέτρηση με το παρελθόν, η διαχείριση της μνήμης και της λήθης, η εμπέδωση της νέας αφήγησης του παρελθόντος, αφορά εξίσου ή και περισσότερο το παρόν και το μέλλον. Η αντίληψη που έχουμε για το παρελθόν, εξαρτάται από τις πολιτιστικές διαθεσιμότητες του παρόντος³¹⁸. Ποια στοιχεία της μνήμης του παρελθόντος θα αξιοποιηθούν είναι μια απόφαση που λαμβάνεται στο παρόν³¹⁹. Το παρελθόν δομείται σύμφωνα με τις κοινωνικές ανάγκες του παρόντος. Η νοηματική ανασύσταση του παρελθόντος αποτελεί ουσιαστικά μια προσπάθεια της κρατικής εξουσίας να διαχειριστεί την μνήμη και να την μετατρέψει σε «συλλογική μνήμη»³²⁰ και ιστορία. Το ιδανικό για την ύπαρξη πολιτικής σταθερότητας και κοινωνικής γαλήνης είναι η επίσημη μνήμη να γίνεται αποδεκτή από τις επιμέρους κοινωνικές ομάδες και αυτό μπορεί να είναι εφικτό όταν οι επιμέρους μνήμες δεν συγκρούονται με την επίσημη. Το, έτσι κι αλλιώς, δύσκολο αυτό εγχείρημα, γίνονταν ακόμη δυσκολότερο εξαιτίας της ύπαρξης αντικρουόμενων αφηγήσεων και αναμνήσεων για την περίοδο της Κατοχής και της Αντίστασης.

³¹⁸ Λιάκος Αντώνης, *Πώς το παρελθόν γίνεται ιστορία*, εκδόσεις ΠΟΛΙΣ, Αθήνα 2007, σελ. 102.

³¹⁹ Στο ίδιο, σελ. 103.

³²⁰ Η συλλογική ή κοινωνική μνήμη βασίζεται στην πεποίθησή ότι τα άτομα μόνο ως μέλη μιας κοινωνικής ομάδας, (οικογένεια, εκκλησία), μπορούν να αποκτήσουν και να ανακαλέσουν αναμνήσεις. Η μνήμη χρησιμοποιείται για να μπορέσει μια κοινωνική ομάδα να διατηρεί αφού διαμορφώσει πρώτα, την ταυτότητά της και να ενεργοποιεί την μνήμη. Η συλλογική μνήμη κατασκευάζεται, στα πλαίσια της κοινωνικής ομάδας. Maurice Halbwachs, «Η συλλογική μνήμη», επιμ. Άννα, Μάντογλου, εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 2013, σελ., 167.

Η πολιτική, κοινωνική και ιστορική διαχείριση της περιόδου του Β΄ Παγκοσμίου πολέμου και της Αντίστασης δεν υπήρξε μια εύκολη υπόθεση, όχι μόνο στην Ελλάδα, αλλά και για άλλες χώρες της Ευρώπης, που πολλές φορές επέλεξαν την «λήθη», μη μπορώντας να διαχειριστούν «την αδυναμία ... των κοινωνιών, των θυμάτων και των θυτών να διαχειριστούν την άμεση μνήμη που τους αφορούσε».³²¹ Η λειτουργία της μνήμης χρειάζεται την συνεπικουρία της λήθης, ειδικά όταν πρέπει να διαχειριστούν έντονα και τραυματικά γεγονότα, όπως είναι οι εμφύλιοι πόλεμοι. Η λήθη λειτουργεί μάλλον συνθετικά παρά αντιθετικά με την μνήμη. «Η λήθη είναι η άλλη όψη της μνήμης»³²². Ο συνδυασμός μνήμης και λήθης χρησιμοποιήθηκε από κράτη, όπως η Ισπανία, για να ξεπεραστούν τα τραύματα του εμφύλιου πολέμου. Οι πολιτικές δυνάμεις αποδέχτηκαν μια συμφωνία λήθης, να αφήσουν δηλαδή πίσω τους το παρελθόν³²³. Όλες οι μεταφρανκικές κυβερνήσεις προέκριναν την λήθη, χάριν της εθνικής συμφιλίωσης και αρνούσαν κάθε συζήτηση για αποκατάσταση της ιστορικής μνήμης³²⁴.

Η σημαντικότερη διαφορά από άλλες ευρωπαϊκές χώρες, που είχαν να διαχειριστούν την Αντίσταση, το βαθμό αντίστασης ή συνεργασίας με τις δυνάμεις του Άξονα, ήταν ότι, η Ελλάδα βίωσε την δυστυχία του Εμφυλίου και τις συνέπειες του, γεγονός που καθιστούσε εξαιρετικά δύσκολο να αποτελέσει η Αντίσταση κατά των Γερμανών ένα ενοποιητικό εθνικό «μύθο». Η ελληνική Αντίσταση υπήρξε από τις ισχυρότερες της Ευρώπης, το γεγονός όμως ότι η Αντίσταση είχε συνδεθεί με την Αριστερά, που είχε ηττηθεί στον Εμφύλιο, καθιστούσε την διαχείριση της προβληματική. Η συμμετοχή στην Αντίσταση ήταν τίτλος τιμής στην υπόλοιπη Ευρώπη, στην Ελλάδα, η συμμετοχή στην Αντίσταση προκαλούσε καχυποψία και η συμμετοχή στην ΕΑΜική αντίσταση επέφερε διώξεις, φυλακίσεις εξευτελισμούς και περιθωριοποίηση για τους αγωνιστές της. Έτσι αναπτύχτηκε ένα στρεβλό μοντέλο μνήμης στην ελληνική κοινωνία, κάτω από την κυριαρχία της «εθνοφοροσύνης», που πριμοδοτούσε τη λήθη συνολικά της περιόδου της Αντίστασης. Η ακραία κορύφωση αυτής της σκόπιμης στρέβλωσης της μνήμης υπήρξε η περίοδος της

³²¹ Παπαδημητρίου Δ, «Περί κοινωνικής μνήμης και ιστορίας. Σκέψεις γύρω από την 28η Οκτωβρίου», Η Μακρά σκιά της δεκαετίας του 40, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας Παν.Αθηνών, Τόμος αφιερ..στον Χάγκεν Φλάισερ, εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2015, σελ. 303.

³²² Συλλογικό «μνήμες και λήθη του ελληνικού εμφυλίου πολέμου» ο.π, σελ. 12.

³²³ Φυτιλή, Μάγδα, ο.π. σελ. 119-120.

³²⁴ Λαμπροπούλου Δήμητρα, «Ο Ισπανικός νόμος της ιστορικής μνήμης και οι «επιτροπές αλήθειας»». <https://enthemata.wordpress.com/2016/03/12/labropoulou-2/> (ανακτήθηκε 25/2/2021).

δικτατορίας. Σύμφωνα με την οπτική της χούντας, που δεν διέφερε, ουσιαστικά, από αυτή της Δεξιάς κατά την μετεμφυλιακή περίοδο, η Αντίσταση ήταν έργο του εθνικού στρατού με διπλή στόχευση, τους Γερμανούς κατακτητές και τον κομμουνισμό. Η προσπάθεια επιβολής αυτής της θεώρησης και η επισημοποίηση της, η μετατροπή της δηλαδή, σε δημόσια μνήμη δεν είχε τα προσδοκώμενα αποτελέσματα εξαιτίας της ύπαρξης ισχυρής «αντί-μνήμης»³²⁵, σε σημαντικό τμήμα του πληθυσμού, κυρίως στους ίδιους τους αγωνιστές και τις οικογένειες τους, που είχαν βιώσει τα γεγονότα. Η «βιωμένη μνήμη» ήταν ισχυρή³²⁶. Σε όλη την περίοδο έως και την μεταπολίτευση η «δημόσια μνήμη» δεν κατάφερε να γίνει «κυρίαρχη»³²⁷. Ουσιαστικά αναπτύχθηκαν δυο αλληλοσυγκρουόμενες «συλλογικές μνήμες» αυτή των νικητών και εκείνη των ηττημένων, οι οποίες και διαμόρφωσαν δυο διαφορετικές πολιτικές ταυτότητες, της Δεξιάς και της Αριστεράς³²⁸. Στην δεκαετία του 1960, η «απελευθέρωση» των δυνάμεων, πολιτικών και κοινωνικών, του Κέντρου από την «μέγγενη» της «εθνικοφροσύνης» και η «συνεύρεση» με τις δυνάμεις της Αριστεράς, από τον «Ανένδοτο» και μετά, δημιούργησε την ανάγκη μια διαφορετικής και διαφοροποιημένης πρόσληψης και παρουσίας της «Αντίστασης», υπό το πρίσμα της σταδιακής μετατόπισης από την διαιρετική τομή της «εθνικοφροσύνης» σε αυτήν της «Δεξιάς – Αντιδεξιάς».

Στο πλαίσιο της νέας διαίρεσης λειτούργησε και το ΠΑΣΟΚ, που επέλεξε να επενδύσει πολιτικά σε αυτήν, να ηγηθεί της αντιδεξιάς παράταξης στην σύγκρουση με την Δεξιά. Λάβαρο και ταυτόχρονα αιχμή του δόρατος σε αυτό τον αγώνα, έγινε η Εθνική Αντίσταση. Το ΠΑΣΟΚ μετά την εκλογική του νίκη το 1981 και την αναγνώριση της Εθνικής Αντίστασης το 1982 χρησιμοποίησε όλες τις διαθέσιμες δυνατότητες, που ως κυβερνητικό κόμμα διέθετε, για να καταστήσει την αφήγηση του κυρίαρχη. Οι αριστεροί πολίτες ένιωθαν επιτέλους δικαιωμένοι βλέποντας να αποκαθίσταται ο ιστορικός τους ρόλος και να εγγράφεται στην επίσημη μνήμη. Αυτό όμως ήταν η μια πλευρά του νομίσματος της αναγνώρισης. Η άλλη πλευρά ήταν η

³²⁵ Λιάκος Αντώνης, Τι είναι μνήμη, στο: Παπαδημητρίου Νίκος, Αναγνωστόπουλος Άρης, «*το παρελθόν στο παρόν*» Μνήμη ιστορία και αρχαιότητα στην σύγχρονη Ελλάδα, εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 2017, σελ. 36.

³²⁶ Στο ίδιο.

³²⁷ Στο ίδιο.

³²⁸ Βόγλης Πολυμέρης, Οι μνήμες της δεκαετίας του 1940 ως αντικείμενο ιστορικής ανάλυσης: μεθοδολογικές προτάσεις, στο : Μπάδα Κ. (επιμ), «*Μνήμες και Λήθη του Ελληνικού Εμφυλίου πολέμου*», εκδόσεις επίκεντρο, Αθήνα 2008, σελ. 66-67.

συμφιλίωση³²⁹, την οποία το ΠΑΣΟΚ αντιλαμβάνονταν ως στοιχειώδη υποχρέωση του. Αυτό έπρεπε να γίνει με την εγγραφή της Αντίστασης στην συλλογική μνήμη ως ενιαίας. Ο Γ. Γεννηματάς δήλωνε³³⁰: «...(να) αποτελέσει πράγματι η αναγνώριση της Εθνικής Αντίστασης ένα καινούριο σύμβολο ενότητας και εθνικής ομοψυχίας. Είμαι σίγουρος ότι όλος ο λαός, όλες οι πολιτικές και κοινωνικές δυνάμεις που αγωνίζονται τώρα για το στέργισμα της αλλαγής, έχουν την πολιτική ωριμότητα να δουν πράγματι τη μεγάλη ιστορική αναγκαιότητα της εθνικής συμφιλίωσης».

Η επέτειος του Γοργοπόταμου

Η θεσμοθέτηση και ο εορτασμός των επετείων ήταν και είναι, μια διαδικασία συγκρότησης της συλλογικής μνήμης και ενδυνάμωσης της εθνικής ταυτότητας, μιας ταυτότητας που έχει διαμορφωθεί δια μέσου μιας μακράς ιστορικής συνέχειας, της οποίας, η κάθε επέτειος είναι ένα ορόσημο αυτής της πορείας. «Η θεσμοθέτηση εθνικών επετείων, αλλά και η ίδια η έννοια της εθνικής επετείου, συνδέονται με την ανάδυση του εθνικισμού και τη δημιουργία των εθνών-κρατών από τα τέλη του 18ου και στη διάρκεια του 19ου αιώνα».³³¹ Σκοπός των εθνικών επετείων είναι να λειτουργούν ενοποιητικά και όχι διαιρετικά στο εθνικό σώμα, τονίζοντας τα στοιχεία που ενώνουν και να προάγουν τις εθνικές αξίες. Το περιεχόμενο των επετείων είναι ιστορικό, κατάλληλο ώστε να αποτελέσει παράδειγμα προς μίμηση, να λειτουργήσει ως πρότυπο πατριωτικής συμπεριφοράς και να δυναμώσει τις σχέσεις ενότητας των μελών του εθνικού σώματος. «Οι εθνικές επετείαι είναι μια ευκαιρία για κωδικοποίηση της εθνικής ταυτότητας μέσω της γλώσσας των συμβόλων και της θεατρικής αναπαράστασης. Πρώτο σύμβολο των επετείων είναι η ίδια η ημερομηνία που επιλέγεται, εφόσον η επιλογή του γεγονότος στο οποίο παραπέμπει έχει ως στόχο να υπογραμμίσει συγκεκριμένα στοιχεία της εθνικής ταυτότητας και εθνικές αξίες³³²». Μια εμβληματική επέτειος, που συγκεντρώνει όλα τα παραπάνω χαρακτηριστικά, είναι αναμφίβολα η 28η Οκτωβρίου, η οποία αποτελεί το πιο ισχυρό

³²⁹ Φυτιλή, Μάγδα, ο.π. σελ. 166-167

³³⁰ κατά την агόρευση του στην βουλή στην συζήτηση του νομοσχεδίου για την αναγνώριση της «Εθνικής Αντίστασης».

³³¹ Κουλούρη Χριστίνα, «Γιορτάζοντας το έθνος: εθνικές επετείαι στην Ελλάδα τον 19ο αιώνα», στο Αθέατες όψεις της ιστορίας. Κείμενα αφιερωμένα στον Γιάννη Γιανουλόπουλο, εκδόσεις Ασίνη, Αθήνα 2012, σελ. 183, ανάκτηση://www.academia.edu/1435684.

³³² Στο ίδιο.

σύμβολο «Αντίστασης» της Ελλάδας³³³. Είναι ενδεικτικό ότι αναγνωρίζονταν ως τέτοιο, από το σύνολο του Ελληνικού λαού και τους νικητές και τους ηττημένους του «Εμφυλίου»³³⁴.

Η επιλογή, ως γιορτής της «Εθνικής Αντίστασης», της επετείου της μάχης και της ανατίναξης της γέφυρας του Γοργοποτάμου πληρούσε όλες τις αναγκαίες προϋποθέσεις, ώστε να καταστεί σύμβολο ενότητας του έθνους³³⁵ και αντίστασης ενάντια στην γερμανική κατοχή, για τον προφανή λόγο ότι, σε αυτήν συμμετείχαν οι δυο κορυφαίες αντιστασιακές οργανώσεις, το ΕΑΜ - ΕΛΑΣ και ο ΕΔΕΣ, που κάλυπταν ένα ευρύ πολιτικό φάσμα, με λίγα λόγια, στον Γοργοπόταμο συμμετείχαν εξίσου Αριστεροί και Δεξιοί πατριώτες. Στην απόφαση της κυβέρνησης του ΠΑΣΟΚ για την θεσμοθέτηση της μάχης του Γοργοποτάμου, ως ημέρας γιορτής της «Εθνικής Αντίστασης», δεν συμφωνούσε το ΚΚΕ³³⁶, αλλά και στελέχη του ΠΑΣΟΚ³³⁷ που προέκριναν την Αθήνα, ως τόπο τιμής και μνήμης της Αντίστασης. Η επιλογή της Αθήνας δεν θα μπορούσε να υπηρετήσει το αφήγημα της εθνικής συμφιλίωσης καθώς η πρωτεύουσα ήταν ταυτισμένη με την ΕΑΜική αντίσταση, άοπλη και ένοπλη.

Ο πρώτος επίσημος εορτασμός της επετείου του Γοργοποτάμου πραγματοποιήθηκε το 1964 με πρωτοβουλία του Γ. Παπανδρέου και της Ε.Κ., ως

³³³ Η 28η Οκτωβρίου καθιερώθηκε ως Εθνική Εορτή το 1944. Ο πρωθυπουργός Γεώργιος Παπανδρέου στο διάγγελμά του για την πρώτη μετακατοχική επέτειο έλεγε: «Ελεύθεροι πανηγυρίζομεν την τετάρτην επέτειον της 28ης Οκτωβρίου. Η Κυβέρνησις την αναγόρευσεν Εθνικὴν Εορτήν, ομότιμον προς την 25ην Μαρτίου 1821. Διότι ανάλογος υπήρξεν η δοκιμασία και η δόξα του Έθνους», στο Μπέλλου Ελένη (28/10/2020), μια εθνική επέτειος σε λάθος ημερομηνία <https://tvxs.gr/news/ellada/mia-ethniki-epeteios-se-lathos-imerominia> (ανακτήθηκε 26/11/2020).

³³⁴ Παπαδημητρίου Δ, «Περί κοινωνικής μνήμης και ιστορίας, ο.π, σελ. 313-4.

³³⁵ Στο ίδιο, σελ. 313.

³³⁶ Την ημέρα απελευθέρωσης της Αθήνας, 12 Οκτωβρίου πρότεινε ο βουλευτής του ΚΚΕ Κ. Λουλές, κατά την διάρκεια της συζήτησης για την αναγνώριση της Εθνικής Αντίστασης, όσο για τον χώρο ανέγερσης του μνημείου προέκρινε την Αθήνα, λόγω της σπουδαιότητας της αντιστασιακής δράσης και όχι μόνο της ένοπλης, αλλά και ότι, το μνημείο θα ήταν πιο εύκολα προσβάσιμο στην πρωτεύουσα, όπως συνέβαινε σε όλη την Ευρώπη.

³³⁷ Ο Ευάγγελος Γιαννόπουλος αναφέρει χαρακτηριστικά : «δεν ρωτηθήκαμε επίσης αν θέλαμε την γιορτή της Εθνικής Αντίστασης στο Γοργοπόταμο ή στην Αθήνα που εδώ έπρεπε να γίνεται. Στην Αθήνα. Την πρώτη πρωτεύουσα της Ευρώπης της έντονης και πολεμικής αντίστασης κατά του κατακτητή. Στην πόλη με τους ξεσηκωμούς και τις διαδηλώσεις, τα συλλαλητήρια, τις μάχες εναντίον του κατακτητή.» στο Γιαννόπουλος Ευάγγελος, «Η Εθνική Αντίσταση των Ελλήνων κατά των Γερμανών – Ιταλών και Βουλγάρων κατακτητών 1941 -1944 και η αναγνώριση της από το κράτος» (Νόμος 1285/1982 του ΠΑΣΟΚ), ο.π, σελ. 406.

προσπάθεια αναγνώρισης της Εθνικής Αντίστασης με τραγική κατάληξη το θάνατο 13 και τον τραυματισμό 75 ανθρώπων³³⁸.

Η θεσμοθέτηση της επετείου του Γοργοποτάμου ενέταξε την Αντίσταση στο εθνικό εορτολόγιο. Η επέτειος του Γοργοποτάμου άρχισε ήδη από το 1982 να γιορτάζεται με κάθε επισημότητα. Αντιστασιακές οργανώσεις, εκπρόσωποι της κυβέρνησης, τα κόμματα της Αριστεράς και πολύς κόσμος συγκεντρώνονται στο Γοργοπόταμο για να τιμήσουν την Εθνική Αντίσταση. Από τις εορταστικές εκδηλώσεις απείχε το κόμμα της αξιωματικής αντιπολίτευσης, η Ν.Δ., πιστή στην θέση που είχε διατυπώσει ο αρχηγός της, Ε. Αβέρωφ, κατά την διάρκεια της συζήτησης του νομοσχεδίου της αναγνώρισης της Εθνικής Αντίστασης³³⁹. Η νεολαία του κόμματος η ΟΝΝΕΔ, σε ανακοίνωση της θεωρούσε τον εορτασμό της επετείου δικαίωση της «αντεθνικής δράσης» του ΕΛΑΣ³⁴⁰. Στις εκδηλώσεις πήρε μέρος ο Π. Κανελλόπουλος ο οποίος δήλωσε: ««Επήγα στο Γοργοπόταμο. Είχα έτσι την ευκαιρία να λάβω μέρος σε μια αυθεντική εθνική μυσταγωγία»³⁴¹. Ο Π. Κανελλόπουλος είχε διαφοροποιηθεί πολιτικά στο ζήτημα της αναγνώρισης, ήδη από την περίοδο της δικτατορίας, και είχε ψηφίσει το σχετικό νομοσχέδιο. Ο πρώην πρόεδρος της Ν.Δ. και πρώην πρωθυπουργός Γ. Ράλλης εξέφρασε την λύπη του για την μη συμμετοχή του κόμματος του στον εορτασμό της Εθνικής Αντίστασης³⁴². Η Ν.Δ. άρχισε να συμμετέχει επίσημα στον εορτασμό από το 1986 αντιλαμβανόμενη το

³³⁸ Αναλυτικότερα για την επέτειο εκείνη, την σημασία της, τις επιδιώξεις της Ε.Κ., τα τραγικά γεγονότα και τον αντίκτυπο τους δες στο κεφάλαιο 1, ενότητα Γοργοπόταμος.

³³⁹ Την ίδια στάση κράτησε η Ν.Δ. έως και μερικούς μήνες μετά τις εκλογές του 1985 επί αρχηγίας του Κ. Μηστοτάκη, ο οποίος σε συνέντευξη στην *Καθημερινή* (16/6/1985) δήλωνε για την ήττα στις εκλογές ότι, «στην ουσία σήμερα οι νικημένοι του Εμφύλιου παρουσιάζονται νικητές και δημιουργούν το δικό τους κράτος που είναι ένα πράσινο κράτος[...] εκφράζει στην ουσία τις ίδιες ολοκληρωτικές τάσεις που εξέφραζε το ΕΑΜ στην περίοδο της γερμανικής κατοχής...» στο: Νικολακόπουλος Ηλίας, «των εκλογών τα πάθη. Ψηφίδες της ελληνικής εκλογικής ιστορίας του 20^{ου} αιώνα», εκδόσεις το Βήμα, Αθήνα 2012, σελ. 174.

³⁴⁰ Απόσπασμα από την ανακοίνωση της ΟΝΝΕΔ (Ακρόπολη 26/11/82) «.. η δόξα της Εθνικής Αντίστασης δεν ανήκει σε εκείνους που υποταγμένοι στο δογματισμό του διεθνούς κομμουνισμού ναρκοθέτησαν τον αγώνα του ελληνισμού κατά των κατακτητών με επιδίωξη να επιβάλουν ολοκληρωτικό καθεστώς...», στο: Φυτίλη Μάγδα, Λωτοφάγοι και Ηρόστρατοι, στο : «*Μεταπολίτευση*» Η Ελλάδα στο μεταίχμιο δυο αιώνων, (επιμ) Αυγερίδης Μ, Γαζή Ε, Κορνέζης Κ, εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 2015, σελ. 32.

³⁴¹ Πασχαλίδου Ελένη, «*Η Εθνική Αντίσταση στον επετειακό χάρτη της μεταπολεμικής Ελλάδας*», σελ. 9, ανακτήθηκε από το :

http://repository.edulll.gr/edulll/retrieve/11243/3437_1.5.1.%20%CE%A0%CE%B1%CF%83%CF%87%CE%B1%CE%BB%CE%BF%CF%8D%CE%B4%CE%B7.pdf (ανακτήθηκε 25/2/2021).

³⁴² *ΕΞΟΡΜΗΣΗ*, 27-28/11/82.

ατόπημα της μη συμμετοχής σε μια υπό κατασκευή «εθνική γιορτή»,³⁴³ και την εμμονή της σε μια διαιρετική λογική, που δεν γινόταν πλέον αποδεκτή από την ελληνική κοινωνία, η οποία έδειχνε να έχει αποδεχτεί την λογική της εθνικής συμφιλίωσης³⁴⁴. Βέβαια, καθ' όλη την περίοδο της ηγεσίας του Ε. Αβέρωφ (1981-1984), η Ν.Δ. συνέχιζε να συμμετέχει κανονικά στις εκδηλώσεις στο Γράμμο, στο Μελιγαλά και στου Μακρυγιάννη³⁴⁵. Από την Κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ συμμετείχαν οι Υπουργοί, Γ. Γεννηματάς, Π. Αυγερινός, Ι. Σκουλαρίκης, Γ. Α. Μαγκάκης, Μ. Μερκούρη, Θ. Κουλουμπής, υφυπουργοί και κομματικά στελέχη του ΠΑΣΟΚ. Από το ΚΚΕ ο βουλευτής Α. Αμπατιέλος και Β. Βενετσόπουλος, από την ΕΔΑ ο Μανώλης Γλέζος, από το ΚΟΔΗΣΟ οι Κουρούκλης και Πρωτοπαπάς, από το ΚΚΕ εσ. ο Μπαλτάς, από το Αγροτικό κόμμα ο Νάσης. Επίσης συμμετείχαν οι αρχηγοί των ενόπλων δυνάμεων, οι πρεσβευτές Αγγλίας και Ν. Ζηλανδίας. Στην εκδήλωση παραβρέθηκαν πολλοί αντιστασιακοί και περίπου 70.000 άνθρωποι. Βασικός ομιλητής ήταν ο υπουργός Υγείας-Πρόνοιας Π. Αυγερινός. Στην εκδήλωση δεν υπήρχαν κομματικές σημαίες, παρά μόνο ελληνικές. Τα συνθήματα που ακούστηκαν ήταν υπέρ της ενωμένης Εθνικής Αντίστασης. Το σύνθημα που κυριάρχησε ήταν το: «Λαός ενωμένος ποτέ νικημένος». Ο χαρακτήρας της εκδήλωσης ήταν εθνικός και ενωτικός.³⁴⁶

Το 1983 και 1984 εορτασμός πραγματοποιήθηκε στο ίδιο ενωτικό κλίμα με ομιλίες, όχι μόνο κυβερνητικών εκπρόσωπων, αλλά και αντιστασιακών. Οι ελληνικές σημαίες ανέμιζαν και τα κύρια συνθήματα ήταν: «Τιμή και δόξα στους αγωνιστές», «Ζήτω η ενιαία Εθνική Αντίσταση». Η «Ε» σε δημοσιεύματα της για τις εκδηλώσεις εστίαζε στην εθνική ενότητα που συμβόλιζε ο Γοργοπόταμος και οι επετειακές εκδηλώσεις³⁴⁷. Ο εορτασμός της επετείου το 1985 σημαδεύτηκε από την αποχή από τις εκδηλώσεις του ΚΚΕ. Η αποχή είχε ως στόχο να καταγγελλεί η κυβέρνηση η οποία, σύμφωνα με το ΚΚΕ, ήθελε να μετατρέψει την εκδήλωση σε μια «αποχρωματισμένη κυβερνητική φιέστα», όπου θα προβάλλονταν η κυβερνητική

³⁴³ Βαμβακάς Βασίλης Παναγιωτόπουλος Παναγής (επιμ.), «*Η Ελλάδα στη δεκαετία του '80*». Κοινωνικό, πολιτικό και πολιτισμικό λεξικό, εκδόσεις επίκεντρο, Αθήνα 2010, σελ. 91 (λήμμα: «Γοργοπόταμος» του Ρ. Αλβανού).

³⁴⁴ Φυτιλή Μάγδα, Λωτοφάγοι και Ηρόστρατοι, ο.π, σελ. 33.

³⁴⁵ Στο ίδιο, σελ. 31-33.

³⁴⁶ *ΕΞΟΡΜΗΣΗ*, 27-28/11/82.

³⁴⁷ *ΕΞΟΡΜΗΣΗ*, 26/11/83, 23/11/84.

πολιτική³⁴⁸. Η μη συμμετοχή του ΚΚΕ στον εορτασμό μπορεί να δικαιολογηθεί ως προσπάθεια για επανασυσπείρωση της εκλογικής του βάσης, με σημαία την αντιστασιακή του ιστορία, λαμβάνοντας υπ' όψιν και τα αποτελέσματα των εκλογών που είχαν προηγηθεί³⁴⁹. Στον επίσημο γιορτασμό, εκτός από την κυβέρνηση, που εκπροσωπήθηκε από τους υπουργούς Α. Κουτσόγιωργα, Α. Δροσογιάννη, Ε. Γιαννόπουλο, Σ. Αλεξανδρή, συμμετείχε επίσης η Ε.Δ.Α., το ΚΚΕ εσ., το ΚΟΔΗΣΟ και εκπρόσωποι αντιστασιακών οργανώσεων (εκτός της ΠΕΑΕΑ) και ο αντιστασιακός Μάρκος Βαφειάδης. Το 1986 ο εορτασμός της επετείου παίρνει ξανά παλλαϊκό χαρακτήρα με έντονη πατριωτική φόρτιση λόγω της έξαρσης των εθνικών θεμάτων. Κεντρικός ομιλητής ήταν ο Α.Π., ο οποίος έκλεισε την ομιλία του λέγοντας: «χρειάζεται η ψυχική ενότητα του λαού. ... Θα φυλάξουμε και την ελευθερία και την εθνική μας ενότητα σαν την κόρη του ματιού μας.... Να μάθουμε ξανά από τα διδάγματα τους.³⁵⁰»

Ο εορτασμός της επετείου του Γοργοποτάμου, όπως και παραπάνω αναφέραμε, ενέταξε στον εορταστικό χάρτη την ΕΑΜική αντίσταση. Η ανάγκη όμως της εθνικής συμφιλίωσης οδήγησε σταδιακά στον πολιτικό αποχρωματισμό της Αντίστασης. Αυτό ήταν το τίμημα που έπρεπε να καταβληθεί, ώστε να καταγραφεί στην «συλλογική μνήμη», η Εθνική Αντίσταση ως ενιαία αντίσταση του ελληνικού λαού ενάντια στον «εξωτερικό» εχθρό. Στην αφήγηση αυτή, ο Εμφύλιος, δεν είχε θέση, έτσι απουσίαζε διακριτικά από τον πολιτικό λόγο όλων των κομμάτων³⁵¹ κατά την δεκαετία του 1980³⁵². Το ΠΑΣΟΚ, που είχε την πολιτική πρωτοβουλία της αναγνώρισης της Εθνικής Αντίστασης και της καθιέρωσης του εορτασμού της, πιστώθηκε την αναγνώριση αυτή, στην συνείδηση της πλειοψηφίας της λαϊκής βάσης του αντιδεξιού μετώπου και ενίσχυσε την θέση του σε αυτό, ως ηγετικής δύναμης.

³⁴⁸ Πασχαλούδη Ε, «Η Εθνική Αντίσταση στον επετειακό χάρτη της μεταπολεμικής Ελλάδας», ο.π σελ. 10.

³⁴⁹ Στο ίδιο.

³⁵⁰ Η ομιλία του Α.Π. στον Γοργοπόταμο στο: <https://www.youtube.com/watch?v=CxVOA36fnnU> (ανακτήθηκε 8/8/2021).

³⁵¹ Είχε παρουσία στον πολιτικό λόγο και την πρακτική της Ν.Δ. επί αρχηγίας Ε. Αβέρωφ.

³⁵² Στο τέλος της δεκαετίας του 1980 το ΚΚΕ επαναφέρει τον εμφύλιο και την δράση του ΔΣΕ και του προσδίδει κεντρικό ρόλο στην ιστορική του ανάλυση για λόγους που δεν θα μας απασχολήσουν στην παρούσα εργασία.

Εκπαιδευτική μεταρρύθμιση

Από τα πρώτα χρόνια της μεταπολίτευσης φάνηκε η ανάγκη μεταρρυθμίσεων στην εκπαίδευση. Η κυβέρνηση της Ν.Δ. το 1976, προχώρησε σε σημαντικές αλλαγές, όπως η καθιέρωση της δημοτικής γλώσσας, η εννιάχρονη υποχρεωτική εκπαίδευση, η καθιέρωση επαγγελματικής εκπαίδευσης. «Οι μεταρρυθμίσεις αυτές ουσιαστικά συνέχιζαν τις μεταρρυθμίσεις του Γ. Παπανδρέου, το 1964, τις οποίες τότε η συντηρητική παράταξη είχε πολεμήσει σφοδρά. Η συνολική υποστήριξη που απέσπασαν τώρα έδειχνε την μετακίνηση των αντιλήψεων μετά την δικτατορία³⁵³». Με την άνοδο του ΠΑΣΟΚ στην εξουσία πραγματοποιήθηκαν μια σειρά σημαντικών μεταρρυθμίσεων στο εκπαιδευτικό σύστημα, σύμφωνες με το προεκλογικό του πρόγραμμα, που περιλαμβάνονταν στο «συμβόλαιο με το λαό». ³⁵⁴ Η παιδεία χαρακτηρίζεται «θεμέλιο της Αλλαγής» και «πλούτος του λαού» και οι επιλογές της εκπαιδευτικής πολιτικής, βασικές πολιτικές επιλογές εκ διαμέτρου αντίθετες με τις δεξιές επιλογές και την φιλοσοφία τους, που εκφράζονται, όπως αναφέρεται στο συμβόλαιο με το λαό, στο αναχρονιστικό περιεχόμενο και την δομή της εκπαίδευσης³⁵⁵. Το 1982 καταργήθηκε η σχολική ποδιά, καθιερώθηκε το μονοτονικό σύστημα, καταργήθηκαν οι επιθεωρητές και εισήχθη ο θεσμός του σχολικού συμβούλου, αποδυναμώθηκε ρόλος του διευθυντή και αναβαθμίστηκε αντίστοιχα ο σύλλογος των διδασκόντων, θεσμοθετήθηκε η εκπροσώπηση των μαθητών με την λειτουργία των δεκαπενταμελών μαθητικών συμβούλων, σε μια προσπάθεια εκδημοκρατισμού της συνολικής λειτουργίας του σχολείου³⁵⁶, ψηφίστηκε ο νόμος-πλαίσιο λειτουργίας για τα ΑΕΙ, που κατέργησε την έδρα και προέβλεπε ίδρυση παιδαγωγικών τμημάτων, σε αντικατάσταση των παιδαγωγικών ακαδημιών. Το 1983 καταργήθηκαν τα ΚΑΤΕΕ και ιδρύθηκαν τα ΤΕΙ. Ιδρύθηκαν τα προπαρασκευαστικά μεταλυκειακά προγράμματα, με στόχο να βοηθήσουν τους νέους, που δεν είχαν επιτύχει να εισαχθούν στο πανεπιστήμιο, να ξαναπροσπαθήσουν. Καταργήθηκαν οι εισαγωγικές εξετάσεις για το Λύκειο. Από 1982 έως το 1985 γράφτηκαν 110 νέα σχολικά βιβλία. Όπως δηλώνεται και στο «συμβόλαιο με το λαό» ο πρωταρχικός

³⁵³ Λιάκος Αντώνης, «ο ελληνικός 20^{ος} αιώνας», ο.π., σελ. 426.

³⁵⁴ «Συμβόλαιο με το λαό», ο.π., σελ. 49-56.

³⁵⁵ Στο ίδιο, σελ. 49.

³⁵⁶ Λιάκος Α., «ο ελληνικός 20^{ος} αιώνας», ο.π., σελ. 427.

στόχος ήταν, «η αλλαγή στις αξίες, στο περιεχόμενο και τις κατευθύνσεις της εκπαίδευσης και των σπουδών»³⁵⁷.

Τα σχολικά βιβλία ιστορίας

Το σχολείο είναι ένας πολύ σημαντικός κοινωνικός θεσμός, στο πλαίσιο του έθνους – κράτους, είναι θεσμός κοινωνικοποίησης, που φέρει την ευθύνη μετάδοσης αξιών, που η κοινωνία θεωρεί σημαντικές³⁵⁸. Το σχολείο είναι επιφορτισμένο με το καθήκον της διαμόρφωσης μιας συλλογικής ταυτότητας στους μαθητές, μέσα από την καλλιέργεια της συλλογικής μνήμης³⁵⁹. Η συστηματική καλλιέργεια εθνικής συνείδησης στους αυριανούς πολίτες είναι επιδίωξη του κράτους και αποστολή του σχολείου. Αυτό γίνεται εφικτό μέσα από τον επαναλαμβανόμενο εορτασμό εθνικών επετείων³⁶⁰, με επισκέψεις σε μουσεία και μνημεία, στο πλαίσιο των σχολικών δράσεων και την διδασκαλία μαθημάτων³⁶¹. Το σημαντικότερο, ίσως, μάθημα για την εμπέδωση της συλλογικής μνήμης, της δημιουργίας συλλογικής ταυτότητας και εθνικής συνείδησης,³⁶² μέσα από την αντιπαράθεση «εμείς» και οι «άλλοι», είναι αυτό της ιστορίας. Το μάθημα ιστορίας προσπαθεί να διαμορφώσει στους μαθητές μια συγκεκριμένη εικόνα για τον εαυτό τους, ως μέλη της ολότητας και την συνέχειας του έθνους, και τον κόσμο, που είναι πολύ πιθανό να αποδέχονται, αυτή την εικόνα και να την αναπαράγουν και στην ενήλικη ζωή τους. Η διαμόρφωση και η παγίωση, μέσα από την αποδοχή μιας συγκεκριμένης εκδοχής του παρελθόντος³⁶³, μιας οπτικής, όχι μόνο για το παρελθόν, αλλά και για το παρόν, ξεκινά από το σχολείο. Τα

³⁵⁷ «Συμβόλαιο με το λαό», ο.π., σελ. 50.

³⁵⁸ Κουλούρη Χ, «το αμύνη της ιστορικής μνήμης: Συγκρότηση και σύγκρουση», στο «το παρελθόν στο παρόν. Μνήμη, Ιστορία και Αρχαιότητα στην σύγχρονη Ελλάδα» (επιμ) Παπαδημητρίου Ν, Αναγνωστόπουλος Α, εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 2017, σελ. 52.

³⁵⁹ Μποντίλα Μαρία, Η εξέλιξη της αφήγησης του ελληνικού εμφυλίου στα σχολικά βιβλία: καλλιέργεια ή χειραγωγή της συλλογικής μνήμης;, στο: Μπάδα Κ. (επιμ), «Μνήμες και Αλήθεια του Ελληνικού Εμφυλίου πολέμου», εκδόσεις επίκεντρο, Αθήνα 2008, σελ. 331-332.

³⁶⁰ Την σπουδαιότητα της επανάληψης για την σύνδεση και την διασύνδεση με το παρελθόν επισημαίνεται στο : Hobsbawm Eric – Ranger Terence, «η επινόηση της παράδοσης», εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 1983, σελ. 10.

³⁶¹ Αβδελά Έφη, «Ιστορία και σχολείο», εκδόσεις Νήσος, Αθήνα 1998, σελ. 104.

³⁶² Στο ίδιο, σελ. 40-42, 83.

³⁶³ «...ο έλεγχος του παρελθόντος βοηθούσε πάντα την κυριαρχία πάνω στο παρόν...» στο : Μάρκ Φερρό, «η ιστορία υπό επιτήρηση», εκδόσεις Νησίδες, Αθήνα 1999, σελ. 11.

σχολικά βιβλία ιστορίας αποτυπώνουν την «επίσημη» εκδοχή της ιστορίας³⁶⁴, όπως αυτή διαμορφώνεται από την δυναμική του παρόντος.

Σε προηγούμενο κεφάλαιο παρουσιάσαμε τον τρόπο που επεδίωξε η χούντα να παρουσιάσει την Αντίσταση και τον Εμφύλιο, στα σχολικά βιβλία που διδάσκονταν εκείνη την περίοδο. Η περίοδος μετά την χούντα και ως την άνοδο του ΠΑΣΟΚ στην εξουσία, στο πεδίο της σχολικής εκπαίδευσης και της διαχείρισης της ιστορικής περιόδου της Αντίστασης και του Εμφυλίου, όπως αποτυπώνεται στα σχολικά βιβλία, χαρακτηρίζεται από αμηχανία. Τα ιστορικά βιβλία, που διδάσκονταν, δεν περιλάμβαναν στην ύλη τους την αντίστοιχη περίοδο³⁶⁵. Στο βιβλίο ιστορίας της Γ' Γυμνασίου³⁶⁶ η μόνη αναφορά είχε ως εξής: «Η Ελλάδα απελευθερώθηκε στις 12 Οκτώβριου 1944. Πριν προφτάσει όμως να κλείσει τις πληγές του πολέμου δοκιμάστηκε από ένα φοβερό εμφύλιο πόλεμο (1944-45 και 1945-49), άνοιξε βαθιές πληγές, κατέστρεψε την χώρα, υποδαύλισε τα μίσση και εμπόδισε την ομαλή πολιτική εξέλιξη για πολλά χρόνια». Είναι φανερό η πρόθεση να μην γίνει αναφορά στην Αντίσταση και στα θλιβερά γεγονότα του Εμφυλίου, η μόνη ασφαλώς διαφοροποίηση ήταν η χρήση του όρου «εμφύλιος πόλεμος».

Το βιβλίο για την ΣΤ' τάξη του δημοτικού³⁶⁷ που εξακολουθεί να διδάσκεται και τα πρώτα χρόνια της περιόδου του ΠΑΣΟΚ περιλαμβάνει μια γενικόλογη αναφορά για την επίμαχη περίοδο, που είναι όμως δηλωτική της αλλαγής της προσέγγισης της ιστορικής περιόδου της Κατοχής και του Εμφυλίου. Το βιβλίο αναφέρει ότι, ο ελληνικός λαός δεν κάμφθηκε από την τριπλή Κατοχή, οργάνωσε την Εθνική Αντίσταση και πολέμησε με κάθε τρόπο τον κατακτητή και συνεχίζει λέγοντας ότι, η Εθνική Αντίσταση δεν έμεινε ενωμένη, καθώς δημιουργήθηκε διαμάχη ανάμεσα στις παρατάξεις, διαμάχη που οι σύμμαχοι υπέθαλψαν για να εξασφαλίσουν τα συμφέροντά τους. Ο λαός διχάστηκε ενώ οι περιστάσεις επέβαλαν να είναι ενωμένος και αδερφωμένος, αναφέρει το βιβλίο, και αυτό οδήγησε στον

³⁶⁴ Λαγάνη Ειρήνη, η αντίσταση μέσα από τα εγχειρίδια ιστορίας της Ελλάδας και της Γαλλίας, στο: Μπάδα Κ. (επιμ), «Μνήμες και Αλήθεια του Ελληνικού Εμφυλίου πολέμου», εκδόσεις επίκεντρο, Αθήνα 2008, σελ. 349.

³⁶⁵ Το βιβλίο των Χ.Θεοδωρίδη, Α.Λαζάρου, «Ιστορία Ελληνική και Ευρωπαϊκή των νεότερων χρόνων», που διδάσκονταν από το 1975 έως 1981, καλύπτει την περίοδο έως τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο.

³⁶⁶ Κουλικούρδη Γ, «Νεώτερη Ευρωπαϊκή Ιστορία από τον 15° αι. μ. χ ως σήμερα», για την Γ' Γυμνασίου, εκδόσεις ΟΕΔΒ, Αθήνα 1977(3^η έκδοση), σελ. 331.

³⁶⁷ Διαμαντοπούλου Ν, Κυριαζοπούλου Α, «Ιστορία των νεότερων χρόνων», ΣΤ' Δημοτικού, ΟΕΔΒ 1979, σελ. 182.

εμφύλιο πόλεμο, όπου χύθηκε αδελφικό αίμα, δημιούργησε μίσος που επηρέασε την πολιτική ζωή. Το απόσπασμα κλείνει με παραινετικό ύφος: «Επειδή όμως έχουμε πικρή πείρα για τα καταστροφικά αποτελέσματα των εμφυλίων πολέμων, έχουμε όλοι οι Έλληνες υποχρέωση, να ξεχάσουμε τις διαφορές που μας διαιρούν ως λαό, και ενωμένοι να περιφρουρήσουμε την ανεξαρτησία και την ακεραιότητα της πατρίδας μας, γιατί οι κίνδυνοι δεν εξέλιπαν». Η μικρή αυτή αναφορά στο σχολικό βιβλίο του δημοτικού, προσεγγίζει την «ευαίσθητη» περίοδο της Αντίστασης και του Εμφυλίου με το πνεύμα της λήθης και της συμφιλίωσης, μιας αντίληψης που είχε αρχίσει να παγιώνεται την περίοδο της μεταπολίτευσης. Η Αντίσταση γίνεται του ελληνικού λαού, ο «συμμοριτοπόλεμος» αποσύρεται και την θέση του παίρνει ο «Εμφύλιος», αχρείαστος, αιματηρός, καταστρεπτικός, που πρέπει να ξεχαστεί και να μην επαναληφθεί.

Η εκλογική νίκη του ΠΑΣΟΚ το 1981 και η επίσημη αναγνώριση της Εθνικής Αντίστασης το 1982, διαφοροποίησε τον τρόπο παρουσίασης των περιόδων της Κατοχής, της Αντίστασης και του Εμφυλίου στα σχολικά βιβλία της ιστορίας. Το βιβλίο της ιστορίας της Γ' Λυκείου³⁶⁸ που ξεκίνησε να διδάσκεται το 1984 παρουσίαζε αναλυτικά τα γεγονότα της Κατοχής, της Αντίστασης και του Εμφυλίου. Η διαφορά με τα προηγούμενα βιβλία σχολικής ιστορίας έχει να κάνει τόσο με το περιεχόμενο, όσο και με την μεθοδολογική προσέγγιση ενός θέματος, που αποτέλεσε «ταμπού» για πολλές δεκαετίες. Στο συγκεκριμένο βιβλίο δίνεται έμφαση, πέρα από την αφήγηση των πολεμικών γεγονότων και στις οικονομικές και κοινωνικές παραμέτρους. Μεγάλη έκταση του βιβλίου καταλαμβάνουν παράλληλα κείμενα και πρωτογενείς πηγές, όπως εφημερίδες, προσωπικές μαρτυρίες, απομνημονεύματα, ανακοινθέντα, φωτογραφίες, γελοιογραφίες, που βοηθούν στην πληρέστερη παρουσίαση των εξεταζόμενων περιόδων.

Ο τίτλος του κεφαλαίου που αφορά την περίοδο της Κατοχής και της Αντίστασης είναι: «Η Ελλάδα κατά την περίοδο 1941- 1949. Ο θρίαμβος της Εθνικής Αντίστασης και η τραγωδία του εμφυλίου πολέμου» και καταλαμβάνει μια έκταση είκοσι πέντε σελίδων. Στην αρχή του κεφαλαίου παρουσιάζεται η κατάσταση στην κατακτημένη χώρα από κοινωνική και οικονομική σκοπιά και δίνεται έμφαση στις

³⁶⁸ Β. Σκουλάτος, Ν. Δημακοπούλος, Σ. Κόνδης, «Ιστορία νεώτερη και σύγχρονη» τεύχος Γ, Γ' Λυκείου, ΟΕΔΒ, Αθήνα 1986.

άσχημες συνθήκες διαβίωσης, στην πεινά και τους θανάτους από αυτήν³⁶⁹. Συνεχίζει με την γέννηση της Εθνικής Αντίστασης και αναφέρει τις κυριότερες αντάρτικες οργανώσεις ΕΔΕΣ, ΕΚΚΑ, ΕΑΜ. Στην αναφορά του για το ΕΑΜ παρουσιάζει τα κόμματα που υπέγραψαν την ιδρυτική του διακήρυξη (ΚΚΕ, ΣΚΕ, ΕΛΔ, ΑΚΕ). Θεωρεί τους στόχους όλων των οργανώσεων κοινούς, την απελευθέρωση, δηλαδή, της πατρίδας, ως πρώτο στόχο και την οικοδόμηση ενός δημοκρατικού πολιτεύματος στην συνέχεια³⁷⁰. Εναρκτήρια συμβολική πράξη της Αντίστασης θεωρεί το κατέβασμα της χιτλερικής σημαίας από την Ακρόπολη και φιλοξενεί, ως παράλληλο κείμενο, την διήγηση του Μ. Γλέζου για την Αντίσταση. Αναφέρεται στον ΕΛΑΣ και το ρόλο του Α. Βελουχιώτη σε αυτόν και στην κοινή δράση με τον ΕΔΕΣ και τον Ν. Ζέρβα στην ανατίναξη της γέφυρας του Γοργοποτάμου. Το βιβλίο θεωρεί την Αντίσταση καθολική, φροντίζει όμως να εξαιρέσει τα τάγματα ασφαλείας, για τα οποία αναφέρει ότι, εξοπλίστηκαν από τους Γερμανούς με κύριο στόχο την καταστολή της Αντίστασης. Κάνει λόγο για τα γερμανικά αντίποινα, τις σφαγές και τις εκτελέσεις. Παρουσιάζει την δράση των νεολαιίστικων οργανώσεων, αναφέρει την ΕΠΟΝ και την ΠΕΑΝ, και στο κύριο και στα παράλληλα κείμενα. Παρουσιάζει σε ένα δισέλιδο με θέμα: «Γυναίκες στην Αντίσταση», με αναφορές στην δράση και τον ηρωισμό των γυναικών στην Αντίσταση. Εστιάζει στην δημιουργία της ΠΕΕΑ, από το ΕΑΜ, στην ελεύθερη Ελλάδα και την ζωή σε αυτή με θετικό τρόπο, τονίζοντας τις δημοκρατικές συνθήκες οργάνωσης και λειτουργίας που επικρατούσαν. Χρησιμοποιεί μάλιστα παράλληλο κείμενο από το βιβλίο του Κρίστοφερ Γουντχάουζ «Το μήλον της έριδος».³⁷¹ Το βιβλίο παρουσιάζει, μάλλον ουδέτερα, τις εξελίξεις στην Μέση Ανατολή, τις εναλλαγές πρωθυπουργών, την ανταρσία του εθνικού στρατού στη Μέση Ανατολή, τις διαπραγματεύσεις μεταξύ των αντάρτικων οργανώσεων, την διάσκεψη του Λιβάνου και την δημιουργία κυβέρνησης εθνικής ενότητας με πρωθυπουργό τον Γ. Παπανδρέου.

Το βιβλίο πραγματεύεται τα Δεκεμβριανά σε χωριστό κεφάλαιο.³⁷² Αποδίδει ευθύνες για τα δραματικά γεγονότα των Δεκεμβριανών, στο ρόλο των Άγγλων, εκφράζει την άποψη ότι, ο Γ. Παπανδρέου δεν μπορούσε να ελέγξει την κατάσταση,

³⁶⁹ Το βασικό κείμενο πλαισιώνεται από παραθέματα σχετικά με το θέμα με αναφορές από άλλα βιβλία όπως του λογοτέχνη Ασημάκη Πανσέληνου, Β. Σκουλάτος, Ν. Δημακοπούλος, Σ. Κόνδης, «Ιστορία νεώτερη και σύγχρονη», ο.π, σελ. 271-3.

³⁷⁰ Στο ίδιο, σελ. 276.

³⁷¹ Στο ίδιο, σελ. 278-279.

³⁷² Στο ίδιο, σελ. 292-294.

αναφέρεται στις ταραχές, την ένοπλη αντιπαράθεση και τελικά την συμφωνία της Βάρκιζας. Στα παράλληλα κείμενα παρατίθεται απόσπασμα από το ημερολόγιο του Π. Κανελλόπουλου. Στο κεφάλαιο «ο εμφύλιος πόλεμος»³⁷³ αυτός παρουσιάζεται ως αποτέλεσμα διάφορων παραγόντων, όπως η μη πρόβλεψη από την συμφωνία της Βάρκιζας για αμνήστευση και των ποινικών αδικημάτων κατά την διάρκεια των Δεκεμβριανών, με αποτέλεσμα αφ' ενός να διωχθούν πολλά στελέχη του ΕΑΜ, και αφ' ετέρου κάποιοι φοβούμενοι αυτές τις διώξεις να ανέβουν στο βουνό. Η διενέργεια εκλογών (31/3/1946) αναφέρεται ότι έγινε σε συνθήκες πόλωσης, με αποχή του ΚΚΕ από αυτές. Για το δημοψήφισμα της επιστροφής του βασιλιά, επισημαίνει ότι, χαρακτηρίστηκε νόθο από το ΚΚΕ. Η «λεύκη τρομοκρατία» σε βάρος των μελών του ΚΚΕ λειτούργησε σωρευτικά στην απόφαση για την δημιουργία του ΔΣΕ και την έναρξη του Εμφυλίου. Γίνεται λόγος στο βιβλίο για τη ανάμειξη του αμερικανικού παράγοντα στα ελληνικά πράγματα με το «Δόγμα Τρούμαν». Παρουσιάζει συνοπτικά τις ένοπλες συγκρούσεις ως την ήττα του ΔΣΕ από τον εθνικό στρατό στο Γράμμο και το Βίτσι. Στα αποτελέσματα του Εμφυλίου το βιβλίο διαπιστώνει ότι, η Ελλάδα βγήκε βαριά τραυματισμένη, τόσο υλικά όσο και ηθικά και ως σοβαρότερη συνέπεια του θεωρεί ότι: «Το ουσιαστικότερο μέρος της κληρονομιάς του, αυτό που δηλητηρίασε ολόκληρη τη μετέπειτα πορεία της Ελλάδας, ήταν το ιδεολογικό, πολιτικό και πολιτιστικό χάσμα, που χώρισε τον ελληνικό λαό³⁷⁴». Στην συνέχεια επισημαίνεται στο βιβλίο πως, οι νικητές άσκησαν «καταπίεση» στους ηττημένους και οι οπαδοί της Αριστεράς διώχθηκαν και αρκετοί εκτελέστηκαν. Το μετεμφυλιακό κράτος κατέστησε τον αντικομμουνισμό κυρίαρχο στοιχείο στην πολιτική, κοινωνική και πολιτισμική ζωή του τόπου. Στα αρνητικά αποτελέσματα του Εμφυλίου προσθέτει την απροκάλυπτη επέμβαση στα εσωτερικά της χώρας του ξένου παράγοντα..

Η αλλαγή του τρόπου προσέγγισης και παρουσίασης της ιστορικής περιόδου της Κατοχής της Αντίστασης και του Εμφυλίου στα σχολικά βιβλία αποτελούσε μια αναμενόμενη συνέπεια της εκλογικής νίκης του ΠΑΣΟΚ το 1981, του νομοσχεδίου για την αναγνώριση της Εθνικής Αντίστασης, των ρυθμίσεων για την επιστροφή των πολιτικών προσφύγων, της κατάργησης των γιορτών μίσους. Στόχος της πολιτικής του ΠΑΣΟΚ ήταν η εθνική συμφιλίωση, όπως είχε εκφραστεί επανειλημμένα από τον

³⁷³ Στο ίδιο, σελ. 294-299.

³⁷⁴ Στο ίδιο, σελ. 298.

πρόεδρο και τα στελέχη του, στο πλαίσιο της Ε.Λ.Ε., της ενότητας του λαού στη βάση. Το εγχείρημα όμως αυτό δεν μπορούσε να επιτευχθεί μέσα από μια διαδικασία απλά αποσιώπησης της ιστορικής περιόδου, μιας βολικής λήθης, μιας και η τακτική αυτή δεν θα μπορούσε να λειτουργήσει σε αυτή την κατεύθυνση, αν πρώτα δεν αισθανόταν οι αγωνιστές της Εθνικής Αντίστασης δικαιωμένοι, αποκατεστημένοι ιστορικά, πολιτικά, κοινωνικά. Πέραν όλων των άλλων πρωτοβουλιών, νομοθετικών και πολιτικών, προς την κατεύθυνση της δικαίωσης των αγωνιστών και της εθνικής συμφιλίωσης, η αποτύπωση της Ιστορίας στα σχολικά βιβλία ήταν απαραίτητη. Η «εθnikοφροσύνη» και ο αντικομμουνισμός δεν μπορούσε να αποτελούν πλέον τον κυρίαρχο λόγο. Το ΠΑΣΟΚ είχε φέρει στο προσκήνιο της μεταπολιτευτικής Ελλάδας τον αριστερό του λόγο, την προσέγγιση του για την Αντίσταση³⁷⁵. Ο λόγος του ΠΑΣΟΚ για την περίοδο της Αντίστασης, η προσέγγιση του, αποτυπώνεται στα σχολικά βιβλία και γίνεται κυρίαρχος και ευρύτερα αποδεκτός, δεν αμφισβητείται και παγιώνεται ως ιστορική αλήθεια³⁷⁶. Ο τρόπος βέβαια παρουσίασης ορισμένων πτυχών της ιστορικής περιόδου ήταν ιδιαίτερα προσεκτικός, με σκοπό να αμβλυνθούν οι αντιθέσεις, για την επίτευξη της εθνικής ομοψυχίας.³⁷⁷ Ο Εμφύλιος παρουσιάζεται χωρίς να γίνεται αναφορά και κριτική στα αίτια του³⁷⁸, καθώς αποτελούσε ένα δύσκολο θέμα, ένα θέμα «ταμπού». Στην δεκαετία του 1980 οι πολιτικές δυνάμεις που στήριζαν το ΠΑΣΟΚ και τα άλλα κόμματα της Αριστεράς, δεν επιθυμούσαν και δεν ήταν διατεθειμένες να αρχίσουν ένα διάλογο για τον Εμφύλιο και μάλιστα μέσω της σχολικής ιστορίας.

Η Μνήμη στο χώρο

Η σημασία του τόπου στην διαδικασία διαμόρφωσης και διατήρησης της συλλογικής μνήμης είναι σημαντική. Η ικανότητα ενός μνημείου, ενός ονόματος δρόμου, ενός μαρτυρικού τόπου, να ξυπνά μνήμες και να ταυτίζεται με μνήμες, είναι σημαντική, καθώς η δυνατότητα διέγερσης της μνήμης, είναι ουσιαστικά η δυνατότητα συντήρησης της. «..η ονοματοδοσία των δρόμων, τα μνημεία, το στυλ της αρχιτεκτονικής, η πολεοδομία η επένδυση των τόπων με μύθους και

³⁷⁵ ³⁷⁵ Μποντίλα Μ, Η εξέλιξη της αφήγησης του ελληνικού εμφυλίου στα σχολικά βιβλία, ο π, σελ. 345.

³⁷⁶ Στο ίδιο, σελ. 346.

³⁷⁷ Λαγάνη Ε, Η αντίσταση μέσα από τα εγχειρίδια ιστορίας της Ελλάδας και της Γαλλίας, ο. π, σελ. 370.

³⁷⁸ Στο ίδιο.

ιστορικές σημασίες, όλα αυτά αποτελούν μηχανισμούς ιστορικής σημείωσης του περιβάλλοντος³⁷⁹».

Από το τέλος του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου η δύναμη των πάσης φύσεως μνημείων αξιοποιήθηκε από την κρατική εξουσία, ως παράγοντας εθνικής συνοχής και ομοψυχίας, ως ενοποιητικός εθνικός παράγοντας. Τα πρώτα μνημεία που κατασκευάστηκαν σε όλη την Ευρώπη ήταν τα μνημεία του Άγνωστου Στρατιώτη. Το μνημείο του Άγνωστου Στρατιώτη κατασκευάστηκε στην Ελλάδα το 1932 για να τονώσει το εθνικό φρόνημα, που είχε τρωθεί με την μικρασιατική καταστροφή. Το αν ένα μνημείο επιτελεί το στόχο, που ήδη αναφέραμε, δεν είναι πάντα δεδομένο, αλλά έχει να κάνει με την αποδοχή του από το κοινωνικό σώμα, και την διάρκεια του, ως τέτοιο, στο χρόνο. Είναι δεδομένο ότι, η ύπαρξη αναμνηστικών τόπων ενταγμένων στην καθημερινότητα λειτουργούν, ως πηγές, ως ερείσματα μνήμης, ως απόδειξη ύπαρξης του παρελθόντος.

Η τοποθέτηση ενός μνημείου, η ονομασία ενός δρόμου ανήκει στις δυνατότητες και την δικαιοδοσία της πολιτικής εξουσίας. Η διαδικασία αυτή φανερώνει την προσπάθεια της εξουσίας, κεντρικής ή τοπικής, να επιβάλει την οπτική της στην μνήμη του παρελθόντος, μέσω της κατασκευής μνημείων ενός τμήματος της ιστορίας, που αυτή κάθε φορά επιλέγει με κριτήρια του παρόντος. Η μεταπολίτευση συνοδεύτηκε από την διεκδίκηση κοινωνικών και πολιτικών φορέων της ένταξης της περιόδου της Αντίστασης στην συλλογική μνήμη και την υλική αποτύπωση της στο τόπο. «Η άνοδος του ΠΑΣΟΚ στην εξουσία σηματοδότησε ... από την πρώτη στιγμή την προσπάθεια μιας ρηξικέλευθης θεσμικής και πολιτικής «αλλαγής» στο πεδίο της δημόσιας ιστορίας και συλλογικής μνήμης, καθώς μέχρι και το 1981 υπήρχαν σημαντικές συνέχειες μεταξύ της μετεμφυλιακής και της μεταπολιτευτικής περιόδου»³⁸⁰. Η αναγνώριση της Εθνικής Αντίστασης επέφερε μια έκρηξη υλικής αποτύπωσης της αντιστασιακής δράσης. Μνημεία, ονόματα δρόμων και μουσεία αναλαμβάνουν την υλική αποτύπωση της Αντίστασης.

³⁷⁹ Λιάκος Α, «*πως το παρελθόν γίνεται ιστορία;*», ο.π, σελ. 110.

³⁸⁰ Φυτίλη Μ, «*Οι συνέχειες μεταξύ της μετεμφυλιακής και της μεταπολιτευτικής περιόδου στο πεδίο της κρατικής διαχείρισης του παρελθόντος*», ο. π.

Ο δρόμος είχε την δική του ιστορία

«Οι δρόμοι μιας πόλης δεν ήταν πράγματι ένας από τους κατ' εξοχήν «τόπους» της συλλογικής μνήμης, «τόπους» διαρκείς και καθημερινούς, που περνούν γι' αυτό το λόγο απαρατήρητοι. Στην ουσία όμως επιτελούν την ίδια λειτουργία με τις προτομές, τα αγάλματα και τα μνημεία που τιμούν ιστορικά γεγονότα και ανώνυμους ή επώνυμους ήρωες»³⁸¹.

Η αλλαγές των ονομάτων των δρόμων, ήταν και είναι, μια συνήθης πρακτική που αξιοποιείται από τις τοπικές και την κεντρική εξουσία,³⁸² ως απόπειρα να καταγραφεί στον τόπο μια νέα οπτική θεώρηση του παρελθόντος, σύμφωνα με την πολιτική αποτίμηση αυτού του παρελθόντος, από τις παροντικές πολιτικές και κοινωνικές προτεραιότητες. Το κατά πόσο αυτές οι αλλαγές καταφέρνουν να γίνουν αποδεκτές και να αποτελέσουν κρίκους στην αλυσίδα της συλλογικής μνήμης, εξαρτάται από την κοινωνική αποδοχή ή απόρριψη τους. Η μη αποδοχή ενός νέου ονόματος δρόμου δεν εξαρτάται, πολλές φορές από τον συμβολισμό του ονόματος, αλλά αφορά καθαρά πρακτικούς λόγους. Η προγενέστερη ονομασία μπορεί να αποδειχθεί ισχυρότερη. Ένα παράδειγμα είναι η οδός Πανεπιστημίου στην Αθήνα, που η επίσημη ονομασία της είναι Ελευθερίου Βενιζέλου,³⁸³ αλλά ελάχιστοι τη γνωρίζουν ή την χρησιμοποιούν.

Η αποτύπωση της Εθνικής Αντίστασης στις ονομασίες των δρόμων απουσίαζε στα χρόνια μετά τον Εμφύλιο. Υπάρχουν βέβαια κατά τόπους μερικές εξαιρέσεις, που έχουν να κάνουν με πόλεις, όπου στις εκλογές του 1956 είχαν εκλεγεί δήμαρχοι με συνδυασμούς υποστηριζόμενους από την Ε.Δ.Α.. Μια τέτοια περίπτωση ήταν η πόλη του Βόλου που απέκτησε οδό Εθνικής Αντιστάσεως, επί δημαρχίας Θ. Κλαυσώπουλου³⁸⁴³⁸⁵. Μετά τις δημοτικές εκλογές του 1964 και την επικράτηση της

³⁸¹ Κουλούρη Χριστίνα, «Η συλλογική μνήμη των δρόμων», ανακτήθηκε (28/2/2021), «Το Βήμα», <https://www.tovima.gr/2008/11/24/opinions/i-syllogiki-mnimi-twn-dromwn/>.

³⁸² Δαλκαβούκης Βασίλης, η Μεταπολίτευση στους δρόμους, στο «Μεταπολίτευση. Η Ελλάδα στο μεταίχμιο δυο αιώνων», (επιμ) Αυγερίδης Μάνος, Γαζή Έφη, Κορνέτης Κώστας, εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 2015, σελ. 42.

³⁸³ Κουλούρη Χ, «Η συλλογική μνήμη των δρόμων», ο.π.

³⁸⁴ Δαλκαβούκης Β, η Μεταπολίτευση στους δρόμους, ο.π, σελ. 50.

³⁸⁵ Ο Θ. Κλαυσώπουλος εκλέχτηκε δήμαρχος το 1956, το 1964, 1975, με την υποστήριξη κεντρώων και αριστερών δυνάμεων.

ΕΔΑ σε μια σειρά από μεσαίους και μεγάλους Δήμους,³⁸⁶ έγιναν περεταίρω προσπάθειες προς αυτήν την κατεύθυνση, αν και η εποπτεύουσα αρχή του Υπουργείου Εσωτερικών φρόντιζε να αποθαρρύνει τους Δήμους, αποτρέποντας τους να μεταβάλουν ονομασίες οδών, που αναφέρονταν σε πολιτικούς γιατί, «εκτός του ότι είναι δυνατόν να προκαλέσουν αναμόχλευσιν των πολιτικών παθών και να διαταράξουν την κοινωνική γαλήνην, ερμηνεύονται ως κομματικά πράξεις³⁸⁷». Η εκλογική νίκη της Ε.Κ. το 1964 και η επιλογή της να αναγνωρίσει συνολικά³⁸⁸ την Εθνική Αντίσταση, οδήγησε στην διοργάνωση επισήμων εορτασμών για την απελευθέρωση της Αθήνας. Ο Δήμος Αθηναίων σε πανηγυρική συνεδρίαση αποφάσισε να μετονομάσει σε Εθνικής Αντιστάσεως μια πλατεία της πόλης. Η επιλογή όμως συγκεκριμένου σημείου αφέθηκε να προσδιοριστεί αργότερα³⁸⁹. Μια ακόμη προσπάθεια έγινε το 1965 να μετονομαστεί σε συνεργασία του Δήμου Αθηναίων με τον Δήμο Ύμηττου, η οδός Αγραίων σε Κάστρου Ύμηττου, προς τιμήν των τριών αγωνιστών της ΕΠΟΝ που έπεσαν μαχόμενοι τους Γερμανούς. Το Υπουργείο Εσωτερικών όμως απέτρεψε την μετονομασία.³⁹⁰ Το ίδιο περίπου διάστημα εκδόθηκε εγκύκλιος του Υπουργείου, που συνιστούσε : «δέον να αποφεύγεται η μνεία ιδιαιτέρων προσώπων ή οργανώσεων αντιστάσεως, εφ' όσον περί τα πρόσωπα ταύτα ή τας οργανώσεις υφίστανται ακόμη αμφισβητήσεις και πάθη, ούτως ώστε να μη είναι δυνατόν, κατ' αντικειμενικήν κρίσιν, να τοποθετηθή ο ρόλος των ιστορικώς. Τούτο όμως δεν σημαίνει ότι πρέπει να αποσιωπάται η Εθνική Αντίστασις εν τώ συνόλω της, διά την αξίας και τη σημασίαν της οποίας ουδεμία δύναται να διατυπωθή παρ' οποιουδήποτε αντίρρησης³⁹¹»

Η δικτατορία έδειξε επίσης την διάθεση να αξιοποιήσει τις ονομασίες των δρόμων για να χαράξει το αποτύπωμα της στον χώρο, σε μια προσπάθεια νομιμοποίησης της. Οι περισσότεροι Δήμοι της χώρας απέκτησαν οδούς και πλατείες

³⁸⁶ Νικολακόπουλος Η, «Η καχεκτική δημοκρατία. Κόμματα και εκλογές, 1946-1967», ο.π, σελ. 344-346.

³⁸⁷ Παπακονδύλης Γιάννης, «Μεταπολεμική αστική ανάπτυξη και ονοματοθεσία οδών και πλατειών. Ο Δήμος Αθηναίων» (1945-1974) ΜΝΗΜΩΝ 2016, Τόμος 35, σελ. 273, <https://doi.org/10.12681/mnimon.20260>.

³⁸⁸ Για τους λόγους αλλαγής της πολιτικής της Ε.Κ. στο συγκεκριμένο θέμα βλέπε κεφάλαιο 1.

³⁸⁹ Παπακονδύλης Γ, «Μεταπολεμική αστική ανάπτυξη και ονοματοθεσία οδών και πλατειών. Ο Δήμος Αθηναίων» (1945-1974), ο.π, σελ. 284-285.

³⁹⁰ Στο ίδιο 284.

³⁹¹ Στο ίδιο.

21^{ης} Απριλίου³⁹². Οι προτιμήσεις των Απριλιανών όσο αφορά τα ονόματα των δρόμων μοιράστηκαν ανάμεσα στην αρχαιότητα και την δεκαετία του 1940. Για την δεκαετία του 1940 επέλεξαν ονόματα θυμάτων του Εμφυλίου (π.χ ευέλπιδος Ρογκάκου), αλλά και μαχών με την πιο χαρακτηριστική αυτή του Γράμμου και του Βίτσι. Το παράδοξο ήταν ότι η δικτατορία ονοματοδότησε μια ανώνυμη πλατεία στη συμβολή των οδών Θεριανού – Μουστοξύδη, Σχοινά και Αλεξάνδρας, στην περιοχή του Γκύζη, σε «Αγωνιστών Εθνικής Αντιστάσεως»³⁹³, παράδοξο που μπορεί να εξηγηθεί, ως προσπάθεια επιβολής της δικής της εκδοχής για την Εθνική Αντίσταση³⁹⁴.

Η μεταπολίτευση προχώρησε στην άμεση αποχουντοποίηση των ονομάτων των δρόμων. Σε πολλούς Δήμους της χώρας, έγιναν προσπάθειες από τις δημοτικές αρχές, να αποτυπωθεί στην συλλογική μνήμη, μέσω της ονομασίας ή μετονομασίας των δρόμων, η Εθνική Αντίσταση. Σε αυτή την λογική κινήθηκε η απόφαση του δημοτικού συμβουλίου Καρδίτσας (αρ. 403/10/11/1975) που πρότεινε, μεταξύ άλλων μετονομασιών δρόμων, την μετονομασία της πλατείας Βαρουσίου σε Εθνικής Αντιστάσεως. Η μετονομασία αυτή, καθώς και άλλες που κινούνταν στην ίδια λογική, απορρίφθηκε από την Νομαρχία που είχε την αρμοδιότητα³⁹⁵. Ανάλογη υπήρξε η τύχη πολλών παρόμοιων προσπαθειών σε αρκετούς Δήμους της χώρας με πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα τον Δήμο Αθηναίων. Το 1974 πραγματοποιήθηκε λαϊκή συνέλευση στην πλατεία Κοτζιά (Δημαρχείο) και αποφάσισε, να μετονομαστεί η συγκεκριμένη πλατεία σε Εθνικής Αντίστασης. Το υπουργείο Εσωτερικών, το οποίο διατηρούσε εκείνη την χρονική περίοδο την αρμοδιότητα, απέρριψε το αίτημα. Έτσι η πλατεία ονομάστηκε ανεπίσημα πλατεία Εθνικής Αντίστασης³⁹⁶.

Η εκλογική νίκη του ΠΑΣΟΚ το 1981 και η αναγνώριση της Εθνικής Αντίστασης, το 1982, επέτρεψε στις τοπικές κοινωνίες να εκφραστούν χωρίς

³⁹² Στο ίδιο 285.

³⁹³ Στο ίδιο, σελ. 277-278.

³⁹⁴ Η χούντα είχε ήδη εντάξει τα μέλη των ταγμάτων ασφαλείας με νόμο στο σώμα της Εθνικής Αντίστασης.

³⁹⁵ Δαλκαβούκης Β, η Μεταπολίτευση στους δρόμους, ο.π σελ. 45-47.

³⁹⁶ «Ποιος και πως αποφασίζει τα ονόματα των δρόμων στην Ελλάδα», (ανακτήθηκε 23/2021) <https://www.newsbeast.gr/weekend/arthro/2698970/pios-ke-pos-apofasizi-gia-ta-onomata-ton-dromon-stin-ellada>.

περιορισμούς και στους δήμους να προχωρήσουν στις ονομασίες ή μετονομασίες των δρόμων αποδίδοντας στην Εθνική Αντίσταση την θέση της στην συλλογική μνήμη. Η αλλαγή όμως ήταν ακόμη σημαντικότερη, καθώς το αφήγημα του ΠΑΣΟΚ για την Εθνική Αντίσταση βρήκε, εκτός από ευρύτατη κοινωνική αποδοχή και νομιμοποίηση, με την ανάδειξη του κινήματος σε κυβέρνηση. Τα αμέσως επόμενα χρόνια, αλλά και καθ' όλη την δεκαετία του 1980, η χώρα απέκτησε μεγάλο αριθμό δρόμων και πλατειών που παρέπεμπαν στην Εθνική Αντίσταση. Ο Βόλος αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα. Στο διάστημα 1983 - 1985, επί δημαρχίας Μ. Κουντούρη³⁹⁷, μετονομάζονται δώδεκα δρόμοι στο πλαίσιο της απεικόνισης της μνήμης της Αντίστασης και δη, της ΕΑΜικής. Μερικές από τις ονομασίες που δόθηκαν ήταν, «54^ο Σύνταγμα του ΕΛΑΣ», «Γοργοποτάμου», «Διστόμου», «Μιλτιάδη Πορφυρογένη»³⁹⁸.

Η Εθνική Αντίσταση είναι παρούσα σήμερα στα ονόματα οδών και πλατειών σε όλες στις μικρές και μεγάλες πόλεις της χώρας. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι ο Δήμος Καισαριανής, που διαθέτει ένα ευδιάκριτο στίγμα συλλογικής μνήμης για την περίοδο της «Εθνικής Αντίστασης», εκτός των άλλων, και στις ονομασίες των δρόμων.³⁹⁹ Επτά δρόμοι στην Καισαριανή είναι αφιερωμένοι στην Εθνική Αντίσταση. Η λεωφόρος Εθνικής Αντιστάσεως, η οποία είναι η μοναδική λεωφόρος της πόλης, είχε μετονομασθεί αρκετές φορές ανάλογα με την πολιτική κατάσταση που επικρατούσε. (Καισαριανής, Ε. Βενιζέλου, Βασιλέως Κωνσταντίνου, Π. Τσαλδάρη και πάλι Βασιλέως Κωνσταντίνου και τέλος Εθνικής Αντίστασης). Η οδός Ηρώς Κωνσταντοπούλου, το προηγούμενο όνομα της οδού ήταν Μετρών. Η οδός Ηρώων Σκοπευτηρίου, πρόκειται για τον δρόμο που οδηγεί στην κεντρική πύλη του Σκοπευτηρίου. Η οδός Καλαβρύτων. Η οδός Μανωλίδη. Ο Λεωνίδας Μανωλίδης (1889-1968) ήταν ο πρώτος εκλεγμένος Δήμαρχος Καισαριανής μετά το 1934. Διακρίθηκε για την αντιστασιακή και πολιτική του δράση. Η οδός Σουκατζίδη. Ο Σουκατζίδης ήταν μεταξύ των διακοσίων που εκτελέστηκαν την Πρωτομαγιά του 1944 στο Σκοπευτήριο της Καισαριανής. Η οδός Τσάφου. Ο Στέφανος και ο Μανώλης Τσάφος ήταν αδέρφια που αγωνίστηκαν για την ελευθερία της πατρίδας. Ο

³⁹⁷ Δήμαρχος από το 1978 έως το 1990 με την υποστήριξη του ΠΑΣΟΚ και της ευρύτερης Αριστεράς.

³⁹⁸ Δαλκαβούκης Β, η Μεταπολίτευση στους δρόμους, ο.π, σελ. 51.

³⁹⁹ Οι αναφορές στους δρόμους της Καισαριανής έχουν αντληθεί από την εργασία που είχαν πραγματοποιήσει οι μαθητές του 1^{ου} Γυμνασίου Καισαριανής το σχολικό έτος 1995-6. <http://www.kemipokessariani.gr/index.php/2012-12-10-09-19-30/2012-12-10-09-20-09>, (ανακτήθηκε 2/3/2021).

Στέφανος εκτελέστηκε στο Γουδί, ενώ ο Μανώλης σκοτώθηκε μαζί με τον Άρη Βελουχιώτη. Η δημοτική αρχή του Δήμου Καισαριανής, προσκείμενη στο ΚΚΕ και ο εμβληματικός της Δήμαρχος Π. Μακρής⁴⁰⁰, προσπάθησε να εγγράψει την ιστορία της Αντίστασης στην πόλη και με τις μετονομασίες των δρόμων, όμως, έως τις εκλογές του 1981, οι προσπάθειες σκόνταφταν στην πεισματική άρνηση της Νομαρχίας. Αμέσως μετά την εκλογική νίκη του ΠΑΣΟΚ, τον Δεκέμβριο του 1981 μετονομάστηκαν αρκετοί από τους δρόμους, που παραπάνω αναφέραμε, όπως η λεωφόρος Εθνικής Αντίστασης, η Μανωλίδη, η Ηρώων Σκοπευτηρίου⁴⁰¹.

Ο Δήμος Ζωγράφου αποτελεί επίσης ένα ακόμη παράδειγμα διαχείρισης της μνήμης της «Αντίστασης», καθώς διαθέτει οκτώ δρόμους που διατηρούν ζωντανή την μνήμη αυτή⁴⁰². Τέτοιοι είναι οι: Εθνικής Αντιστάσεως, Διστόμου, Γοργοποτάμου, Ναπολέοντος Ζέρβα, Καλαβρύτων, Καλαναρχοπούλου, Μουρκούση Χαραλάμπου και Ανδρέα, Αφων Ντέρη (οι τρεις τελευταίες οδοί ονομάστηκαν προς τιμή αντιστασιακών που συμμετείχαν στον ΕΑΜ- ΕΛΑΣ και ήταν κάτοικοι Ζωγράφου). Υπάρχουν επίσης και ονόματα δρόμων που παραπέμπουν στο Έπος του 1940, όπως 28^{ης} Οκτωβρίου, Κορυτσάς κ.α, ενώ διατηρηθήκαν και συνυπάρχουν και ονομασίες δρόμων που παραπέμπουν στον Εμφύλιο, γεγονός που παρουσιάζει ενδιαφέρον. Τέτοιοι είναι: 3^{ης} Ορεινής Ταξιαρχίας, Καμβύση, Γράμμου, Δ. Γιαννόπουλου, Λοχαγού Κακογιάννη.

Μνημεία

Τα μνημεία είναι ισχυρά σύμβολα απεικόνισης της ιστορίας και αντιλαμβάνονται ως τέτοια από την κοινωνία. Η θέση τους στο χώρο, η εμβληματική τους υπόσταση, η καλλιτεχνική τους φύση, επιβάλλεται στον χώρο. Τα μνημεία «στέκουν» στο χώρο, ως πρεσβευτές μιας αλήθειας, που δεν μπορούν να αγνοηθεί και οδηγεί σε μια συνομιλία με το ιστορικό παρελθόν. Τα μνημεία συμβολοποιούν το παρελθόν.

⁴⁰⁰ Προεκλέχθηκε Δήμαρχος το 1964 και επανεκλέγεται το 1975, το 1978, 1982, 1986, στέλεχος του ΚΚΕ, εξορίστηκε κατά την διάρκεια της χούντας.

⁴⁰¹ Άννα Μαρία Δρουμπούκη, «Μνημονικοί Τόποι και Δημόσια Ιστορία του Β' Παγκοσμίου Πολέμου στην Ελλάδα - Μια Συγκριτική Προσέγγιση», Αδημοσίευτη Διδακτορική Διατριβή, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, ΕΚΠΑ, Αθήνα 2014, σελ. 157.

⁴⁰² «Οδωνύμια της πόλης μας Κουπόνια – Ζωγράφου – Γουδί», (επιμ.) Δημητρίου Ν, Ζωγράφου 2018.

Η εκλογική νίκη του ΠΑΣΟΚ και η ανάγνωση της Εθνικής Αντίστασης δημιούργησε τις πολιτικές προϋποθέσεις για την μνημειακή αποτύπωση της Αντίστασης. Από την άνοδο του ΠΑΣΟΚ στην εξουσία και την αναγνώριση της Εθνικής Αντίστασης και μετά, παρατηρείται, μια έξαρση κατασκευής αντιστασιακών μνημείων, καθώς η νέα πολιτική κατάσταση, όχι μόνο δεν απέτρεπε τέτοιες πρωτοβουλίες δήμων, όπως συνέβαινε στο παρελθόν, αλλά τις ενθάρρυνε και τις διευκόλυνε. Σε αρκετές περιοχές της Ελλάδος στήθηκαν μνημεία της Εθνικής Αντίστασης.. Πρωτοβουλία προς αυτή την κατεύθυνση ανέλαβαν δημοτικές αρχές, που ήταν προσκείμενες στην ευρύτερη Αριστερά. Έκρηξη δημιουργίας μνημείων παρατηρήθηκε στο λεκανοπέδιο της Αττικής και στη πρωτεύουσα. Η χρόνος ανέγερσης των μνημείων, ο τόπος, το μέγεθος, και η επιλογή της προσωπικότητας ή του γεγονότος που αποτυπώνεται, έχει να κάνει με την πολιτική τοποθέτηση των δημοτικών παρατάξεων και των δημαρχών.

Ο Δήμος Αθηναίων διαθέτει αρκετά μνημεία αφιερωμένα στην Εθνική Αντίσταση⁴⁰³. Ένας μεγάλος αριθμός από αυτά στήθηκε στην δεκαετία του 1980, μετά από την εκλογική νίκη του ΠΑΣΟΚ και την αναγνώριση της Εθνικής Αντίστασης. Ο Δήμαρχος Αθηναίων Δ. Μπέης⁴⁰⁴ δραστηριοποιήθηκε δυναμικά και στον τομέα αυτό. Παραθέτουμε κάποια από αυτά, καθώς και σχετικές πληροφορίες για την τοποθεσία τους και το έτος τοποθέτησης τους.

Μνημείο Εθνικής Αντίστασης Παλαιών Σφαγείων. Στο κύριο μέρος της πλάκας αναγράφεται: «ΤΙΜΗ ΚΑΙ ΔΟΞΑ ΣΤΟΥΣ ΣΦΑΓΙΩΤΕΣ ΤΗΣ ΑΝΤΙΣΤΑΣΗΣ ΠΟΥ ΠΕΣΑΝΕ ΓΙΑ ΤΗΝ ΛΕΥΤΕΡΙΑ ΚΑΙ ΤΗΝ ΑΝΕΞΑΡΤΗΣΙΑ». Ακολουθούν τα δεκαέξι ονόματα των εκτελεσθέντων. Η πρωτοβουλία κατασκευής ανήκει την Πανελλήνια Ένωση Αγωνιστών Εθνικής Αντίστασης και στην Ένωση Προσφύγων Πυροπαθών «Η Ελπίς». Η τοποθέτηση και η σχεδίαση έγινε από τον Δήμο Αθηναίων μετά την αναγνώριση της Εθνικής Αντίστασης.

⁴⁰³ Οι πληροφορίες για τα μνημεία αντλήθηκαν από το: [http:// www.athenssculptures.com/](http://www.athenssculptures.com/) (ανακτήθηκε 4/2/2021).

⁴⁰⁴ Ο Δ. Μπέης υπήρξε στέλεχος της προδικτατορικής Ε.Κ.. και ιδρυτικό μέλος του ΠΑΣΟΚ, δήμαρχος Ζωγράφου (1964-1967 και 1975-1978) και δήμαρχος Αθηναίων (1978-1986) βουλευτής της Α' Αθηνών (1989- 1996), πρόεδρος της ΚΕΔΚΕ. Κατά την διάρκεια της Κατοχής ανέπτυξε αντιστασιακή δράση.

Μνημείο πεσόντων Ιερού Λόχου του Χριστόδουλου Τσιγάντε. Θέση: Πεδίον του Άρεως. Έτος Κατασκευής: 1981. Στο κάτω μέρος αναγράφεται: «ΙΕΡΟΣ ΛΟΧΟΣ 1942 – 1945». Λίγο πιο χαμηλά, σε ένθετη μαρμάρινη πλάκα, αναγράφονται οι βαθμοί, τα ονοματεπώνυμα και οι ημερομηνίες θανάτου των πεσόντων.

Μνημείο Εθνικής Συμφιλίωσης. Θέση: Πλατεία Κλαυθμώνος Έτος κατασκευής: 1987. Το 1989 με αφορμή τα αποκαλυπτήρια του γλυπτού, η Κλαυθμώνος μετονομάζεται επίσημα σε Πλατεία Εθνικής Συμφιλίωσης.

Μνημείο Εκτελεσθέντων Εργαζομένων στο Δήμο Αθηναίων Αγωνιστών της Εθνικής Αντίστασης. Θέση: Παλιό Δημαρχείο Αθήνας, Κρατίνου 2 Έτος Κατασκευής: 2002. Προς τιμήν των υπαλλήλων του που εκτελέστηκαν από τους Γερμανούς κατά τη διάρκεια της Κατοχής.

Μνημείο Εθνικής Αντίστασης Κουκάκι. Θέση: Περιβολάκι Εθνικής Αντίστασης (Συγγρού – Φαλήρου – Σικελίας) Κουκάκι Έτος Κατασκευής: 1988. Στην πρόσοψη της πέτρας έχει γραφεί: «ΕΔΩ ΕΚΤΕΛΕΣΤΗΚΑΝ ΣΤΙΣ 29-8-1944 / ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΓΕΡΜΑΝΟΥΣ ΦΑΣΙΣΤΕΣ / ΟΙ 6 ΕΠΟΝΙΤΕΣ ΠΟΥ ΠΟΛΕΜΙΣΑΝ ΓΙΑ ΤΗΝ ΛΕΥΤΕΡΙΑ ΤΗΣ ΠΑΤΡΙΔΑΣ.

Μνημείο Παναγιώτας Σταθοπούλου. Θέση: Βαλτινών και Κυπριανού (Πεδίον Άρεως) Έτος Κατασκευής: 1985. Η επιγραφή: «ΕΔΩ ΕΖΗΣΕ Η ΗΡΩΙΔΑ ΤΗΣ ΕΘΝΙΚΗΣ ΑΝΤΙΣΤΑΣΗΣ ΕΠΟΝΙΤΙΣΑ ΠΑΝΑΓΙΩΤΑ ΣΤΑΘΟΠΟΥΛΟΥ ΣΚΟΤΩΘΗΚΕ ΑΠΟ ΓΕΡΜΑΝΙΚΟ ΤΑΝΚ ΣΤΗ ΜΕΓΑΛΗ ΔΙΑΔΗΛΩΣΗ ΤΗΣ 22-7-43».

Μνημείο ΕΠΟΝ. Θέση: Πλατεία Ε.Π.Ο.Ν (Λαμίας & Δουκίσσης Πλακεντίας) Έτος Κατασκευής: 1985.

Μνημείο ολοκαυτώματος Καλαβρύτων. Θέση: Πλατεία Ολοκαυτώματος Καλαβρύτων (Φρειδερίκου Σμίθ & Λαγουμιτζή) Έτος Κατασκευής: 2012. στην οποία γράφεται: «Εις Μνήμην Ολοκαυτώματος Καλαβρύτων, την 13η Δεκεμβρίου 1941 τα Γερμανικά στρατεύματα κατοχής

ληηλάτησαν, έκαψαν τα Καλάβρυτα και εκτέλεσαν όλους του άνδρες άνω των δεκατεσσάρων ετών».

Μνημείο μπλόκο Δουργούτιου. Θέση: Πλατεία Ολοκαυτώματος Καλαβρύτων (Φρειδερίκου Σμίθ & Λαγουμιτζή)
Έτος Κατασκευής: 1985.

Μνημείο Γιώργου Ρούγκα. Θέση: Πλατεία Γ. Ρούγκα (Αμύντα – Αρριανού & Αρχελάου) Παγκράτι. Έτος Κατασκευής: 1986. Ο Γιώργης Ρούγκας υπήρξε αγωνιστής της Εθνικής Αντίστασης. Ως φοιτητής του Χημικού εντάχθηκε αρχικά στην ΕΠΟΝ. Σύντομα τοποθετήθηκε επικεφαλής του ΕΛΑΣ Παγκρατίου.

Μνημείο Εθνικής Αντίστασης Ακαδημίας Πλάτωνος
Θέση: Πύλου & Πλάτωνος (Περίβολος Ναού Αγίου Γεωργίου, Ακαδημία Πλάτωνος)
Έτος Κατασκευής: 1986.

Μνημείο Εθνικής Αντίστασης Γκύζη
Θέση: Πλατεία Γκύζη (Κουνδούρου & Λοκρίδος)
Έτος Κατασκευής: 1985. η επιγραφή γράφει: «ΤΙΜΗ ΚΑΙ ΔΟΞΑ ΣΤΟΥΣ ΝΕΚΡΟΥΣ ΑΓΩΝΙΣΤΕΣ ΤΗΣ ΕΘΝΙΚΗΣ ΑΝΤΙΣΤΑΣΗΣ ΠΕΡΙΟΧΗΣ ΓΚΥΖΗ 1941 – 1944».

Μνημείο Δεκεμβριανών 1944. Θέση: Λ. Αλεξάνδρας & Κουζή (Προσφυγικά) Έτος Κατασκευής: 2008. Στην στήλη αναγράφεται: «ΤΙΜΗ ΚΑΙ ΔΟΞΑ ΣΤΟΥΣ ΗΡΩΙΚΟΥΣ ΜΑΧΗΤΕΣ ΤΟΥ ΚΚΕ ΚΑΙ ΤΟΥ ΕΑΜ – ΕΛΑΣ ΠΟΥ ΠΟΛΕΜΗΣΑΝ ΤΟ ΔΕΚΕΜΒΡΙΟ ΤΟΥ 1944 ΕΝΑΝΤΙΑ ΣΤΗΝ ΑΣΤΙΚΗ ΤΑΞΗ ΚΑΙ ΤΟΝ ΕΓΓΛΕΖΙΚΟ ΙΜΠΕΡΙΑΛΙΣΜΟ». Η τοποθέτηση έγινε με ενέργειες και δαπάνες της Κομματικής Οργάνωσης Αθήνας του Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδος.

Μνημείο Ναπολέον Ζέρβας
Θέση: Πλατεία Ευαγγελικής Σχολής (Αμπελοκήπων)
Έτος Κατασκευής: 2008. Αναγράφεται «ΝΑΠΟΛΕΩΝ ΖΕΡΒΑΣ ΣΤΡΑΤΗΓΟΣ ΙΔΡΥΤΗΣ κ ΑΡΧΗΓΟΣ ΕΘΝ. ΑΝΤΙΣΤΑΣΕΩΣ ΕΔΕΣ κ ΕΟΕΑ 1941 – 1944».

Μνημείο Κώστα Περρίκου Θέση: Πεζόδρομος Γλάδστωνος και Πατησίων Έτος Τοποθέτησης:1987. Αναγράφεται: ΚΩΣΤΑΣ ΠΕΡΡΙΚΟΣ ΑΞΙΩΜΑΤΙΚΟΣ ΠΟΛΕΜΙΚΗΣ ΑΕΡΟΠΟΡΙΑΣ ΑΡΧΗΓΟΣ ΤΗΣ ΑΝΤΙΣΤΑΣΙΑΚΗΣ ΟΡΓΑΝΩΣΗΣ ΠΕΑΝ ΤΟΥΦΕΚΙΣΤΗΚΕ ΣΤΗΝ ΚΑΙΣΑΡΙΑΝΗ ΣΤΙΣ 4 ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΥ 1943 ΑΠΟ ΤΟ ΓΕΡΜΑΝΙΚΟ ΣΤΡΑΤΟ ΚΑΤΟΧΗΣ.

Μνημείο Αντίστασης στη γερμανική επιστράτευση. Θέση: Πεζόδρομος Τοσίτσα (και Μπουμπουλίνας). Έτος Κατασκευής: 2000. Αναγράφεται «ΣΕ ΣΥΓΚΡΟΥΣΗ ΑΟΠΛΩΝ ΑΘΗΝΑΙΩΝ ΔΙΑΔΗΛΩΤΩΝ ΜΕ ΕΝΟΠΛΟΥΣ ΚΑΤΑΚΤΗΤΕΣ ΜΑΤΑΙΩΘΗΚΕ Η ΕΠΙΣΤΡΑΤΕΥΣΗ ΚΑΙ ΑΠΟΣΤΟΛΗ ΕΛΛΗΝΩΝ ΕΡΓΑΤΩΝ ΣΤΑ ΠΟΛΕΜΙΚΑ ΕΡΓΟΣΤΑΣΙΑ ΤΗΣ ΓΕΡΜΑΝΙΑΣ ΜΟΝΑΔΙΚΟ ΓΕΓΟΝΟΣ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ ΠΡΟΜΑΧΗΣΑΝ ΚΑΙ ΘΥΣΙΑΣΤΗΚΑΝ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΟΙ ΜΑΡΙΝΑΚΗΣ-ΣΕΙΡΙΟΣ-ΕΔΜΟΝΔΟΣ ΤΟΡΟΝ-ΚΟΥΚΟΥΒΗΣ-ΧΑΒΟΡΑΚΗΣ-ΜΟΥΣΚΟΥΣΗΣ ΚΑΙ ΠΟΛΛΟΙ ΑΛΛΟΙ ΑΦΑΝΕΙΣ».

Μνημονικοί τόποι – Μουσεία

Η συνεισφορά των Μνημονικών τόπων και των Μουσείων στην διατήρηση της συλλογικής μνήμης είναι σημαντική. «Ο κοινωνικός ρόλος του μουσείου ενισχύεται από το επιστημονικό κύρος που το περιβάλλει. Η ίδια η υλικότητα των περιεχομένων του γίνεται αντιληπτή ως εγγύηση για την αυθεντικότητα της τεκμηρίωσης και για την «αλήθεια» της αφήγησης»⁴⁰⁵. Μέχρι την αναγνώριση της Εθνικής Αντίστασης οι Μνημονικοί τόποι, όπως αυτοί που παρακάτω θα παρουσιάσουμε, περιβάλλονταν από ένα πέπλο σιωπής, παραδομένοι στην επίσημη «λήθη», χωρίς βεβαία να χάνουν την ισχυρή τους θέση στην μνήμη της Αριστεράς. Η μνήμη της Αντίστασης σημείωνε την ηχηρή της απουσία στο δημόσιο χώρο. Μετά την αναγνώριση της Εθνικής Αντίστασης, αυτή η απουσία μετατράπηκε σε αισθητή παρουσία. Οι Μνημονικοί τόποι, με πρωτοβουλία των Δήμων και την αρωγή της πολιτείας, δια μέσου του Υπουργείου Πολιτισμού, κηρύχθηκαν διατηρητέοι ιστορικοί τόποι και για πρώτη φορά η Εθνική Αντίσταση βρήκε την θέση της στα Μουσεία. Πολλά μουσεία αφιερωμένα στην περίοδο της Κατοχής και της Αντίστασης άρχισαν να εμφανίζονται σε μικρές και μεγάλες πόλεις της επικράτειας. Τα μουσεία εκτός από την αποστολή της διατήρησης της μνήμης, ανέλαβαν, στο μέγεθος που τους

⁴⁰⁵ Κουλούρη Χ, «Το αμόνι της ιστορικής μνήμης: Συγκρότηση και σύγκρουση», στο: *Το παρελθόν στο παρόν*, ο.π, σελ. 57.

αναλογούσε, και ένα εκπαιδευτικό ρόλο προσελκύοντας οργανωμένες σχολικές επισκέψεις και πραγματοποιώντας κάθε είδους εκδηλώσεις, περιοδικές εκθέσεις, προβολές κ.α..

«Τα πολιτικά συμφραζόμενα και η γενικότερη αλλαγή του κλίματος μετά το '81 δεν θα μπορούσε να αφήσει ανεπηρέαστους τους μνημονικούς τόπους⁴⁰⁶». Το Σκοπευτήριο Καισαριανής⁴⁰⁷ έχει αναγνωριστεί ως «ιστορικός μνημειακός» χώρος από το Υπουργείο Πολιτισμού το 1983, επί υπουργίας Μελίνας Μερκούρη⁴⁰⁸ ύστερα από πρόταση του δημοτικού συμβουλίου Καισαριανής και κινητοποίηση των κατοίκων και φορέων της περιοχής⁴⁰⁹. Το Σκοπευτήριο Καισαριανής αποτέλεσε από το 1942 έναν από τους τόπους εκτελέσεως αγωνιστών, κυρίως, ως αντίποινα για δολιοφθορές στον γερμανικό στρατό. Στη διάρκεια της Κατοχής εκτελέστηκαν πάνω από 600 Έλληνες με κορύφωση την εκτέλεση των 200 την πρωτομαγιά του 1944. Στον χώρο λειτουργεί και το μουσείο ΕΑΜικής Αντίστασης και υπάρχει επίσης μνημείο Πεσόντων Αγωνιστών.

Κάστρο του Υμηττού⁴¹⁰. Ιστορικό κτίριο όπου στις 28 Απριλίου 1944 βρήκαν το θάνατο οι τρεις ΕΠΟΝίτες, που προστάτευαν τα όπλα και τα πυρομαχικά, που είχε κρυμμένα ο ΕΛΑΣ της περιοχής μετά από συμπλοκή με Ταγματασφαλίτες. Το οίκημα κηρύχθηκε διατηρητέο το 1984, επί υπουργίας Μ. Μερκούρη, (ΦΕΚ Δ'584/7-11-1984). Λειτουργεί ως Μουσείο Εθνικής Αντίστασης.

Το Μπλοκ 15 στο στρατόπεδο Χαϊδαρίου. Το 1943 και 1944 οι Γερμανοί κατακτητές χρησιμοποίησαν τον στρατώνα αυτόν, ως Στρατόπεδο Συγκέντρωσης και μετέφεραν εκεί κρατούμενους από όλη την Ελλάδα. Οι συνθήκες διαβίωσης ήταν σκληρές και πολλές δεκάδες κρατούμενοι βασανίζονταν και εκτελούνταν. Από το Χαϊδάρι πέρασαν και οι Έλληνες Εβραίοι στο δρόμο προς τα στρατόπεδα συγκέντρωσης της Πολωνίας. Μέχρι το 1982 στο στρατόπεδο και στο Μπλοκ 15 δεν επιτρέπονταν η είσοδος σε κανέναν.⁴¹¹ Το 1982 επιτράπηκαν οι εκδηλώσεις μέσα

⁴⁰⁶ Δρουμπούκη Μ, «Μνημονικοί Τόποι και Δημόσια Ιστορία του Β' Παγκοσμίου Πολέμου στην Ελλάδα - Μια Συγκριτική Προσέγγιση», ο.π, σελ. 140.

⁴⁰⁷ Όλες οι πληροφορίες έχουν αντληθεί από τον ιστότοπο <https://kaisariani.gr>.

⁴⁰⁸ Δρουμπούκη Μ, «Μνημονικοί Τόποι και Δημόσια Ιστορία του Β' Παγκοσμίου Πολέμου στην Ελλάδα - Μια Συγκριτική Προσέγγιση», ο.π, σελ. 159.

⁴⁰⁹ Στο ίδιο.

⁴¹⁰ Χαλικιάς Αντώνιος, «Πολιτιστικές διαδρομές στην πόλη: Η περίπτωση των μουσείων Εθνικής Αντίστασης στην Αττική», ο.π, σελ. 3.

⁴¹¹ Δρουμπούκη Μ, «Μνημονικοί Τόποι και Δημόσια Ιστορία του Β' Παγκοσμίου Πολέμου στην Ελλάδα - Μια Συγκριτική Προσέγγιση», ο.π σελ. 140.

στο στρατόπεδο και στον χώρο του Μπλοκ 15. Στις 27/4/1984, με απόφαση του δημοτικού συμβουλίου, επί δημαρχίας Κυριάκου Ντηνιακού⁴¹², το Μπλοκ 15 αναγνωρίστηκε ως μνημείο της Εθνικής Αντίστασης⁴¹³. Ανακηρύχτηκε διατηρητέο μνημείο από το 1983 και με απόφαση του Υπουργείου Πολιτισμού⁴¹⁴ ιστορικό διατηρητέο μνημείο και υπάγεται στο υπουργείο πολιτισμού. Ο χώρος του στρατοπέδου Χαϊδαρίου είναι τόπος μαρτυρίου και ιστορικής μνήμης. Θεωρείται για την Ελλάδα χώρος αντίστοιχος με τα στρατόπεδα Άουσβιτς, Μαουτχάουζεν, Νταχάου.

Ο Χώρος Ιστορικής Μνήμης 1941 – 1944, στην οδό Κοραή, αρ. 4⁴¹⁵, είναι χαρακτηρισμένος ως Ιστορικό Διατηρητέο Μνημείο από το 1991 (Αριθ. ΥΠΠΟ/ΔΙΔΑΠ/Γ/626/13206). Το Μέγαρο της Εθνικής Ασφαλιστικής, είχε επιταχθεί και λειτουργούσε, κατά την διάρκεια της Κατοχής, ως γερμανικό Φρουραρχείο και τα υπόγειά του χρησιμοποιήθηκαν, ως χώρος κράτησης και βασανισμού. Τα δύο υπόγεια είναι επισκέψιμοι χώροι. Υπάρχουν εκπαιδευτικά προγράμματα για μαθητές, οργανώνονται εκθέσεις, θεατρικές παραστάσεις κ.α..

Στην ελληνική επικράτεια υπάρχουν και λειτουργούν αρκετά θεματικά μουσεία Εθνικής Αντίστασης. Συγκριμένα υπάρχουν 86 δημόσια και ιδιωτικά μουσεία, 5 ιδιωτικές συλλογές προσβάσιμες στο κοινό και 2 ειδικές βιβλιοθήκες. Στην Αττική καταγράφονται 25 δημόσια και ιδιωτικά μουσεία. Από αυτά 14 έχουν τακτικό ωράριο λειτουργίας, 4 ανοίγουν κατόπιν συνεννόησης. Τα 13 από τα 25 κτίρια που λειτούργησαν ή λειτουργούν ως μουσεία, έχουν κηρυχθεί διατηρητέα ιστορικά κτίρια⁴¹⁶. Αρκετά από τα μουσεία αυτά παρουσιάζουν αξιοσημείωτη δραστηριότητα, οργανώνουν θεματικές εκθέσεις αναπτύσσουν εκπαιδευτικές δράσεις, διαθέτουν ενημερωμένους ιστότοπους και το αρχειακό τους υλικό είναι προσβάσιμο για ερευνητικούς σκοπούς. Παρουσιάζουμε ορισμένα από αυτά παρακάτω.

Το Μουσείο της Εθνικής Αντίστασης στη Νίκαια, Π. Τσαλδάρη 185-187, <https://nikaia-rentis.gov.gr>

⁴¹² Ο Κυριακός Ντηνιακός, δήμαρχος από 1983 έως το 1993 και 1999 έως 2006 στέλεχος του ΠΑΣΟΚ.

⁴¹³ Όλες οι πληροφορίες έχουν αντληθεί από τον ιστότοπο <https://kaisariani.gr> (ανακτήθηκε 2/2/2021)

⁴¹⁴ Η απόφαση του υπουργείου πολιτισμού δημοσιεύτηκε στο ΦΕΚ 329/Β/24/6/1987.

⁴¹⁵ Όλες οι πληροφορίες έχουν αντληθεί από τον ιστότοπο <https://korai4.gr/>.

⁴¹⁶ Χαλικιάς Αντώνιος, «Πολιτιστικές διαδρομές στην πόλη: Η περίπτωση των μουσείων Εθνικής Αντίστασης στην Αττική» Διπλωματική Εργασία στο Πρόγραμμα μεταπτυχιακών σπουδών «Βιώσιμης Ανάπτυξης», ΧΑΡΟΚΟΠΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ, Αθήνα 2019, σελ. 10.

« Η λειτουργία του (Μουσείου) αποτελεί την εκπλήρωση ενός ηθικού χρέους απέναντι στους αγωνιστές της Αντίστασης και τους εκτελεσμένους των Μπλόκων όλων των αιματοβαμμένων μαρτυρικών πόλεων την περίοδο της Κατοχής. Το μουσείο επιδιώκει να αποδώσει τη δέουσα τιμή στο μαζικό απελευθερωτικό αντιστασιακό κίνημα και να αναδείξει την ελευθερία, την ανεξαρτησία, τη δημοκρατία και την κοινωνική δικαιοσύνη ως αδιαπραγμάτευτες διαχρονικά αξίες⁴¹⁷». Στο Μουσείο Εθνικής Αντίστασης Νίκαιας– Αγ. Ι. Ρέντη, πραγματοποιούνται οργανωμένες επισκέψεις σχολείων, συλλόγων, φορέων, που περιλαμβάνουν αφήγηση ιστορικού περιεχομένου, όπως τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, η εμπλοκή της Ελλάδας στον Πόλεμο, τα αίτια της πείνας στην Κατοχή, οι λόγοι που δημιουργήθηκε η Εθνική Αντίσταση, οι αντιστασιακές οργανώσεις και η συμμετοχή των προσφύγων, τα αντίποινα των κατακτητών κ. ά. Στο χώρο πραγματοποιούνται ξεναγήσεις και προβολή ντοκιμαντέρ από το Χρονικό της Εθνικής Αντίστασης.

Μουσείο εθνικής Αντίστασης Ηλιούπολης, Μ. Αντύπα και Σ. Βενιζέλου
Πλατεία Εθνικής Αντίστασης, Ηλιούπολη. <https://ilioupoli.gr/mea>.

«Οι πρώτες σκέψεις, που διαμορφώθηκαν σε όραμα για τη δημιουργία του Μουσείου Εθνικής Αντίστασης στην πόλη μας έγιναν την περίοδο 1986-1990, επί Δημαρχίας του αείμνηστου Δημήτρη Κιντή... με τη συνεργασία και αμέριστη συμπαράσταση των αντιστασιακών οργανώσεων»⁴¹⁸. Το Μουσείο «Εθνικής Αντίστασης» έχει ως στόχο να τιμήσει το ηρωικό έπος '40-'44 και να «διατηρήσει στις νεότερες γενιές, την ιστορική συνέχεια για τα ιδεώδη και τις αξίες των αγωνιστών της Εθνικής Αντίστασης για Ελευθερία, Δημοκρατία, Κοινωνική Δικαιοσύνη και Αξιοπρέπεια». Το Μουσείο Εθνικής Αντίστασης διαθέτει Βιβλιοθήκη, στην οποία περιλαμβάνονται πάνω από 500 τίτλοι ιστορικών βιβλίων που καλύπτουν χρονικά την ιστορική αυτή περίοδο. Υπάρχει επίσης η Βιβλιοθήκη της Πανελλήνιας Ένωσης Αγωνιστών Εθνικής Αντίστασης (Π.Ο.Α.Ε.Α.).

⁴¹⁷ Όλες οι πληροφορίες που παρουσιάζουμε για το μουσείο και την λειτουργία του έχουν αντληθεί από τον ιστότοπο του Μουσείου. <https://nikaia-rentis.gov.gr/>.

⁴¹⁸ Όλες οι πληροφορίες που παρουσιάζουμε για το μουσείο και την λειτουργία του έχουν αντληθεί από τον ιστότοπο του Μουσείου. <https://ilioupoli.gr/mea>.

Συμπεράσματα

Μετά την πτώση της χούντας η πολιτική ζωή της χώρας εισέρχεται στο πνεύμα της μεταπολίτευσης. Πολλά και σημαντικά είναι τα γεγονότα που σηματοδοτούν αυτήν μετάβαση. Το τέλος της δικτατορίας, το δημοψήφισμα για το πολιτειακό και το νέο πολίτευμα της Προεδρευόμενης κοινοβουλευτικής δημοκρατίας, η νομιμοποίηση του ΚΚΕ και άλλων μικρότερων εξωκοινοβουλευτικών κομμάτων, το νέο σύνταγμα, οι πρώτες ελεύθερες εκλογές. Όλα έμοιαζαν ευοίωνα και υπήρχε διάχυτη η αίσθηση ότι, όλα άλλαζαν και η δημοκρατία ήταν στέρεη και δεν κινδύνευε. Υπήρχαν όμως, στις πολιτικές αποσκευές της μεταπολίτευσης ορισμένα «βαρίδια», που στοίχειωναν τα δημοκρατικά όνειρα της κοινωνίας. Ανεπίλυτα πολιτικά, κοινωνικά και ψυχολογικά θέματα, που αποτελούσαν βάρος στις πλάτες και άγος στις καρδιές των ανθρώπων. Ένα τέτοιο βάρος ήταν και το θέμα της Κατοχής, της Αντίστασης, του Εμφυλίου και των συνεπειών που αυτό συνεπάγονταν, όχι μόνο για του ηττημένους του Εμφυλίου, αλλά για το σύνολο της ελληνικής κοινωνίας. Η πληγή του Εμφυλίου έπρεπε να κλείσει. Το αίτημα ήταν ώριμο κοινωνικά και πολιτικά, η διαιρετική τομή της «εθνοπροσύνης», είχε «ξεθωριάσει» ήδη από την περίοδο 1961 – 1965 και είχε αντικατασταθεί από την νέα τομή «Δεξιά – Αντιδεξιά». Η ριζοσπαστικοποίηση της ελληνικής κοινωνίας οδηγούσε δυναμικά, μέσα από τα πολιτικά κόμματα της Αριστεράς, σε μια αναμέτρηση με το παρελθόν, όχι στη βάση της αποσιώπησης του, της ολοκληρωτικής λήθης, αλλά της διαχείρισης της μνήμης αυτής της ταραγμένης, ιστορικά, πολιτικά, και κοινωνικά, περιόδου.

Ο πολιτικός λόγος της των κομμάτων του Αντιδεξιού μπλοκ για το ζήτημα της Αντίστασης, όπως αρθρώθηκε την περίοδο της μεταπολίτευσης, ήταν άμεσος και ζωντανός, μιας και δεν αφορούσε μια περίοδο ενός ξεχασμένου μακρινού παρελθόντος, αλλά μιας μνήμης υπάρχουσας, ζωντανής και ανυπόμονης, που διεκδικούσε επιτακτικά να δικαιωθεί και να αποκατασταθεί. Το παρελθόν ζούσε στο παρόν και απαιτούσε δικαίωση. Η ανάγνωση του παρελθόντος αυτού όμως διαμορφώνονταν μέσα από τις προτεραιότητες του πολιτικού και κομματικού παρόντος. Εντάσσονταν στο πολιτικό λόγο των κομμάτων για να υπηρετήσει στοχεύσεις, να σφυρηλατήσει ενότητα και κοινότητα στόχων, να αναδείξει αντιπαλότητες και εν τέλει να παροντοποιήσει το παρελθόν.

Η παρουσία του ΠΑΣΟΚ στην μεταπολιτευτική διαδικασία ήταν καταλυτική και, εν πολλοίς, σημάδεψε την πολιτική και την κοινωνία, τόσο πριν, όσο και μετά την ανάδειξη του στην κυβέρνηση, με την νίκη στις εκλογές του Οκτωβρίου του 1981. Η πολιτική και ιδεολογική συγκρότηση του ΠΑΣΟΚ ξεκίνησε πριν την μεταπολίτευση, με την ίδρυση και λειτουργία του Π.Α.Κ., ενός αντιστασιακού κινήματος, που διαμορφώθηκε πολιτικά κατά την διάρκεια της δικτατορίας, κυρίως στο εξωτερικό, ερχόμενο σε επαφή με τις ριζοσπαστικές ιδέες που επικρατούσαν εκείνη την περίοδο στην δυτική Ευρώπη και την Αμερική. Η διακήρυξη της 3^{ης} Σεπτεμβρίου και οι διαδικασίες αυτοοργάνωσης, ταυτοποιούσαν το ΠΑΣΟΚ, ως ένα κίνημα σοσιαλιστικό και αντιμπεριαλιστικό, αλλά πρωτίστως ένα λαϊκό κίνημα, ένα νέο κίνημα που συγκροτήθηκε για να ανταποκριθεί στις ανάγκες και τις επιδιώξεις του λαού, χωρίς προϋπάρχουσες πολιτικές δεσμεύσεις, αλλά με πολιτικές και κοινωνικές και αγωνιστικές ρίζες. Οι ρίζες αυτού του κινήματος, όπως το ίδιο το ΠΑΣΟΚ και ο ιδρυτής του Α.Π., πολλές φορές είχαν δηλώσει, ήταν η προδικτατορική Ε.Κ. και η Ε.Δ.Α., το λαϊκό κίνημα που σφυρηλατήθηκε μέσα από τους «Ανένδοτους» αγώνες, τα Ιουλιανά και την αντιδικτατορική πολιτική δράση, με κορυφαία στιγμή την εξέγερση του Πολυτεχνείου.

Το ΠΑΣΟΚ, όχι μόνο τοποθετήθηκε θετικά στο αίτημα για την αναγνώριση της Εθνικής Αντίστασης, αλλά και το ανήγαγε σε κεντρικό πολιτικό διακύβευμα. Ο πολιτικός λόγος του ΠΑΣΟΚ, για την Αντίσταση, οικοδομήθηκε στην βάση ορισμένων παραδοχών. Πρώτη παραδοχή ήταν ότι, η αντίσταση κατά των κατακτητών την διάρκεια της Κατοχής, ήταν τμήμα μιας συνέχειας λαϊκών αγώνων με εμβληματική αφετηρία την επανάσταση του 1821, συνεχίστηκε με την Εθνική Αντίσταση, τους δημοκρατικούς αγώνες του «114», τους «Ανένδοτους» και κατέληγε στην εξέγερση του Πολυτεχνείου, κορυφαία γεγονότα, που αποτελούσαν μια ιστορική συνέχεια λαϊκών, αλλά και ταξικών αγώνων, στους οποίους η άρχουσα τάξη, με την κάθε φορά πολιτική της έκφραση, βρέθηκε απέναντι.

Δεύτερη παραδοχή ήταν ότι, το ΠΑΣΟΚ, ως ένα γνήσιο λαϊκό κίνημα έλκει τις πολιτικές καταβολές του από την ΕΑΜική αντίσταση. Αναγνωρίζει και αναδεικνύει την κοινότητα των αιτημάτων, πολιτικών και κοινωνικών, με το ΕΑΜ, που μπορούν να συνοψιστούν στο τρίπτυχο: «Εθνική Ανεξαρτησία» - «Λαϊκή Κυριαρχία» - «Κοινωνική Απελευθέρωση» οι οποίες και αποτελούσαν τις βασικές αρχές του ΠΑΣΟΚ, όπως προκύπτουν και από το ιδρυτικό του κείμενο του, την

διακήρυξη της 3^{ης} του Σεπτεμβρίου. Το ΠΑΣΟΚ, ως συνέχεια του ΕΑΜ, διατείνεται ότι θα αγωνιστεί για την δικαίωση των αιτημάτων αυτών, αλλά και των αγωνιστών του. Το ΠΑΣΟΚ διεκδίκησε το ρόλο του εκφραστή και συνεχιστή της ΕΑΜικής παράδοσης και την ηγεμονία του αντιδεξιού Μπλοκ, με σημαία την παράδοση αυτή.

Η τρίτη παραδοχή έχει να κάνει με την ανάγνωση του ΠΑΣΟΚ για τα ιστορικά γεγονότα της περιόδου της Αντίστασης. Θεωρούσε ότι, το ΕΑΜικό κίνημα ήταν ένα μαζικό, λαϊκό, εθνικοαπελευθερωτικό κίνημα, που δημιουργήθηκε με πρωτοβουλία του ΚΚΕ, αλλά έτυχε ευρύτερης αποδοχής, με την συμμετοχή, σχεδόν, του συνόλου του δημοκρατικού λαού. Το ΕΑΜ ήταν η σημαντικότερη αντιστασιακή οργάνωση και διακρίθηκε, τόσο για τις στρατιωτικές της δράσεις, όσο και για τις πολιτικές και κοινωνικές. Θεώρει ότι, η ήττα του ΕΑΜικού κινήματος και κατά συνέπεια, ο Εμφύλιος με τις καταστροφικές συνέπειες που είχε, ήταν αποτέλεσμα, κυρίως, του ρόλου των μεγάλων δυνάμεων, της ιμπεριαλιστικής πολιτικής των Άγγλων και των Αμερικανών. Η διαπίστωση αυτή για τον ρόλο των ιμπεριαλιστών πριν και κατά την διάρκεια του Εμφυλίου, ήταν σύμφωνη με την συνολική θεώρηση του ΠΑΣΟΚ για την θέση της χώρας ως αποικίας του αμερικανικού και Νατοϊκού παράγοντα. Ευθύνες αποδίδει το ΠΑΣΟΚ για την ήττα του κινήματος, αν και μικρότερες, και στην πολιτική του ηγεσία, η οποία δεν μπόρεσε να αναλύσει τη διεθνή συγκυρία ορθά, έκανε λάθος χειρισμούς και αψυχολόγητες ενέργειες με καταστροφικά για το κίνημα αποτελέσματα.

Τέταρτη παραδοχή ήταν ότι, η Δεξιά βαρύνεται αποκλειστικά για την οικοδόμηση του μετεμφυλιακού κράτους, που βασίστηκε στην διαίρεση της «εθνοφροσύνης» και οδήγησε στην δημιουργία δυο κατηγοριών πολιτών, των «εθνοφρόνων» και των «μιασμάτων». Η ευθύνη του κοινωνικού αποκλεισμού των αγωνιστών της ΕΑΜικής αντίστασης, και της κοινωνικής διαίρεσης του λαού, ανήκε στη Δεξιά, η οποία δημιούργησε και συντήρησε ένα δίκτυο παρακρατικών μηχανισμών, με σκοπό να διαιωνίσει τον αποκλεισμό και να εμποδίσει την δημοκρατική έκφραση του λαού, ως κορυφαία ενέργεια αυτής της προσπάθειας, θεωρούσε την επιβολή της δικτατορίας. Σε αυτούς τους μηχανισμούς, αλλά και στο ίδιο το πολιτικό της σώμα, η Δεξιά, ενέταξε τους συνεργάτες των Γερμανών της κατοχικής περιόδου. Θεωρεί, την Ν.Δ., συνέχεια της προδικτατορικής Δεξιάς, που εξακολουθούσε να πολιτεύεται με τον ίδιο τρόπο, αρνούμενη την αναγνώριση της Εθνικής Αντίστασης.

Το διάστημα έως τις εκλογές του 1981, ο πρόεδρος του ΠΑΣΟΚ και τα στελέχη του, αναδείκνυαν το αίτημα της αναγνώρισης της Εθνικής Αντίστασης, τόσο στα πολιτικά τους κείμενα, όσο και στις δημοσιές παρεμβάσεις τους, προεκλογικές και μη. Τα κομματικά έντυπα του κινήματος, η *Εξόρμηση* και ο *Αγωνιστής* φιλοξενούσαν μαχητικά άρθρα και αναλύσεις για την περίοδο της Κατοχής και της Αντίστασης και αναδείκνυαν το αίτημα της αναγνώρισης. Το πολιτικό αφήγημα του ΠΑΣΟΚ για την Εθνική Αντίσταση και η ανάδειξη του αιτήματος για την αναγνώρισή της, αποδείχθηκε πειστικό και το κίνημα κατάφερε στις εκλογές του 1977 και πολύ περισσότερο σε αυτές του 1981, να κερδίσει την υποστήριξη μεγάλου μέρους, ίσως του μεγαλύτερου, της γενιάς της ΕΑΜικής αντίστασης, τόσο σε επίπεδο ψηφοφόρων, όσο και σε επίπεδο στελεχών. Οι πρώτες παρεμβάσεις της νέας κυβέρνησης του ΠΑΣΟΚ, μετά την νίκη στις εκλογές του 1981, έδειξαν την πρόθεση του να τηρήσει το «συμβόλαιο με το λαό», τις προεκλογικές του δεσμεύσεις στα ζητήματα που αφορούσαν το συγκεκριμένο θέμα. Η κατάργηση των γιορτών μίσους, η άρση της απαγόρευσης συμμετοχής των αντιστασιακών στις κάθε είδους εορταστικές εκδηλώσεις, η κατάργηση των πιστοποιητικών κοινωνικών φρονημάτων, ήταν κινήσεις προς αυτή την κατεύθυνση. Το 1982 η κυβέρνηση έφερε στην βουλή το νομοσχέδιο για την αναγνώριση της Εθνικής Αντίστασης και της αποκατάστασης των αγωνιστών της. Η ψήφιση του νομοσχεδίου ήταν ιστορική στιγμή, που έθετε τέρμα σε μια μακρά περίοδο κοινωνικών αποκλεισμών και διαιρέσεων του ελληνικού λαού, αποκαθιστούσε την ιστορική περίοδο της δεκαετίας του 1940, σύμφωνα με το πολιτικό αφήγημα, που είχε υιοθετήσει το ΠΑΣΟΚ, ταύτιζε το έθνος με τον λαό, αποκαθιστούσε ηθικά και ιστορικά τους αντιστασιακούς, και εμπέδωνε το αίσθημα της «Αλλαγής». Η αναγνώριση της Αντίστασης ως ενιαίας, κτήμα όλου του ελληνικού λαού και η υποβάθμιση του Εμφυλίου, την αποχρωμάτιζε πολιτικά και την ανήγαγε σε ενοποιητικό «εθνικό μύθο» στην υπηρεσία της εθνικής συμφιλίωσης, την οποία το ΠΑΣΟΚ θεωρούσε εντελώς απαραίτητη, στο πνεύμα της Εθνικής Λαϊκής Ενότητας. Ο Γοργοπόταμος επιλέχτηκε ως επετειακή ημέρα εορτασμού της Εθνικής Αντίστασης υπηρετώντας ακριβώς αυτόν τον ενωτικό συμφιλιωτικό στόχο.

Η πολιτικές επιλογές και οι χειρισμοί του ΠΑΣΟΚ στο θέμα της Εθνικής Αντίστασης, έδωσαν την δυνατότητα της εγγραφής της στην συλλογική μνήμη. Φορείς αντιστασιακών, η τοπική αυτοδιοίκηση και το ίδιο το κράτος κινήθηκαν σε αυτή την κατεύθυνση. Οι ετήσιες εορταστικές εκδηλώσεις στον Γοργοπόταμο,

ενέταξαν την Αντίσταση στο επίσημο εορτολόγιο. Η ανάδειξη μνημονικών τόπων και ο χαρακτηρισμός τους ως τέτοιων από το υπουργείο πολιτισμού, η ανέγερση μνημείων σε όλη τη χώρα, η ονομασία δρόμων, η ίδρυση θεματικών μουσείων, δημιούργησαν τις κατάλληλες συνθήκες, ώστε ο χώρος να ανακαλεί την μνήμη της Αντίστασης και να την εντάσσει στην συλλογική μνήμη. Ένας παράγοντας διαμόρφωσης της συλλογικής μνήμης ήταν η αποτύπωση της δεκαετίας του 1940 στην σχολική εκπαίδευση. Από την εκκωφαντική σιωπή των πρώτων δεκαετιών, μετά τον Εμφύλιο, στα σχολικά βιβλία και την ακόφωνη αντικομμουνιστική υστερία κατά την διάρκεια της δικτατορίας, τα σχολικά βιβλία της δεκαετίας του 1980 προσπάθησαν να παρουσιάσουν την επίμαχη περίοδο με ψυχραιμία και αντικειμενικότητα, πάντα όμως στην λογική της αποκατάστασης της ιστορικής αλήθειας, όπως την αντιλαμβάνονταν το ΠΑΣΟΚ. Για πρώτη φορά αποδόθηκαν σε σχολικά βιβλία, οργανώσεις και πρόσωπα που σχετίζονταν με την ΕΑΜική αντίσταση, χωρίς αρνητικό πρόσημο.

Η πρώτη κυβερνητική θητεία του ΠΑΣΟΚ συνδέθηκε με μια σειρά πρωτοβουλιών για τον εκδημοκρατισμό της πολιτικής και κοινωνικής ζωής της χώρας. Σημαντικό και συνάμα εμβληματικό γεγονός σε αυτή την κατεύθυνση υπήρξε η αναγνώριση της Εθνικής Αντίστασης και η πολιτική, ηθική και ιστορική αποκατάσταση των αγωνιστών της. Ήταν όμως, θεωρούμε, πολύ πιο σημαντική γιατί έθετε οριστικά τέλος σε μια μακρά περίοδο διαχωρισμού και διακρίσεων του κοινωνικού σώματος, σύμφωνα με την ιδεολογία και τα φρονήματα των πολιτών. Ήταν η τελεία σε ένα μακροσκελές, σκοτεινό, βίαιο, κεφάλαιο της ζωής και της ιστορίας του τόπου.

Πηγές

Πρακτικά της βουλής των Ελλήνων

Εφημερίδα *Εξόρμηση* 1974-1985

Περιοδικό *Αγωνιστής* 1975-1980

Περιοδικό *Αγωνιστής Ιταλίας* 1973-1974

Βιβλιογραφία

Αβδελά, Ε. (1998). *Ιστορία και σχολείο. Αθήνα: Νήσος.*

Αντωνίου, Γιώργος και Ελένη Πασχαλούδη, «Το άψογο πρόσωπο της ιστορίας θολώνει: η αναγνώριση της εαμικής Αντίστασης και το πολιτικό σύστημα (1945-1995)», στο Βασίλης Γούναρης (επιμ.), *Ήρωες των Ελλήνων. Οι καπετάνιοι, τα παλικάρια και η αναγνώριση των εθνικών αγώνων, 19ος -20ός αιώνας*, Αθήνα, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων για τον Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία, 2014, σελ. 257-331

Ασημακόπουλος Β. (2017) *«Πρώτη φορά Αριστερά»*. Εκδόσεις A.P PUBLICATIONS, Αθήνα

Βαμβακάς Β. - Παναγιωτόπουλος Π. (επιμ.) (2010), *«Η Ελλάδα στη δεκαετία του '80»*. Κοινωνικό, πολιτικό και πολιτισμικό λεξικό, εκδόσεις επίκεντρο, Αθήνα, σελ 91 (λήμμα: «Γοργοπόταμος» του Ρ. Αλβανού)

Βερναρδάκης Χρ. - Μαυρήs Γ. (1991), *«Κόμματα και κοινωνικές συμμαχίες στην προδικτατορική Ελλάδα»*, εκδόσεις ΕΞΑΝΤΑΣ Αθήνα

Βερναρδάκης Χ. (1995), Η ΙΔΡΥΣΗ, Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΚΑΙ Η ΜΕΤΕΞΕΛΙΞΗ ΤΟΥ ΠΑΣΟΚ

Από το «κόμμα μαζών» στο «κόμμα του κράτους»

http://www.vernardakis.gr/uplmed/8_evolution%20pasok.pdf

Βόγλης Π. (2008), Οι μνήμες της δεκαετίας του 1940 ως αντικείμενο ιστορικής ανάλυσης:

μεθοδολογικές προτάσεις, στο : Μπάδα Κ. (επιμ), *«Μνήμες και Λήθη του Ελληνικού*

Εμφυλίου πολέμου», εκδόσεις επίκεντρο, Αθήνα

Βούλγαρης Γ. (2013), *«Η Μεταπολιτευτική Ελλάδα 1974-2009»*, εκδόσεις ΠΟΛΙΣ Αθήνα

Γιαννόπουλος Ε. (1997), *«Η Εθνική Αντίσταση των Ελλήνων κατά των Γερμανών – Ιταλών*

και Βουλγάρων κατακτητών 1941 -1944 και η αναγνώριση της από το κράτος» (Νόμος

1285/1982 του ΠΑΣΟΚ), εκδόσεις Τσιβεριώτης Α.Ε, Αθήνα

Γρηγοριάδης Σ. (2011), *«Ιστορία της σύγχρονης Ελλάδας»* 1941-1967, εκδόσεις Χ.Κ.

ΤΕΓΟΠΟΥΛΟΣ ΑΕ, Αθήνα, τόμος 7

Δαλκαβούκης Β. (2015), η Μεταπολίτευση στους δρόμους, στο *«Μεταπολίτευση. Η Ελλάδα*

στο μεταίχμιο δυο αιώνων», (επιμ) Αυγερίδης Μάνος, Γαζή Έφη, Κορνέτης Κώστας,

εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα

Δαφνής Γ. (1972), *«Συνοπτική Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδος»*, 1914'-1968, Ο.Ε.Δ.Β,

Αθήνα

Δέδε Κατερίνα, (2016) Ο σύντομος πολιτικός βίος της ΕΠΕΚ. Η ανάδυση του Κέντρου στη

μετεμφυλιακή Ελλάδα, Αθήνα, εκδόσεις ΕΙΕ.

Δημητρίου Ν. (επιμ.) (2018) *«Οδωνόμια της πόλης μας Κουπόνια – Ζωγράφου – Γουδί»*,

Ζωγράφου

Διαμαντόπουλος Ν., Κυριαζόπουλος Α., (1979) «Ιστορία των νεοτέρων χρόνων», ΣΤ Δημοτικού, ΟΕΔΒ

Δεμερτζής Ν. (2011), «*Ο ελληνικός Εμφύλιος ως πολιτισμικό τραύμα*», Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας, τόμος 28, ανακτήθηκε από: https://www.researchgate.net/publication/283798493_O_ellenikos_Emphylios_os_politismiko_trauma

Ιωαννίδης Γ. (2014), «Το ελληνικό θέατρο «της ρήξης», Οι πρώτες προσπάθειες του νεανικού θεάτρου και του πειραματικού δραματικού λόγου κατά τη διάρκεια της Δικτατορίας και της πρώτης Μεταπολίτευσης (1967-1981), https://www.eens.org/EENS_congresses/2014/ioannidis_grigoris.pdf

Κατσάπης Κ. (2020), *Λέξεις της φωτιάς. Νεανική ριζοσπαστικοποίηση και ημερολογιακή γραφή την αυγή της μεταπολίτευσης*, εκδόσεις Μωβ Σκίουρος, Αθήνα

Κατσάπης Κ. (2013), «Από το “πρόβλημα- νεολαία” στη θεσμική αναγνώριση της νεότητας. Λόγος περί νεολαίας και κρατική πολιτική στην κυβέρνηση της Αλλαγής (1981-1985)», στο: *Πρακτικά Γ' Τακτικού Συνεδρίου Ελληνικής Κοινωνιολογικής Εταιρείας, Ελληνική Κοινωνία 1975-2010: Μετασχηματισμοί, Ανακατατάξεις*, Προκλήσεις. Προσβάσιμο στο: http://www.hellenicsociology.gr/sites/default/files/eke_praktika_2011.pdf

Κουλικούρδη Γ. (1977), «Νεώτερη Ευρωπαϊκή Ιστορία από τον 15^ο αι. μ. χ ως σήμερα», για την Γ' Γυμνασίου, εκδόσεις ΟΕΔΒ, Αθήνα (3^η έκδοση)

Καραμανωλάκης Β. (2019), «*Ανεπιθύμητο παρελθόν*» οι φάκελοι κοινωνικών φρονημάτων στο 20^ο αι. και η καταστροφή τους, εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα

Κάτρης Γ. (1974), «*Η γέννηση του νεοφασισμού*» εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα

- Κουλούρη Χρ. (2012), *«Γιορτάζοντας το έθνος: εθνικές επέτειοι στην Ελλάδα τον 19ο αιώνα»*, στο Αθέατες όψεις της ιστορίας. Κείμενα αφιερωμένα στον Γιάννη Γιανουλόπουλο, εκδόσεις Ασίνη, Αθήνα. ανάκτηση ://www.academia.edu/1435684
- Κουλούρη Χριστίνα (2017), «το αμόνι της ιστορικής μνήμης: Συγκρότηση και σύγκρουση», στο *« το παρελθόν στο παρόν. Μνήμη, Ιστορία και Αρχαιότητα στην σύγχρονη Ελλάδα»* (επιμ.) Παπαδημητρίου Ν, Αναγνωστόπουλος Α, εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα
- Κρητικός Π. (1996), *«Αντίσταση κατά της Δικτατορίας» 1967-1974*, εκδόσεις Καλέντης, Αθήνα
- Λαγάνη Ε. (2008), η αντίσταση μέσα από τα εγχειρίδια ιστορίας της Ελλάδας και της Γαλλίας, στο: Μπάδα Κ. (επιμ), *«Μνήμες και Λήθη του Ελληνικού Εμφυλίου πολέμου»*, εκδόσεις επίκεντρο, Αθήνα
- Λαμπρινός Φ. (2013), *«Χούντα είναι θα περάσει;»*, εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα
- Λιάκος Α. (2007), *«Πως το παρελθόν γίνεται ιστορία;»*, εκδόσεις ΠΟΛΙΣ, Αθήνα
- Λιάκος Α. (2017), Τι είναι μνήμη;, στο: Παπαδημητρίου Νίκος Αναγνωστόπουλος Άρης, *«το παρελθόν στο παρόν» Μνήμη ιστορία και αρχαιότητα στην σύγχρονη Ελλάδα*, εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα
- Λιάκος Α. (2019), *«Ο ελληνικός 20^{ος} αιώνας»*, εκδόσεις ΠΟΛΙΣ, Αθήνα
- Λιναρδάτος Σπ. (1977), *«Από τον εμφύλιο στη χούντα»*, τόμος Α', 1949-1952, εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα
- Λιναρδάτος Σπ. (1978), *«από τον εμφύλιο στη χούντα»*, 1955-1961, τόμος Γ', εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα
- Λιναρδάτος Σπ. (1986), *«από τον εμφύλιο στη χούντα»*, 1964-1967, τόμος Ε', εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, τόμος Ε'

- Μοσχονάς Γ. (1994), *Η Διαιρετική τομή Δεξιάς- Αντιδεξιάς στην Μεταπολίτευση*(1974-1990) Περιεχόμενο της τομής και όψεις της στρατηγικής των κομμάτων του «αντιδεξιού υποσυστήματος» .στο: Δεμερτζής Ν.(επιμ.) “*Η Ελληνική Πολιτική κουλτούρα Σήμερα*”, εκδόσεις ΟΔΥΣΣΕΑΣ, Αθήνα
- Μπάδα Κ. - Ματσούκη Ε., «προσεγγίσεις στην υλική μνήμη και στους μνημονικούς τόπους» ανάκτηση από: http://users.uoi.gr/gramisar/prosopiko/bada/Mnimeia_Agalmata.pdf
- Μποντίλα Μ. (2008), *Η εξέλιξη της αφήγησης του ελληνικού εμφυλίου στα σχολικά βιβλία: καλλιέργεια ή χειραγώγηση της συλλογικής μνήμης*;, στο: Μπάδα Κ. (επιμ), *Μνήμες και Λήθη του Ελληνικού Εμφυλίου πολέμου*, εκδόσεις επίκεντρο, Αθήνα
- Νικολακόπουλος Η. (1990), *Η εκλογική επιρροή των πολιτικών δυνάμεων*, στο: Λυριτζής Χ – Νικολακόπουλος Η. (επιμ.), «*Εκλογές και κόμματα στη δεκαετία του 80*» Εξελίξεις και προοπτικές του πολιτικού συστήματος, εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα
- Νικολακόπουλος Η. (2001), «*Η καχεκτική δημοκρατία, κόμματα και εκλογές*», 1946-1967, εκδόσεις ΠΑΤΑΚΗ, Αθήνα
- Νικολακόπουλος Η. (2012), «των εκλογών τα πάθη. Ψηφίδες της ελληνικής εκλογικής ιστορίας του 20^{ου} αιώνα», εκδόσεις το Βήμα, Αθήνα
- Νικολοπούλου Μ. (2015), *Η αμήχανη ανάδυση του underground και το αίτημα της διπλής πρωτοπορίας στο λογοτεχνικό πεδίο της μεταπολίτευσης*, στο «*Μεταπολίτευση. Η Ελλάδα στο μεταίχμιο δυο αιώνων*», (επιμ.) Αυγερίδης Μάνος, Γαζή Έφη, Κορνέτης Κώστας, εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα
- Παπαδημητρίου Δ. (2006), «*Από το λαό των νομιμοφρόνων στο έθνος των εθνοφρόνων*» η συντηρητική σκέψη στην Ελλάδα 1922-1967, εκδόσεις Σαββάλας, Αθήνα

- Παπαδημητρίου Δ. (2015), «Περί κοινωνικής μνήμης και ιστορίας. Σκέψεις γύρω από την 28η Οκτωβρίου», Η Μακρά σκιά της δεκαετίας του 40, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας Παν.Αθηνών, Τόμος αφιερ..στον Χάγκεν Φλάισερ, εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα
- Παπακονδύλης Γ. (2016), «Μεταπολεμική αστική ανάπτυξη και ονοματοθεσία οδών και πλατειών. Ο Δήμος Αθηναίων» (1945-1974) ΜΝΗΜΩΝ, Τόμος 35, σελ. 273, <https://doi.org/10.12681/mnimon.20260>
- Παπανδρέου Ανδ. (1976), «από το ΠΑΚ στο ΠΑΣΟΚ» Λόγοι, Άρθρα, Δηλώσεις, Συνεντεύξεις του Ανδρέα Παπανδρέου, εκδόσεις Λαδιά, Αθήνα
- Παπανδρέου Ανδ. (1976), *Η ΕΛΛΑΔΑ ΣΤΟΥΣ ΕΛΛΗΝΕΣ*, εκδόσεις Καρανάση, Αθήνα
- Παπανδρέου Ανδ. (2006), «*Η Δημοκρατία στο απόσπασμα*», εκδόσεις Α.Α ΛΙΒΑΝΗ, Αθήνα
- Παπακωνσταντίνου Θεοφ. (1970). «*Πολιτική Αγωγή*» για την Τάξη του Γυμνασίου, εκδόσεις ΟΕΔΒ, Αθήνα
- Πασχαλούδη Ε. (2010), «*Ένας πόλεμος χωρίς τέλος*», εκδόσεις επίκεντρο, Αθήνα
- Πασχαλούδη Ε. (2008), Η χρήση του παρελθόντος στον πολιτικό λόγο: τα γεγονότα της δεκαετίας του 1940 στον πολιτικό λόγο των κομμάτων του Κέντρου (1950-1964) στο: Μπάδα Κ. (επιμ), «*Μνήμες και Λήθη του Ελληνικού Εμφυλίου πολέμου*», εκδόσεις επίκεντρο, Αθήνα
- Πασχαλούδη Ε. (2015), «*Η Εθνική Αντίσταση στον επετειακό χάρτη της μεταπολεμικής Ελλάδας*», Έκδοση: Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, <https://www.openbook.gr/i-ethniki-antistasi-ston-epeteiako-xarti-tis-metapolemikis-elladas/>

Πιερίδης Κ. (2019). Οι διαιρετικές τομές στη μεταπολιτευτική Ελλάδα: Μεταμορφώσεις της διαίρεσης Αριστερά-Δεξιά στο: *Διαιρετικές τομές και ιδεολογικές αντιπαράθεσεις στη μετεκλογική συνθήκη*, εκδόσεις ΕΝΑ, δελτίο 2, Δεκέμβριος

Σκουλάτος Β, Δημακόπουλος Ν, Κόνδης Σ, (1986) «Ιστορία νεώτερη και σύγχρονη» τεύχος Γ, Γ' Λυκείου, ΟΕΔΒ, Αθήνα

Στριφτόμπολα, Ελένη, (2015) «Μαθήματα δημόσιας ιστορίας από το ελληνικό Κοινοβούλιο. Η περίπτωση του νόμου 1285/1982 “Για την αναγνώριση της Εθνικής Αντίστασης του Ελληνικού Λαού εναντίον των στρατευμάτων κατοχής 1941-1944”», στο Ανδρέας Ανδρέου, Σπύρος Κακουριώτης, Γιώργος Κόκκινος, Έλλη Λεμονίδου, Ζέτα Παπανδρέου, Ελένη Πασχαλούδη (επιμ.), *Η δημόσια ιστορία στην Ελλάδα. Χρήσεις και καταχρήσεις της ιστορίας*, Θεσσαλονίκη, Επίκεντρο, σελ. 239-249.

Τσιρίμπας Αντώνης (1969), *«Αγωγή του πολίτου»*, ΣΤ' Δημοτικού, εκδόσεις ΟΕΔΒ, Αθήνα

Φυτίλη Μ. (2015), *Λωτοφάγοι και Ηρόστρατοι*, στο : *«Μεταπολίτευση» Η Ελλάδα στο μεταίχμιο δυο αιώνων*, (επιμ) Αυγερίδης Μ, Γαζή Ε, Κορνέζης Κ, εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα

Φυτίλη Μ. (2021), *Οι συνέχειες μεταξύ της μετεμφυλιακής και της μεταπολιτευτικής περιόδου στο πεδίο της κρατικής διαχείρισης του παρελθόντος στο:* <http://metapolitefsi.com/%CE%95%CE%BD%CF%8C%CF%84%CE%B7%CF%84%CE%B5%CF%82/%CE%9C%CE%BD%CE%AE%CE%BC%CE%B7>

Χατζηβασιλείου, Ευάνθης,(2010), «Εισαγωγή- ιστορικός σχολιασμός», στο Τετράδια Κοινοβουλευτικού λόγου, σειρά 1, επιμ. Κωνσταντίνα Μπότσιου, τ. 10, Ανδρέας Παπανδρέου: Η αναγνώριση της Εθνικής Αντίστασης (1982), Αθήνα,

Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων για τον Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία.

Μ. Φερρό (1999), *«Η ιστορία υπό επιτήρηση»*, εκδόσεις Νησίδες, Αθήνα

Hobsbawn Eric – Ranger Terence (1983), *«η επινόηση της παράδοσης»*, εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα

Halbwachs, M. (2013). *Η συλλογική μνήμη*, (επιμέλεια Άν. Μαντόγλου, μτφρ. Τ. Πλωτά). Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.

Καραθανάσης (1977). *«ΠΑΚ Ντοκουμέντα 1972-1974»* εκδόσεις ΑΙΧΜΗ, Αθήνα

Κομματικές εκδόσεις

ΕΘΝΙΚΗ ΛΑΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ, δημοκρατική πολιτική δράση, συνεδρίαση της Κ.Ε του ΠΑΣΟΚ, στις 25-26 Φλεβάρη 78, εκδόσεις Επιτροπή εκδόσεων Β1 /78 ΠΑΣΟΚ

ΓΙΑ ΜΙΑ ΠΡΩΤΟΠΟΡΑ ΚΑΙ ΜΑΖΙΚΗ ΟΡΓΑΝΩΣΗ, συνεδρίαση της 5^{ης} Συνόδου της ΚΕ του ΠΑΣΟΚ, Β5/80, εκδόσεις ΠΑΣΟΚ

ΔΙΑΚΗΡΥΞΗ ΚΥΒΕΡΝΗΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ, συμβόλαιο με το λαό, εκδόσεις ΚΕΜΕΔΙΑ ΠΑΣΟΚ 1981

Παρουσιάσεις σε συνέδρια και συμπόσια

Μουρέλος Ι. (2016), Το αποκορύφωμα του δράματος , Τα «Νοεμβριανά» του 1916,,στο: *Η Κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης. Η κορύφωση της σύγκρουσης δυο κόσμων*,, Πρακτικά, Θεσσαλονίκη

Πλουμίδης Σπ. (2016), Συντηρητισμός εναντίον Ριζοσπαστισμού: Η Γλώσσα του Εθνικού Διχασμού, στο: *Η Κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης Η κορύφωση της σύγκρουσης δυο κόσμων*, Πρακτικά Συμποσίου, Θεσσαλονίκη

- Χατζηβασιλείου Ε. (2016), *Salus populi suprema lex: Εσωτερική σύγκρουση και διεθνείς σχέσεις, 1915-1916,. Στο: " Η Κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης. Η κορύφωση της σύγκρουσης δυο κόσμων", Πρακτικά Συμποσίου, Θεσσαλονίκη*
Διδακτορικές, μεταπτυχιακές εργασίες
- Δρουμπούκη Ά.(2014), «*Μνημονικοί Τόποι και Δημόσια Ιστορία του Β' Παγκοσμίου Πολέμου στην Ελλάδα - Μια Συγκριτική Προσέγγιση*», Αδημοσίευτη
Διδακτορική Διατριβή, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, ΕΚΠΑ, Αθήνα
- Μητσέλος Σπ. (2012), «*Πατρίς θρησκεία οικογένεια*», *Η παρουσία του τρίπτυχου στον επίσημο λόγο της δικτατορίας*, Διπλωματική εργασία , ΙΟΝΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ, ΚΕΡΚΥΡΑ
- Χαλικιάς Α. (2019), «*Πολιτιστικές διαδρομές στην πόλη: Η περίπτωση των μουσείων Εθνικής Αντίστασης στην Αττική*» Διπλωματική Εργασία στο Πρόγραμμα μεταπτυχιακών σπουδών «*Βιώσιμης Ανάπτυξης*», ΧΑΡΟΚΟΠΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ, Αθήνα.
- Φυτιλή, Μάγδα, (2016) *Μνήμη, Λήθη και Δημοκρατία: μια σύγκριση της ελληνικής με την ισπανική περίπτωση*, ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Αθήνα και Μαδρίτη, Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Δημόσιας Διοίκησης, Σχολή Οικονομικών και Πολιτικών Επιστημών ΕΚΠΑ και Departamento de Ciencia Política y Relaciones Internacionales, Facultad de Derecho, Universidad Autónoma de Madrid.

Άρθρα σε εφημερίδες, ιστότοπους και ιστοσελίδες

«βοήθεια το ΠΑΣΟΚ» <https://tvxs.gr/news/egrapsan-eipan/boitheia-pasok&dr=tvxsmrstvxs> (ανακτήθηκε 3/3/2021)

Λαμπροπούλου Δ., «Ο Ισπανικός νόμος της ιστορικής μνήμης και οι «επιτροπές αλήθειας»». <https://enthemata.wordpress.com/2016/03/12/labropoulou-2/> (ανακτήθηκε 30/11/2020)

Κουλούρη Χρ., «Η συλλογική μνήμη των δρόμων», «Το Βήμα», <https://www.tovima.gr/2008/11/24/opinions/i-syllogiki-mnimi-twn-dromwn/> (ανακτήθηκε 28/2/2021)

«Ποιος και πως αποφασίζει τα ονόματα των δρόμων στην Ελλάδα», <https://www.newsbeast.gr/weekend/arthro/2698970/pios-ke-pos-apofasizi-gia-ta-onomata-ton-dromon-stin-ellada> (ανακτήθηκε 23/2/2021)

Μπέλλου Ε. (28/10/2020), μια εθνική επέτειος σε λάθος ημερομηνία
<https://tvxs.gr/news/ellada/mia-ethniki-epeteios-se-lathos-imerominia>

(ανακτήθηκε 26/11/2020)

Φουρίκος Κ., «Δημήτρης Λιβιεράτος: Όταν Γεννήθηκε το ΠΑΣΟΚ η Ελλάδα Ήταν Έτοιμη να το δεχτεί.» (03/09/14), <https://www.toperiodiko.gr/%CE%B4%CE%B7%CE%BC%CE%AE%CF%84%CF%81%CE%B7%CF%82-%CE%BB%CE%B9%CE%B2%CE%B9%CE%B5%CF%81%CE%AC%CF%84%CE%BF%CF%82-%CF%8C%CF%84%CE%B1%CE%BD-%CE%B3%CE%B5%CE%BD%CE%BD%CE%AE%CE%B8%CE%B7%CE%BA%CE%B5-%CF%84/> (ανακτήθηκε 1/2/2021)

Αφιέρωμα στο Θ. Αγγελόπουλο <https://www.filmfestival.gr/el/professionals-tdf-gr/press/news-press-el/2432-newsid-el-1688> (ανακτήθηκε 1/6/2020)

Κεφαλληνού Νατάσα,(29/1/2015) «Η κινηματογραφική εκδίκηση των ηττημένων: Όταν ο Αγγελόπουλος έκανε «αντεθνική προπαγάνδα» και γέμιζε ασφυκτικά τις αίθουσες!»

<https://www.toperiodiko.gr/%CE%B1%CE%B3%CE%B3%CE%B5%CE%BB%CF%8C%CF%80%CE%BF%CF%85%CE%BB%CE%BF%CF%82-%CE%B7-%CE%BA%CE%B9%CE%BD%CE%B7%CE%BC%CE%B1%CF%84%CE%BF%CE%B3%CF%81%CE%B1%CF%86%CE%B9%CE%BA%CE%AE-%CE%B5%CE%BA%CE%B4%CE%AF/> (ανακτήθηκε 1/6/2020)

<http://pasok.gr/diakhyxh/>, (ανακτήθηκε 2/9/2020)

<https://www.youtube.com/watch?v=CxVOA36fnnU> (ανακτήθηκε 20/1/2021)

[https:// www.athenssculptures.com/](https://www.athenssculptures.com/) (ανακτήθηκε 11/11/2020)

<https://kaisariani.gr> (ανακτήθηκε 12/11/2020)

<https://nikaia-rentis.gov.gr> (ανακτήθηκε 9/11/2020)

<https://ilioupoli.gr/mea>. (ανακτήθηκε 12/11/2020)

<https://korai4.gr/> (ανακτήθηκε 14/11/2020)

<http://www.kemipokessariani.gr/index.php/2012-12-10-09-19-30/2012-12-10-09-20-09> (ανακτήθηκε 2/3/2021)

